

esély

2002/5

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 **dr. Katona Tamás:** Helyzetkép
13 **Sipos Balázs:** A bürokratikus modernizáció és a szabadság
18 **Kósa Eszter:** A nyugdíjreform nyilvánossága
30 **Gyukits György:** A palliatív ellátás társadalmi és kulturális háttere

MAGYAR VALÓSÁG

- 36 **Gulyás Péter:** A munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában

SZOCIÁLIS MUNKA

- 45 **Pataki Éva:** Reflexiók a terepen folyó szociális esetmunkához, az esetmegbeszélések tapasztalatai alapján

INTERJÚ

- 57 Várható-e valódi érdekegyeztetés? **Lévai Katalin** interjúja Vadász Jánossal

VITA

- 65 **Kende Tamás** hozzászólása **Andor László:** A bürokratikus modernizáció vége című írásához

CIVIL VILÁG

- 78 **Szász Anna:** Az Európa Ház

RECENZÍÓ

- 88 **Szász Anna:** A zsidó nő
91 **Kertész Imre:** Az első magyar ombudsman

INFORMÁCIÓ

- 98 Civil nap

DR. KATONA TAMÁS

Helyzetkép

2002. I. félév

A tanulmány a foglalkoztatás és a keresetek alakulása, az árak mozgása, a fogyasztás, a beruházás, a lakásépítés, a mezőgazdaság adatai, a külgazdasági egyensúly formálódása, az ipari termelés és a népszaporulat tükrében mutatja be Magyarország helyzetét a megjelölt időszakban.

Gazdasági növekedés

A legfrissebb adatok szerint a második negyedévben a bruttó hazai termék 3,1 százalékkal nőtt a tavalyi azonos negyedévhez képest. Ez valamelyest nagyobb az első negyedévben mért 2,9 százalékos értéknél, így az idei első félévre számított mutató 3 százalék, amely még nem jelenti a kétéves lefelé mutató trend megváltozását. A 2000. év első félévében ugyanis 6,2 százalékkal, míg a tavalyi hasonló időszakban 4,2 százalékkal nőtt a GDP az előző év azonos félévéhez képest. Ez egyben azt is jelenti, hogy az idei növekedési ütem – minden bizonnyal – alatta marad a tavalyi 3,8 százalékos dinamikának.

A közzétett előzetes jelentés szerint a második negyedéves 3,1 százalékos emelkedés főként a szolgáltatások hozzáadott értékének növekedéséből ered, mivel a mezőgazdaság, valamint – ami különösen problematikus – az ipar hozzáadott értéke az előző negyedévhez hasonlóan csökkent a tavalyi év azonos időszakához viszonyítva.

A gazdasági növekedés ütemének szinte egyenletesen csökkenő trendjét a negyedéves GDP-indexeken keresztül a 2000. év első féléve óta regisztrálja a statisztika, azaz a gazdasági növekedési ütem megtorpanása a világgazdasági recessziót megelőzően következett be. Ebben – a nemzetközi hatásokat nem lebecsülve – jelentős szerepet játszott az elhibázott kormányzati gazdaságpolitika. Ezt támasztja alá a gazdasági növekedésben kulcsszerepet játszó feldolgozóipari beruházások alakulása. Az idei második negyedévben a feldolgozóiparban a beruházási tevékenység kritikus mértékben, 10 százalékkal csökkent. Ez látszólag betudható a világgazdasági hatások következményének, ha azonban kicsit hosszabb idősort vizsgálunk meg, láthatók az előzmények. 1998-ban a feldolgozóipari beruházások – akárcsak a korábbi években – igen dinamikusán, 24,5 százalékkal nőttek. A kö-

vetkező évben, 1999-ben ugyanez az index 14,2 százalék, 2000-ben pedig az előző évekenél szerényebb, 8,3 százalék volt. Ezt követően a múlt évben már stagnált a feldolgozóipar beruházási tevékenysége, hiszen a mutató értéke mindössze 0,4 százalék az előző évihez képest. Az idei első félévben a feldolgozóipari beruházások volumene 8,2 százalékkal – ezen belül a második negyedévben 9,9 százalékkal – csökkent az előző év azonos időszakához képest. *A gazdasági növekedés ütemének csökkenése tehát korántsem előzmények nélküli, és főképpen nem váratlan.*

A gazdaság állapotának megítélésénél *a növekedési ütemnél nagyobb veszélyt jelenthet az egyensúly megbomlása.* A nemzetgazdaság külső és belső egyensúlya egyaránt rejt magában veszélyeket. A folyó fizetési mérleg hiánya az első félévben igen gyorsan nőtt, a félév végére elérte az 1,8 milliárd eurót, azaz idén hat hónap alatt annyi deficit keletkezett, mint a tavalyelőtti és a tavalyi év azonos időszakában együttvéve. A jelentős hiány keletkezésében szerepe van a szolgáltatás külkereskedelemben létrejött, a szokásosnál szerényebb szufficitének, valamint a külkereskedelmi forgalom 1,4 milliárd eurós hiányának. Igaz, ez a külkereskedelmi deficit félmilliárd euróval alacsonyabb az előző évi első féléves hiánynál.

A különböző adatforrások egybevetésének alapján általánosan is megállapítható, hogy *a statisztikai adatok alapján áttekinthető folyamatok nem támasztják alá a fizetési mérleg utóbbi hónapokban kimutatott jelentős hiányát.* Amíg a Helyzetkép korábbi elemzéseiben – a jegybank szokatlanul nagymértékű és hosszú idősort érintő ideji korrekcióját megelőzően – arra kellett felhívni a figyelmet, hogy a folyó fizetési mérleg MNB által kimutatott hiányát a gazdaságstatisztikai adatokkal nehéz alátámasztani, az a valóságban magasabb; most ennek ellenkezője érzékelhető az MNB adatszolgáltatásából. A deficit feltehetően kisebb, mint ami a hivatalos közlésben szerepel.

A folyó fizetési mérleg hiányát már második éve nem fedezi a külföldi tőkebeáramlás. Az idei első félévben a deficitnek mindössze az ötödét fedezte a működőtőke- és a portfólió-befektetés, így a nettó adósságállomány a félév végén 900 millió euróval magasabb volt, mint egy évvel korábban.

Az egyensúlyt a magas államháztartási hiány is veszélyezteti. Az első félévben az államháztartásban csaknem négyszer akkora, míg ezen belül a központi költségvetésben jóval több mint négyszer akkora hiány keletkezett az egy évvel korábbihoz képest. Ennek oka a kormányváltást megelőző – részben azt közvetlenül megelőző – időszakban keletkezett, az előirányzaton felüli kiadások szokatlanul magas összege.

Foglalkoztatottság, keresetek

A május és július közötti három hónap átlagában a munkaerő-felmérés adatai szerint a *foglalkoztatottak száma* 3860 ezer fő volt, ugyanannyi, mint egy évvel korábban. Ugyanakkor a munkanélküliségi ráta a tavalyi azonos időszakban mért értékhez képest 5,6 százalékról 5,9 százalékra nőtt, többek között demográfiai változások következtében. Ezen túlmenően érzékelhetően nőtt a munkaerőpiacról távol maradók száma is, így nőtt a rokkantsági nyugdíjban részesülők száma. A munkavállalási korban lévő népesség 64,1 százaléka volt jelen a munkaerőpiacon, azaz a gazdaságilag aktív népesség – nemzetközi összehasonlításban addig is igen alacsony – aránya tovább csökkent.

A tartósan munkanélküliek 46,2 százalékos aránya változatlanul igen magas, akárcsak a munkanélküliség 15,9 hónapot elérő átlagos időtartama. Ugyancsak magas a fiatalok 12,4 százalékos munkanélküliségi rátája, sőt e mutató 1,5 százalékponttal meghaladja az egy évvel korábbi értékét.

Július utolsó napján a regisztrált munkanélküliek száma 334 ezer fő volt, némileg kevesebb az egy évvel korábbinál. Közülük 107 ezren kaptak – átlagosan 30 ezer forintos – munkanélküli járadékot, 6 ezren jövedelempótló támogatást és 105 ezren rendszeres szociális segélyt.

Az első félévben a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozásoknál és a költségvetési szervezeteknél 2710 ezer fő állt alkalmazásban, valamivel kevesebb, mint az előző év azonos időszakában. Ezen belül a versenyszférában 1 százalékkal kevesebben, a költségvetési intézményekben 0,6 százalékkal többen dolgoztak.

A tavalyi év második félévében kezdődött tendenciának megfelelően az idén is gyorsan, igaz, ezen belül némileg lassuló ütemben emelkednek a keresetek. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak átlagos bruttó keresete az első félévben 114 400 forint volt, amely 18,3 százalékkal haladta meg az előző évit. Ezen belül a versenyszférában 14,2 százalékkal, a költségvetési szervezeteknél 28,7 százalékkal nőttek a keresetek. A bruttó átlagkereset a pénzügyi tevékenység területén volt a legmagasabb, 232 400 forint, míg a legalacsonyabb átlagkeresetet a textiliparban fizették, 65 600 forintot, azaz a pénzügyi területen elérhető átlagkeresetnek alig több mint egynegyedét.

A költségvetési intézményekben dolgozók keresetének a nemzetgazdasági átlagot meghaladó növekedése a közigazgatásban végbe ment igen jelentős, 40 százalékot meghaladó illetményemelés következménye. A közsféra egyéb területein a keresetek növekedésének dinamikája az átlag körül, illetve valamivel a versenyszféra átlaga felett helyezkedik el.

A nettó keresetek a fizikai dolgozók körében 15,4 százalékkal, a szellemi alkalmazottaké 16,8 százalékkal, összességében 17,9 százalékkal nőttek. Az első félévben a fogyasztói árak 5,9 százalékkal nőttek, ennek megfelelően a reálkeresetek igen gyors ütemben, 11,3 százalékkal emelkedtek.

Áralakulás

Az árak alakulását az első félévben alapvetően kedvező tendenciák jellemezték; a termelői árak színvonala gyakorlatilag csökken, átmenetileg a fogyasztói árak is csökkentek az utóbbi hónapokban. Igaz, a fogyasztói árak további mérséklődésére nem lehet számítani, egyebek közt a korábbi években nem egy területen mesterségesen elfojtott infláció ellenhatásaként. Az infláció csökkenésének folyamatában közismerten nem elhanyagolható a várakozások szerepe. Ezért meglepőnek minősíthető a jegybank utóbbi hónapokban érzékelhető magatartása; deklaráltan az infláció mindenáron való leszorítását tűzték ki célul, még a gazdaságpolitikai összefüggések figyelembevételének háttérbe szorítása árán is. A gyakorlat mégis mást mutat: *a jegybanki megnyilatkozások óhatatlanul gerjesztik az inflációs várakozásokat*, ezzel – szokatlan módon – hozzájárulva a deklarált politika megvalósulásának nehezítéséhez.

Az *ipari termelői árak* júniusban 0,5 százalékkal voltak alacsonyabbak a májusban mért árnál. Ezen belül a belföldi értékesítési árak 0,6 százalékkal, a kiviteli árak 0,5 százalékkal csökkentek. Az első félév átlagában az ipari termelői árak 2,2 százalékkal voltak alacsonyabbak az egy évvel korábinál. eltérő mértékben, de mindkét relációban mérséklődtek ebben az időszakban az árak; a belföldi értékesítésé 1,2 százalékkal, míg az exporté 4,8 százalékkal.

Az *építőipari árak* alakulásában a konjunktúrának változatlanul meghatározó a szerepe. Az árak júniusban ugyan nem változtak az előző hónaphoz képest, az első félév átlagában azonban 4,5 százalékkal magasabbak voltak az egy évvel korábinál.

A *mezőgazdasági termékek termelői ára* az első félévben 10,7 százalékkal csökkent az előző két év azonos időszakában regisztrált igen jelentős, 17 százalékos, illetve 22 százalékos emelkedés után. Az ár-csökkenésben a növénytermesztési és kertészeti termékek számottevő, 15,6 százalékos mérséklődése dominált, az élő állatok és állati termékek ára csak 3,4 százalékkal csökkent.

A *fogyasztói árak* júliusban 0,1 százalékkal csökkentek az előző hónaphoz képest, igaz, az idényáras élelmiszerek nélkül számolva 0,2 százalékkal nőttek. Az élelmiszerek árszínvonala 1,1 százalékkal csökkent, mivel az idényáras élelmiszerek 10 százalékkal lettek olcsóbbak. (Az idényáras élelmiszerek nélkül az élelmiszerárak 0,1 százalékkal nőttek.) A ruházati árak is csökkentek az utóbb megfigyelt hónapban, 1,9 százalékkal. Júliusban 4,9 százalékkal nőtt az üzemanyagok és 3,9 százalékkal a gyógyszerek ára.

Az első hét hónap átlagában a fogyasztói árszínvonal 5,7 százalékkal nőtt. A legjelentősebb áremelkedés a szeszes italok, dohányárak csoportjában ment végbe, 9,2 százalékkal; a háztartási energia ára 7 százalékkal, az élelmiszereké és a szolgáltatásoké is átlag felett, egyaránt 6,8 százalékkal nőtt. A tartós fogyasztási cikkek árszintje ebben

az időszakban 1,7 százalékkal csökkent a tavalyi azonos időszakban regisztrált árakhoz képest.

A fogyasztói árak júliusban 4,6 százalékkal haladták meg az egy évvel korábbiakat. Az alapdrágulás, a feldolgozatlan élelmiszereket és az üzemanyagokat nem tartalmazó maginfláció júliusban az előző hónaphoz képest 0,6 százalékkal, tavaly júliushoz képest 5,6 százalékkal nőtt. A nyugdíjas fogyasztói kosárral számított árindex egy hónap alatt 0,6 százalékkal csökkent, egy év alatt 4,1 százalékkal emelkedett. Azaz ebben a hónapban a nyugdíjas árindex alacsonyabb volt az általános indexnél.

Jövedelem és fogyasztás

A *kiskereskedelmi forgalom* az első negyedévi 11,2 százalékos növekedésnél szerényebb dinamikával, de így is jelentősen, 7,9 százalékkal bővült a második negyedévben; ennek alapján az első félév átlaga 13 százalékot tett ki. A leggyorsabban a gépjárművek és a járműalkatrészek forgalma nőtt, az első negyedévi 32,2 százalékos bővülést követően a második negyedévben 25 százalékkal, féléves átlagban 28 százalékkal; a korábbi évek stagnálása után az üzemanyagok forgalma is az átlagot megközelítően, 12 százalékkal bővült.

Az első félévben a gépjárművekkel kapcsolatos eladások nélkül számított kiskereskedelmi forgalom is jelentősen nőtt, 9 százalékkal. Az átlagosnál gyorsabban, 16 százalékkal nőtt a kultúrcikkek, és 14 százalékkal a ruházati cikkek forgalma.

A *lakossági jövedelmek* a keresetek gyors növekedése következtében jelentősen emelkedtek. A családi jövedelmek az eddig rendelkezésre álló adatok szerint a keresővel rendelkező családokban az átlagot megközelítően nőttek. Ettől eltérő helyzet azokban a családokban regisztrálható, ahol egy kereső sincs, mivel a családi pótlék és az egyéb szociális juttatások az első félévben reálértékben csökkentek. Az adatok azt is tükrözik, hogy jelentős területi különbségek tapasztalhatók. A nettó átlagkereset az első félévben a közép-magyarországi régióban 86 400 forint, az észak-alföldi és a dél-alföldi régióban 59 200 forint volt. A tízezer lakosra jutó lakásépítések száma az első félévben a közép-magyarországi és a nyugat-dunántúli régióban 14,1, az észak-magyarországi régióban csupán 3,3, a dél-alföldi régióban 5,8 volt. A területi különbségek meghatározására rendelkezésre álló mutató, az egy főre eső regionális GDP-adatok e különbségek növekedését jelezték a korábbi években. E mutató csak éves adatokból képezhető, de a fenti adatok arra utalnak, hogy a területi különbségek alakulásában az idei első félévben sem állt be kedvező változás.

Beruházás, lakásépítés

A *beruházások volumene* a múlt évi igen szerény mértékű növekedés után az idei első félévben gyorsabban, 6,4 százalékkal bővült; ezen belül az első negyedévben 8,6 százalékos, a másodikban 5,1 százalékos volt a növekedés. Az előző éveknél magasabb *beruházási teljesítmény* önmagában figyelemre méltó, ugyanakkor annak *szerkezete korántsem kedvező*. A második negyedévben az építési beruházások 14,3 százalékkal nőttek, ugyanakkor a gépberuházások volumene 5,6 százalékkal csökkent az előző év azonos időszakához viszonyítva.

A beruházások volumene – a tavalyi csökkenést követően – kiemelkedően nőtt a közigazgatás, a védelem területén: 63,9 százalékkal, valamint a közösségi, személyi szolgáltatásban 19,5 százalékkal, főleg a csatornázás fejlesztésének köszönhetően. Jelentősen, 21,1 százalékkal nőtt az egészségügyi beruházások volumene, igaz, a tavalyi igen alacsony bázishoz képest. Az első negyedévi, magasabb dinamikát követően szerényebb mértékben, 3,9 százalékkal nőtt az oktatási beruházások volumene.

A *beruházási tevékenység kritikus eleme a feldolgozóipari beruházások* – már említett – *jelentős csökkenése*. Az alacsony bázishoz képest is tovább csökkent e beruházások volumene, az első negyedévben 5,8 százalékkal, a második negyedévben 9,9 százalékkal.

Elsősorban a lakásépítések továbbra is érzékelhető növekedésének köszönhetően jelentősen, 12,3 százalékkal nőtt a beruházási tevékenység az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás ágazatban. Az építőipari beruházások volumene 14,7 százalékkal nőtt.

A *lakásépítési* statisztika adatai szerint az első félévben 10 000 lakás készült el, 22,4 százalékkal több, mint a megelőző év azonos időszakában. Ugyanebben az időszakban 22 650 új építési engedélyt adtak ki, 8 százalékkal többet, mint egy évvel korábban. Az adatok némileg lassuló, de még így is dinamikus növekedést jeleznek a lakáspiacon. Ugyanakkor folyamatosan változik az építetők köre, egyre jobban kirajzolódnak bizonyos változások az építetők társadalmi hátterében. Az első félévben felépült lakások egyre nagyobb hányadát jogi személyiségű vállalkozások készítették, ez a kör a tavalyi évhez képest megkétszerezte az általa épített lakások számát. A vállalkozások részesedése a lakásépítésben közelít az egyharmadhoz. A korábban csaknem kizárólagos pozíciót betöltő természetes személyek részesedése tovább csökkent, az általuk felépített lakások száma az első félévben 2 százalékkal csökkent.

Az építetők kör változásának megfelelően módosul az új lakások összetétele és elhelyezkedése. A lakásoknak mintegy a fele épült családi házban, a múlt évi közel kétharmad helyett. Nőtt a nagyobb városokban épült társasházi lakások aránya, ennek megfelelően csökkent az átlagos alapterület; a 80 m²-nél kisebb alapterületű lakások száma 46 százalékkal, ezen belül a 40 m²-nél is kisebbek száma a kétszeresére nőtt.

A lakásépítések és a felépült lakások területi elhelyezkedése arra utal, hogy az egyes régiók lakáshelyzetében tovább nőnek a minőségi különbségek. Míg a fővárosban 52,8 százalékkal nőtt az első félévben a felépült lakások száma, addig a községekben csupán 0,8 százalékkal, s a településeken összességében a félévben 2,3 százalékkal kevesebb építési engedélyt adtak ki. Észak-Magyarországon az elkészült lakások száma 21,6 százalékkal csökkent a tavalyi azonos időszakhoz képest.

Államháztartás, külgazdasági egyensúly

A külkereskedelmi forgalom az első félévben a korábbi évekhez képest lassan bővült. Az export volumene 5 százalékkal, az importé 3 százalékkal nőtt a tavalyi első félévhez képest. Az áru- és szolgáltatásforgalomra jelentős hatással volt a devizaárszint emelkedése és a forint ezt jelentősen meghaladó felértékelődése. Ennek megfelelően a forintban kifejezett export a tavalyi első félévhez viszonyítva változatlan maradt, míg a behozatal 3 százalékkal csökkent.

A külkereskedelmi mérleg hiánya az első félévben 1,4 milliárd euró volt, 500 millióval kevesebb a tavalyi első félévben regisztrált deficitnél. A hiány csökkenésében szerepet játszott a kivitelnek az importot meghaladó dinamikája, s a cserearányok is – több év után – 1 százalékkal a javunkra változtak.

A folyó fizetési mérleg hiánya a Magyar Nemzeti Bank adatai szerint az első félévben 1,8 milliárd euró volt, 79 százalékkal több, mint az előző év azonos időszakában. A deficit növekedésében szerepet játszik az idegenforgalom kimutatott bevételi többletének visszaesése; érdemes megjegyezni, hogy a tételnél a bázis számait célszerű némi fenntartással kezelni, mivel a tavalyi adatok a turizmus bevételeként regisztráltak az euró bevezetéséből adódó lakossági valutabeváltás összegét is. Ugyanakkor az első félévben romlott az egyéb szolgáltatások egyenlege is.

Az első félévben 403 millió euró működőtőke- és portfólió-befektetés érkezett az országba, 31 százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban. A közvetlen működőtőke-befektetések nettó összege 474 millió euró volt, 43 százalékkal kevesebb az egy évvel korábbinál. Tovább romlott a portfólió-befektetések egyenlege, ami az első félévben 11 millió euró kiáramlását jelentette, a tavalyi hasonló időszakban regisztrált 95 millió euró beérkezése helyett.

Az ország bruttó adósságállománya június végén 36,6 milliárd euró volt, 1,2 milliárd euróval kevesebb az egy évvel korábbinál. A nettó adósságállomány ugyanekkor 13,4 milliárd eurót tett ki, 900 millió euróval többet, mint egy évvel azelőtt. Az államháztartás és az MNB együttes nettó külföldi adóssága a tavalyinak kétszeresére, 4,7 milliárd euróra nőtt. Ezáltal a tartozásokból az állam és a jegybank 34,9

százalékkal részesedik, 1,8-szer nagyobb hányaddal, mint egy évvel korábban.

Az államháztartás konszolidált hiánya a Pénzügyminisztérium előzetes adatai szerint az első hét hónapban 549 milliárd forint volt, amely a 3,6-szerese az előző év azonos időszakában keletkezett deficitnek. A bevételek 9,3 százalékkal, míg a kiadások ugyanebben az időszakban 20 százalékkal emelkedtek. A központi költségvetésben hét hónap alatt 344 milliárd forint hiány keletkezett, a tavalyi deficit 3,3-szerese. Az első félévi hiányt némileg mérsékelte a júliusban keletkezett többlet.

A társadalombiztosítási alapokban hét hónap alatt 218,8 milliárd forintos hiány keletkezett, amely 3,4-szerese az egy évvel azelőttinek. A hiány növekedésében szerepel az egyszeri 19 ezer forintos nyugdíjkifizetés, szerepelnek az egészségügyi kiadások, és ezen belül a gyógyszer támogatások tavalyit meghaladó növekedései.

Ipar, építőipar

Az ipari termelés volumene az első félévben szerény ütemben, mindössze 1,1 százalékkal nőtt. Az utóbbi hónapokban valamelyest nőtt a termelés dinamikája. Az első negyedévben csupán 0,6 százalékkal, míg a második negyedévben 1,6 százalékkal, ezen belül júniusban 3,1 százalékkal nőtt a termelés az előző év azonos időszakához képest. A belföldi értékesítés a félév egészében stagnált, pontosabban 0,1 százalékkal csökkent; éspedig az első negyedévben 0,8 százalékkal csökkent, míg a másodikban 0,5 százalékkal, ezen belül júniusban 1,6 százalékkal bővült. A termelés és a belföldi kereslet az egyes hónapokban jelentősen ingadozott, ezért a júniusi adatokból még nem lehet tendenciaváltásra következtetni.

Az ipari export féléven belüli élénkülését tükrözik az adatok. A kivitel 3 százalékos növekedése úgy jött létre, hogy az első negyedévben 1,9 százalékkal, a másodikban 4,1 százalékkal, ezen belül júniusban 4,3 százalékkal nőtt a kivitel. Az ipari export növekedésében a 300 főnél nagyobb létszámú vállalkozásoké a főszerep. Az ipari nagyvállalatok kivitele az első félévben 5,2 százalékkal, ezen belül júniusban 6,6 százalékkal nőtt. Ebben a vállalati körben az export háromnegyedét a gépipari termékek adják. A közepes méretű cégek exportja az első félévben jelentősen, 7,2 százalékkal visszaesett. E két vállalattípusnál a féléves termelés meghaladta a tavalyit. Ugyanakkor a kisvállalkozások termelése a tavaly első félévi szint alatt maradt.

A termelés szerény növekedésének megfelelően csökkent az alkalmazottak száma. Az első félévben a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozásoknál 2,1 százalékkal, ezen belül a feldolgozóiparban 1,6 százalékkal csökkent a létszám; ezen belül a fizikai dolgozók létszáma 2,6 százalékkal volt kisebb a megelőző évinél.

Az építőipari termelés az első félévben kiemelkedő ütemben, 22,9

százalékkal nőtt. Az épületek építésének dinamikája a félév folyamán fokozatosan csökkent, így a félév átlagában 17,7 százalékkal nőtt ennek az alágazatnak a termelése. Rendkívül gyorsan, 31,9 százalékkal nőtt az egyéb építmények építése az infrastrukturális beruházásoknak köszönhetően. Az építőipar rendelésállománya az év hátralévő részében is dinamikus növekedést jelez előre.

Mezőgazdaság

A *mezőgazdasági termékek felvásárlása* az első félévben az alacsony bázishoz – a tavalyi csökkenéshez – képest 8,3 százalékkal nőtt. A növénytermesztési és kertészeti termékek felvásárlása kiemelkedő dinamikával, 30,6 százalékkal nőtt. Az első félévben nagyobb súlyt képviselő élő állatok felvásárlása 1 százalékkal csökkent, főként a vágósertés-felvásárlás 5 százalékos csökkenése következtében; az állati termékek felvásárlása ugyanebben az időszakban 5,8 százalékkal nőtt.

Idegenforgalom

Az első félévben 13,2 millió *külföldi* látogató érkezett az országba, 4 százalékkal kevesebb, mint az előző évben. A kereskedelmi szálláshelyek forgalma a tavalyi hasonló időszakhoz képest 3 százalékkal csökkent. A magyar állampolgárok az első félévben 5,4 millió alkalommal utaztak külföldre, ami 7 százalékos növekedés az előző évihez képest.

Az MNB adatai szerint az első félévben az idegenforgalomban 1,6 milliárd euró bevétel keletkezett, 16 százalékkal kevesebb, mint az előző évben. Ugyanakkor a kiadások 740 millió eurót tettek ki, 8 százalékkal többet, mint a tavalyi évben. A kialakult 860 millió eurós aktívum 360 millió euróval kisebb a tavaly ilyenkor regisztrálnál, ami 30 százalékos csökkenést jelent.

Népességmozgás

Az első félévben nem következett be érdemi változás a népességmozgás-folyamatokban. A múlt évben regisztrált tendencia folytatódásaként tovább csökkent az élveszületések és tovább nőtt a halálozások száma. Az első félévben 46 900 gyermek született, 2,3 százalékkal kevesebb az egy évvel azelőttinél; a 66 800 halálozás pedig 2,1 százalékos növekedést jelent az előző évihez képest.

Az első félévben 19 500 pár kötött házasságot, ez 8 százalékos emelkedés a tavalyi alacsony bázishoz képest. A csecsemőhalandóság az első félévben kedvezően alakult; 6,9 ezrelékes értéke 21 százalékos csökkenést jelent az előző évhez képest.

TANULMÁNYOK

Az első féléves természetes népességmozgás eredményeként az ország lakossága 19 900 fővel csökkent; ez a természetes fogyás az egy évvel korábbinál 14,5 százalékkal magasabb.

Bűnügyi helyzet

Az első hét hónapban 252 000 bűncselekmény vált ismertté, 1,9 százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban. Ezen belül a súlyosabb megítélésű bűntettek száma jelentősen, 7,2 százalékkal csökkent, a vétségeké 2,4 százalékkal nőtt. Ugyanakkor *a fővárosban romlott a bűnözési adatok alapján megragadható közbiztonság*; a bűncselekmények száma 4,1 százalékkal, ezen belül a bűntetteké 5,5 százalékkal, a vétségeké 2,7 százalékkal nőtt.

Az első hét hónapban *a lezárt nyomozások alapján rendelkezésre álló adatok a bűnügyi helyzet romlására utalnak*. A szándékos testi sértések száma 10,1 százalékkal, a garázdaságé 15,5 százalékkal nőtt; a közlekedési bűncselekményeké 11,1 százalékkal, ezen belül a közúti baleset okozása 18,8 százalékkal, a gazdasági bűncselekményeké 32,4 százalékkal nőtt az első hét hónapban regisztrált bűnügyi adatok szerint.

Az ismertté vált vagyon elleni bűncselekmények száma 3,8 százalékkal csökkent; ezen belül azonban a személygépkocsi-lopásoké 3,1 százalékkal, a jármű önkényes elvételéé 10,9 százalékkal, a rablásoké 4,9 százalékkal nőtt. Az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények száma 8,5 százalékkal, ezen belül Budapesten ennél is nagyobb mértékben, 11,4 százalékkal nőtt.

Az első hét hónap során lezárt nyomozásokban 71 000 bűnelkövető vált ismertté, 2,8 százalékkal több, mint egy évvel korábban. A bűnelkövetők közel egytizede fiatalkorú volt, ez 3,6 százalékos növekedés, s ami ennél is problematikusabb, a gyermekkorú elkövetők 2200 fős száma is 5 százalékos növekedést jelent az előző évhez képest.

A felderítési mutató a rendőrség adatai szerint az első hét hónapban 39,7 százalék volt az egy évvel korábbi 35,8 százalék után; igaz ennek értékelésénél figyelembe kell venni, hogy ebben két sorozatügy nyomozásának adatai is szerepelnek, ami jelentősen torzítja e mutató értékét.

Irodalom

Az adatok forrása: KSH, MNB, PM, GM, BM.

KÓSA ESZTER

A nyugdíjreform nyilvánossága

A társadalmi vita tapasztalatai 1995–1997*

A dolgozat lényegében egy közpolitikai döntéshozatali folyamat elemzése (public policy process analysis). Annyiban különbözik azoktól a vizsgálatoktól, amelyek interjúkkal és esettanulmányokkal dolgozzák fel a döntéshozás folyamatát, hogy ez kizárólag a széles körű nyilvánosságot nyert információkat elemzi. A disszertáció a közpolitikai (ezen belül szociálpolitikai) elemzést a sajtó-tartalomelemzés módszertanával köti össze.

1. Kérdések

Vizsgálódásom középpontjában a kérdés állt, hogy mennyire volt nyilvános az 1997-es nyugdíjtörvényhez vezető reformfolyamat. Azért tartottam fontosnak ezt a kérdést megvizsgálni, mert véleményem szerint a széles társadalmi rétegeket érintő intézkedések akkor demokratikusak, ha létrehozási folyamatuk nyilvános, és a különböző érdekcsoportok megfelelő információk birtokában részt vehetnek benne. Mindez médiakutatási, ezen belül média-tartalomelemzési kutatási projekthez vezetett.

Kutatásom kiindulópontjaként a következő három hipotézist fogalmaztam meg:

1. *A reformot egy szűk szakmai-politikai réteg alakította.*

Tehát nem volt széles körű társadalmi részvétel a reform alakításában; az egyes társadalmi csoportok, szakmai és civil szervezetek nem vettek részt a valós döntéshozatali folyamatban. A társadalmi vita – már ami megvalósult belőle – formális maradt. A vitában közel sem a társadalom, vagy a reformtervezet nyomán az érintettségük szerint körülírható jelentős érdekcsoportok vagy azok képviselői vettek részt, hanem egy ennél sokkal szűkebb csoport: nevezetesen a kormányzat és szakértői köre.

* A cikkben röviden ismertetem azonos című, az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központhoz 2002-ben benyújtott PhD-disszertációm legfontosabb eredményeit.

2. *Nem kapott kellő nyilvánosságot a reform és főleg a várható társadalmi hatások sora.*

A *kellő nyilvánosság* azt jelenti, hogy megfelelő terjedelemben, tárgyyszerűen és közérthetően kell tájékoztatni a társadalmat egy ilyen horderejű döntési folyamat során. Az állampolgároknak tudatosítani kell, hogy mit jelent mindez számukra konkrétan a gyakorlatban. Második hipotézisem szerint a közemberek többsége nem tudott a reform lényegéről.

3. *Ezek miatt a reform alapjaként nem született társadalmi konszenzus.*

Az első két hipotézisben megfogalmazottakból következik a harmadik: a nyugdíjreform nem széles körű társadalmi megegyezés alapján jött létre. Ellenállás sem bontakozott ki a reformmal kapcsolatban, hiszen az a közérdeklődés és a köztájékoztatottság hiánya mellett jött létre. Holott a demokrácia egyik feltétele, hogy egyfajta íratlan társadalmi szerződést kössenek meg a hasonlóan nagy horderejű reformok esetében.

2. Módszertan

Az 1980-as és 1990-es években az egyre romló színvonalú ellátást nyújtó, és egyre több belső ellentmondással terhelt, felosztó-kirovó rendszerben¹ működtetett nyugdíjrendszer problémái tagadhatatlaná váltak. A nyugdíjrendszer jobbítására vonatkozó elképzelések közötti alapvető különbség abban állt, hogy a problémákat a felosztó-kirovó rendszer lényegi vonásainak tekintették, s a rendszer hibás működtetése és a kedvezőtlen gazdasági-demográfiai körülmények számlájára írták a gondokat. A megjelenő koncepciók és a reform vitájában felhozott érvelések is eszerint váltak ketté: a nyugdíjrendszert kell alapvetően átalakítani, avagy a meglévő struktúrát kell jobbitani. Mindenesetre abban mindenki egyetértett, hogy a nyugdíjrendszer reformra szorul.²

A szoros értelemben vett reformfolyamatot 1995-től (a nyugdíjreform-bizottság³ megalakulásától) 1998-ig, az új törvény életbe lépéséig számítom. Ezen belül részletesen a bizottság megalakulásától a törvénycsomagnak az országgyűlés elé való beterjesztéséig (1997. május 15-ig) terjedő időszakot tekintettem át. Azért ezt a periódust elemeztem részletesen, mert a nyilvánosságnak ebben az időszakban volt kulcsszerepe. A döntéshozatalnak ebben a szakaszában alakíthatták ki álláspontjukat a polgárok arról, hogy miként érinti őket a tervezett

1 A felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben az aktuális befizetésekből (járulékokból) finanszírozzák az aktuális kifizetéseket (ellátásokat).

2 A nyugdíjreform előzményeihez ld.: Szabó Sándorné Csemniczki Katalin: Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig. In: Körkép reform után. Szerk.: Augusztinovics Mária, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2000.

3 A nyugdíjreform-bizottság Harsányi László népjóléti államtitkár és Mészáros Tamás, a nyugdíjbiztosítási önkormányzat elnökének vezetésével alakult. Feladata a nyugdíjbiztosító közgyűlése által meghatározott elvek alapján a reform kidolgozása volt.

TANULMÁNYOK

reform. Ekkor fejezhatték ki véleményüket, ekkor gyakorolhattak nyomást a döntéshozókra, szólhattak bele a társadalmi vitába. A parlamenti vita időszaka alatt a „civilieknek” már jóval korlátozottabbak a lehetőségeik a döntés befolyásolására. A vizsgálatot a következő fő lépésekben végeztem:

I. Kronológiai sorrendben áttekintettem az eseményeket az adott időszakban.

II. A döntési folyamatot elemeztem: milyen szempontok domináltak; kik vettek részt a döntéshozatalban; mennyire volt kiegyensúlyozott a vita és annak nyilvánossága; milyen volt a köztájékoztatás és a társadalmi vita szerepe.

III. Összegyűjtöttem a versengő koncepciók nyilvánosság előtt kirajzolódó fő jellemzőit.

A leghangsúlyosabb rész a döntéshozatal nyilvánosságának vizsgálata (II. pont). Elsősorban az érdekelt: mennyire volt demokratikus a törvény megalkotása, hiszen a teljes társadalmat és sok generációt érintő döntésről van szó. Kutakodásomnak mintegy „mellékterméke” a történet kronológiai kirajzolódása (I. pont) és a megjelenő koncepciók ismertetése (III. pont), bár természetesen ezek nélkül a közöttük és róluk folyó vita és tájékoztatás ismertetése sem értelmezhető. Mégis, a fókuszban a társadalmi és politikai vita, a döntés megszületésének nyilvánossága, az abban való széles körű társadalmi részvétel megvalósulásának elemzése áll.

Mivel a kutatás tárgya a nyugdíjreform nyilvánossága, ezért a legszélesebb nyilvánossághoz eljutó, ugyanakkor jól archivált és jól elemezhető sajtóterméket kerestem. Az írott sajtó köréből választottam, egyrészt mert ez jól elérhető (évekre visszamenően archivált és könnyen hozzáférhető); másrészt pedig azért, mert az írott sajtóban az elektronikus médiához képest sokkal nagyobb terjedelemben és részletességgel foglalkoznak egy-egy témával, s több elemzésnek is adnak helyet.

Kiválasztottam az adott időszak legnagyobb példányszámban megjelenő országos napilapját, a *Népszabadságot*. Felmerül, hogy mennyire adhat tárgyilagos képet egy (az 1994–98 közötti szocialista-liberális kormánnyal szemben esetleg pozitívan elfogult) napilap elemzése. 1997 januárjában egy teljes hónapig (a reformtervezet társadalmi vitája idején) a Civil Kezdeményezés a Nyugdíjreform Nyilvánosságáért elnevezésű szervezet minden, országosan elérhető napilapot, hetilapot, magazint és folyóiratot sajtófigyelés alá vont a nyugdíjreformmal kapcsolatos írások elemzéséhez. Ez a hónap (ami a legintenzívebb volt a nyugdíjreformvita teljes kommunikációja alatt) azt mutatta, hogy az egyes sajtótermékek között nincs számottevő különbség abban a tekintetben, hogy kiknek a megszólalásait és mely érvrendszereket hagyja jobban érvényesülni. Az is kitűnt, hogy a *Népszabadság*ban jelent meg a legtöbb nyugdíjreformmal kapcsolatos hír, elemzés és szakértői hozzászólás. Tehát a nyilvánosság vizsgálatához

egy napilapot vontam be a nagyon részletes elemzésbe, azt, amelyik országosan a legnagyobb példányszámban jelent meg az adott időszakban és amelyik egyúttal a legtöbbet foglalkozott az adott témával. Ugyanakkor kitértem az *Új Magyarország* (a vizsgált időszakban legnagyobb példányszámú konzervatív napilap) nyugdíjreformcikkeire is. Ezeket azonban nem tekintettem át a teljes reformidőszakra vonatkozóan, csupán az intenzív társadalmi vita idején megjelent (1997. január) írásokat vizsgáltam.

1995 januárjától 1997 májusáig (a reformbizottság megalakulásától a parlamenti vitáig) áttekintettem az összes, *Népszabadság*-ban megjelent, nyugdíjreformmal, nyugdíjrendszerrel foglalkozó cikket. Az 1995-ös évtől a *Népszabadság*-archívum CD-n, digitálisan is elérhető, a kulcsszavak számítógéppel kereshetők. Kikerestem az adott időszakban minden olyan cikket, amelyben a nyugdíjreform vagy a nyugdíjrendszer kifejezés szerepelt (ez több mint 700 cikk). Kiejtettem ugyanakkor mindazon cikkeket, amelyek nem a magyar helyzettel foglalkoznak, illetve nem azért foglalkoznak egy külföldi (például a chilei) modellel, hogy példaként vagy ellenpéldaként állítsák a magyar reform megalkotói elé. Ugyanígy kiejtettem azokat a cikkeket, amelyekben megjelenik ugyan a fogalom, de csak az említés szintjén: például egy ötoldalas interjúban valaki felsorolja a nyugdíjrendszert a sok egyéb társadalmi intézmény között, de tartalmilag nem fogalmaz meg róla semmit. E szűkítések eredményeképpen végül összesen 186 olyan újságcikket találtam, amit bevontam az elemzésbe.

Ezt követően 6 fő kategóriába soroltam a kiválasztott cikkeket a nyilvánosság és közérthetőség mérését és elemzését célzó vizsgálati szempontok értelmezhetősége és operacionalizálása érdekében:

1. *Külföldi szervezetek.* Jellemzően a Világbank és az IMF véleménye, megszólalása a nyugdíjreform kapcsán. Azért alakítottam külön kategóriát a külföldi szervezetek hozzászólásainak, mert közvetlenül nem kapcsolódtak a politikai vitához, hozzászólásaik a politikai vitán belül nem értelmezhetők. Inkább általános „üzeneteket” – és nem érveket – fogalmaztak meg a nyugdíjreform folyamatának legelején arra vonatkozóan: milyen rendszert látnának szívesen Magyarországon.

2. *Tartalmi tájékoztatás.* Ismertetések egyes koncepciókról, alapfogalmakról, számítási módokról stb. Ezek az írások a tájékoztatást célozták és a vélemények, álláspontok kialakításában segítettek a közembereket.

3. *Hír.* Rövid beszámoló a reformfolyamat egy-egy eseményéről: pl. megalakult egy bizottság, megegyeztek bizonyos felek, elkészült egy koncepció. Ezek a cikkek elsősorban nem a nyilvánosság elemzését, hanem az események, a kronológia megismerését segítették.

4. *Közvélemény.* A nyugdíjreformmal kapcsolatos közvélemény-kutatások eredményei és reflexiók a társadalmi vitára. A közvélemény-kutatások visszajelzést adnak arra vonatkozóan, hogy mennyire volt közérthető a reform körüli vita, s az egyes társadalmi csoportok

TANULMÁNYOK

mennyiben ismerték fel érdekeiket és mennyire követték figyelemmel a folyamatot.

5. *Szakértői elemzések.* Szakértői esszék; interjúk szakértőkkel; szakértői kerekasztal-beszélgetések.

6. *Politikai vita.* Minden érvelés a reformmal kapcsolatban, kritikák, javaslatok.

Ezt követően az egyes kategóriákat különböző szempontok szerint vizsgáltam, attól függően, melyik szempont melyik kategória esetén értelmezhető. A szempontok a következők voltak:⁴

A. *Kik szólaltak meg?* A *politikai vita* (6. kategória) esetén értelmezhető: i. kormány, ii. TB-önkormányzat, iii. civil szervezet, iv. parlamenti párt. A megszólalók tipizálása után azt is vizsgáltam, hogy egymáshoz mérten mekkora nyilvánossághoz jutottak.

B. *Milyen álláspontot képviseltek?* Az érvelés lényege. Ennek alapján megkülönböztettem makro- és mikroszintű érveket.⁵ Minden megjelent érvert bevontam a vizsgálatba.

C. *Mennyire volt kiegyensúlyozott az egyes álláspontok megjelenése?* Az előző, B. pontban megnevezett álláspontok, illetve érvek nyilvános megjelenését vizsgáltam, terjedelemben és gyakoriságban.

D. *Érvek érvekkel találkoztak-e?* Vizsgáltam azt is, hogy valós párbeszéd zajlott-e, vagy egymás mellett megjelenő, egymásra nem reagáló kampányok folytak. Ezt azért tartottam fontosnak, mert a nyilvánosságához nem elegendő az egymástól különböző érvelések kiegyensúlyozott megjelenítése. Ezeknek egymásra is válaszolniuk kell; vitázniuk kell ahhoz, hogy a közemberek állást tudjanak foglalni egyik vagy másik mellett. Tartalmas diskurzus és argumentáció hiányában egymás mellett elmenő kampányokról beszélhetünk.

E. *Az érvelések konkrét témákról folytak-e vagy ideológiai jellegűek voltak?* Ez a szempont ismét a tárgyszerű vitát kéri számon a nyilvánosság előtt megjelent érveléseken. Természetesen a részletekről, konkrétumokról szóló viták is gyakran ideológiai háttérűek (például az időskori ellátás bizonyos formája járjon állampolgári jogon). Azonban a csak elvi, ideológiai tartalmú érvek – például mindenki gondoskodik magáról – nem segítik a társadalom tagjait abban, hogy a konkrét kérdésekben érdekeiknek megfelelően állást foglaljanak.

F. *Mennyire volt közérthető és nyilvános a diskurzus?* Ez egyrészt a megjelent cikkek elemzésén keresztül állapítható meg; másrészt pedig azok a közvélemény-kutatások adnak pontos visszajelzést erről, amelyek a reformfolyamatot követően készültek és arra keresték a választ: mit tudnak a polgárok a tervezett változtatásokról.

⁴ Az egyes szempontok kvantitatív és kvalitatív módszerek használatát is megkövetelik. A tartalomelemzésben használt mindkét típusú módszertanról és azok helyességéről ld. Ehmann Bea: A szöveg mélyén. A pszichológiai tartalomelemzés. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.

⁵ Az érvek makro-, illetve mikroszintű besorolása aszerint történt, hogy lényegi, koncepcionális kérdéssel vagy részletkérdéssel foglalkoznak-e. Azaz elvi (makroszintű), vagy technikai (mikroszintű) érvelést fogalmaznak-e meg.

Az alábbi táblázatban összegzem a vizsgálatban alkalmazott kategóriákat és a szempontokat. A kiemelt mezőkben a később érdemben használható eljárások szerepelnek.

A kategóriák és az alkalmazható vizsgálati szempontok összegzése

Kategória (1-6)	Szempontok (A-F)					
	A. Kik szóltak meg?	B. Álláspont/érv lényege	C. Különböző álláspontok megjelenésének kampányok kiegyensúlyozottsága	D. Érvek és ellenérvek: megjelentek-e, vagy valós diskurzus volt?	E. Érvek ideológiai telítettsége	F. Közérthe-tőség
1. Külföldi szervezetek	adott	mikro/makro-szintű	mérhető	elemezhető	elemezhető	elemezhető
2. Tartalmi tájékoztatás	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	elemezhető
3. Hír	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	elemezhető
4. Közvélemény	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	nem értelmezhető	visszajelzés
5. Szakértői elemzések	nem értelmezhető	mikro/makro-szintű	mérhető	elemezhető	elemezhető	elemezhető
6. Politikai vita	<i>i. Kormány ii. TB iii. Parlament iv. Civil</i>	mikro/makro-szintű	mérhető	elemezhető	elemezhető	elemezhető

3. Eredmények

A kutatás során mindvégig arra törekedtem, hogy ne minősítsem az egyes reformelképzeléseket, véleményeket. Bár van saját meggyőződésesem arról, hogy szakmai szempontból jó reform született-e, a kutatás eredményei között igyekeztem semlegesen bemutatni a különböző érveléseket és csak abban állást foglalni, hogy mindezek mennyire jutottak el a nyilvánossághoz, mennyire voltak közérthetőek, mennyire segítették az embereket abban, hogy világos képet alkossanak a reformhoz fűződő érdekeikről. Azt vizsgáltam, hogy milyen volt a döntéshozatal folyamata, kik vettek részt benne, és milyen szempontok domináltak.

A legnagyobb terjedelemben és részletességgel a vita hozzászólókban és érvekben mérhető kiegyensúlyozottságával foglalkoztam. Ennek összefoglalásaként a következőket tartom fontosnak hangsúlyozni. A vitában megszólalók között a kormány képviselői voltak többségben, azonban nem aránytalanul; a Társadalombiztosítási Önkormányzat, a civil szervezetek és a parlamenti pártok is teret kaptak ahhoz, hogy véleményüket kifejtseik.

Az elhangzott érvek, a sokat vitatott témák áttekintésekor arra jutottam, hogy a „napirend” meghatározásában, vagyis abban, hogy mi legyen a későbbi, részletes vita tárgya, a külföldi szervezetek (nevezetesen az IMF és a Világbank), valamint a szakértők lényegesen nagyobb súllyal vettek részt, mint a teljes diskurzusban. Makroszinten a fő kérdés az volt: a magánosítás avagy a meglévő rendszer átala-

kítása a helyes út. A magánosítás mellett szóltak a külföldi szervezetek, általában a kormányzat képviselői és néhány szakértő. Ezzel helyezkedett szembe a Társadalombiztosítási Önkormányzat és a szakértők egy része. A civil szervezetek és a pártok kevéssé szóltak hozzá a vita makroszintjéhez. Ezen a szinten túlsúlyban voltak a magánosítást pártoló megszólalások. Ám nem lehet azt állítani, hogy kiszorították volna az ellenvéleményt, mivel az is nyilvánossághoz jutott – igaz, kisebb mértékben.

A makroszinten kialakult „demarkációs vonal” a részletes vita esetében is megmaradt. Legtöbbször a kormány vitatkozott a nyugdíjbiztosítóval. A legtöbb civil szervezet jellemzően a TB-önkormányzat javaslatait támogatta, a pártok pedig attól függően, hogy a kormányvagy ellenzéki oldalt képviselték, konzekvensen támadták, illetve támogatták a kormány javaslatait. (Hozzá kell tenni, hogy korántsem olyan szakmai tartalommal, mint a civilek vagy a Nyugdíjbiztosító. Erre a parlamenti vita elemzése során külön kitértem.) Mindenesetre a részletes vita, amely *terjedelmében* jelentős nyilvánossághoz jutott, a kormány javaslatáról, azaz a részleges magánosításról szólt. Ezen belül a különböző vélemények megjelenése kiegyensúlyozottnak mondható, sőt, több volt a kormányt érő kritika. A sajtó beszámolóí szerint sok részletkérdésben kompromisszumos megállapodásra jutottak a vitában részt vevő felek.

A kiegyensúlyozottságról szóló kutatást összegezve tehát megállapítható, hogy az összes hozzászólás és a makroszintű érvek tekintetében nagyobb szerepet kapott a kormányzat mint megszólaló, és a magánosítás mint makroszintű érv. Azonban az ellenzők is szóhoz jutottak. A részletek megvitatásában már a nyugdíjbiztosító és a civil szervezetek kormányjavaslatot kritizáló hozzászólásai voltak többségben. Ennek eredményeként több kérdésben közeledtek az álláspontok, megállapodások születtek. Ahogyan Kökény Mihály népjóléti miniszter fogalmazott: „A népjóléti tárca és a Pénzügyminisztérium közös nyugdíjreform-javaslatára munkaanyag, számos ponton van még lehetőség a módosítására. A tervezet alapfilozófiájában azonban – nevezetesen, hogy a jövő nyugdíjrendszere vegyes finanszírozású legyen – nem kíván változtatni a két minisztérium.” (1997. január 8.) Az elemzés is ezt az eljárást bizonyítja.

A nyugdíjreform nyilvánossága vizsgálatának eredményeként a következő megállapításokat tettem:

– *Hozzászólók.* A reformot kísérő nyilvános vita jelentős részét (az általam felállított és értelmezett kategóriák szerint) a politikai vita tette ki. A „politikai” kategória elnevezése azonban félrevezető lehet, mivel itt elsősorban nem a kormány vitatkozott az ellenzéki pártokkal, hanem jellemzően a kormány a Nyugdíjbiztosító Önkormányzattal és a civil szervezetekkel (amelyek között különösen nagy súllyal vettek részt a szakszervezetek, ahol gyakran a hozzászóló a Nyugdíjbiztosítónál is tisztáségben volt). Sokkal kisebb mértékben szóltak hozzá a vitához a parlamenti pártok. A politikai vita mellett a vitához

való hozzászólásként értelmezhetők a szakértők és a külföldi szervezetek állásfoglalásai.

– *Érvek.* Az érvek esetében külön vizsgáltam a makro- illetve mikro-szintű érveket; azaz a rendszer alapvető struktúrájára vonatkozó, illetve az egy struktúrán belüli részletkérdésekkel foglalkozó érveket. Azt állapítottam meg, hogy makroszinten nagyobb mértékben vettek részt a vitában a külföldi szervezetek (jellemzően a Világbank), a magánosítást szorgalmazva. A makroszintű érveket jellemezte az ideológiai megközelítés mindkét oldalon (öngondoskodás kontra társadalmi szolidaritás). Makroszinten nem zajlott igazi párbeszéd, az érvek nem feleltek egymásnak, és a vitában részt vevők nem törekedtek arra, hogy közelítsék az álláspontjaikat.

Ezzel szemben mikroszinten (vagyis már a vegyes rendszer koncepcióján belül) jól felfejthető, valós viták zajlottak a kérdések jelentős részéről. A részletkérdésekben többször közeledtek az álláspontok, kompromisszumok születtek. Itt már jellemzően nem ideológiák, hanem praktikus megközelítések ütköztek, az érvekben a reform legfontosabb részleteit sorra véve (bár természetesen a részletekről alkotott álláspontok is ideológiai háttérűek lehetnek). Mindenesetre a vitának ezen a szintjén jobban megvalósult a racionalitás feltétele.

– *Kiegyensúlyozottság.* A vita a képviselt álláspontok szempontjából alapvetően kiegyensúlyozottnak mondható. Makroszinten több volt a magánosítást pártoló hozzászólás, ugyanakkor a másik oldal is teret kapott. Mikroszinten kimondottan egyensúlyban voltak az egyes témákban a különböző véleményeket képviselő hozzászólások. A *hozzászólások terén* a kormány, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat és a szakszervezetek domináltak a reformmal kapcsolatos közbeszédben. Az egyéb civil szervezetek, a szakértők és a pártok képviselői jóval kisebb mértékben szóltak hozzá a vitához, és egyetlen új szempontot sem hoztak fel a kormány kontra Nyugdíjbiztosító vitához képest.

– *A megvalósult társadalmi vita.* A kormány társadalmi vitára bocsátotta a nyugdíjreform koncepcióját 1996 decemberében. A valós és tartalmas társadalmi vita előfeltétele a hatékony tájékoztatás annak érdekében, hogy az egyes érdekcsoportok érvelni tudjanak a koncepció mellett vagy ellen. Bár a sajtóban a terjedelmet tekintve sok cikk jelent meg a reform kapcsán, ezek nem voltak közérthetőek. Az írások túlnyomó része a kormány és a Nyugdíjbiztosító (és a szakszervezetek) felelgetéséről szól, a kívülálló olvasó pedig nem feltétlenül érti a kontextust és a nyelvezetet. Ezen a helyzeten javított valamelyest a tartalmi tájékoztató cikkek megjelenése. A társadalmi vitával – azon kívül, hogy nem volt a társadalom felkészítve és motiválva az abban való részvételre – egyéb problémák is voltak: szűkre szabott idő, változó koncepció, a vitába bevont szervezetek köre, az intézményes csatornák hiánya stb. (A társadalmi vitát és a törvény betervezését követő parlamenti vita a megelőző időszaknál is „unalmasabb” volt, nem hozott új szempontokat és érveket.)

– *Közvélemény.* A reformfolyamat nyilvánosságának értékeléséhez

TANULMÁNYOK

kézzelfogható adatokat kínálnak a reformot végig követő közvélemény-kutatások. Ezek meglehetősen lehangoló eredménye az volt, hogy a lakosság többsége vagy nem hallott a reformról, vagy nem tudta, hogy mi a lényege. A parlamenti vita időszakában már megfogalmazódott az az igény is, hogy az emberek a reformmal kapcsolatban az őket, családjukat és a mindennapi életüket befolyásoló hatásokról szeretnének többet tudni.

Az első hipotézissel kapcsolatban – miszerint a reform alakításában egy szűk politikai, szakmai elit vett részt – a következőket sikerült bizonyítani:

– A reformmal kapcsolatos tematikát elsősorban a kormány diktálta. Ez persze nem meglepő, hiszen az államháztartási reform részét képező nyugdíjreform megvalósítása a kormányzat feladata. Ugyanakkor a reform időpontjában már létezett és működött a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat. A reformfolyamat során mindvégig nem volt világos, hogy milyen szerepe és kompetenciája lehet ennek a választott testületnek a reform alakításában. Mindenesetre a Nyugdíjbiztosító a kormányzat (és azon belül is a Pénzügyminisztérium) által diktált tematikához szólt hozzá. A napirendet tehát a kormányzat adta, amihez a Világbank is erősítést adott az ideológiai érvek szintjén. Abban, hogy ki diktálja a tematikát, kezdetben még felfedezhető volt a kompetencia-harc – a Nyugdíjbiztosító saját koncepcióval állt elő. A vitának ezen a szintjén (a makroszinten) hamarosan áttértek a részletek meg tárgyalására (a mikroszintre), ahol a Pénzügyminisztérium (és az időközben hozzá csatlakozott Népjóléti Minisztérium) vegyes finanszírozást megfogalmazó elképzelésének kérdéseivel foglalkoztak. A kormány döntött arról, hogy egyáltalán mi képezi a vita tárgyát, és a Nyugdíjbiztosító, valamint a Jóléti Albizottság koncepcióját nem vitatták meg. A kormány egyébként a részleges privatizációhoz ragaszkodott, és ezen a struktúrán belül a részletkérdésekben kompromisszumkésznek mutatkozott.

– A reform alakításában tehát elsősorban a kormányzat vett részt, legfőbb vitapartnere pedig a Nyugdíjbiztosító volt. Hozzászóltak még a külföldi szervezetek (makroszinten), a civil szervezetek (jellemzően a Nyugdíjbiztosító álláspontját osztó és képviselő szakszervezetek), a szakértők (megosztva), és kismértékben a politikai pártok. Az ellenzéki pártok és általában a keresztény-konzervatív erők komoly súllyal nem vettek részt a vitában, a kormány és a Nyugdíjbiztosító részvételéhez képest szinte elhanyagolható szerepet játszottak a reformterv alakításában. A parlamenti vita során sem vetődtek fel az ellenzék részéről olyan új érvek, amelyek ne hangzottak volna el korábban a Nyugdíjbiztosító vagy valamelyik civil szervezet részéről. Ha leegyszerűsítjük a képet, azt mondhatjuk, hogy parázs vita tulajdonképpen a reform idején kormányzó szocialista-liberális koalíció köré tömörülő „politikai családon” belül folyt. Ami a kormány eredeti koncepciójában (amit nevezhetünk neoliberaisnak) változott, azt a Nyugdíjbiz-

tosító és a szakszervezetek (nevezzük szociáldemokratának) érvelései változtatták meg. Kívülről tekintve úgy tűnik, mintha a teljes nyugdíj-vita a bal-liberális oldal belső, magánjellegű családi viszálya lett volna.

– Az első hipotézisem kapcsán el kell még mondani: amikor azt feltételeztem, hogy a vita egy szűk politikai-szakmai rétegen belül folyt, elsősorban arra gondoltam, hogy a kormányzat, mereven ragaszkodva álláspontjához, saját szakértőivel megtámogatva alkotta meg a reformot. Ez a hipotézis ilyen formában nem nyert bizonyítást. A parlamenti vitát megelőzően ugyanis teret kaptak a kormányétől eltérő mikroszintű érvek, és több ponton módosult a javaslat.

A hipotézis azonban bizonyítást nyert abból a szempontból, hogy (1) a kormányzat nem engedett a reform alapelképzeléséből és ragaszkodott a részleges privatizációhoz az alternatív (és az 1990/60-as OGY határozatra épülő) javaslatok mérlegelése nélkül;

(2) a reform alakításában a kormányzathoz közel álló és egyúttal a kormányjavaslatot ellenző egyéb politikai erők vettek részt – ellenzéki passzivitás mellett.

A második hipotézissel kapcsolatban – miszerint a vita nem kapott kellő nyilvánosságot és ezáltal nem mozgósította az érintetteket érdekeik képviselőire – a következőket bizonyította a kutatás:

– A kellő (valós) nyilvánosság feltételeiként határoztam meg a mennyiségi megjelenést, a vita kiegyensúlyozottságát (érvekben és megszólalókban), racionalitását (érvek érvekkel való ütközése és konkrétságok említése) és közérthetőségét. A cikkek mennyiségét tekintve a nyugdíjreform elég nagy nyilvánosságot kapott, és alapvetően kiegyensúlyozottnak mondható. (Egyik eredeti alapfeltevésem szerint a kormány bulldózerként vonult át a nyilvánosságon, kizárólag saját elképzeléseinek teret hagyva. Ez azonban megdőlt.) A vita kevésbé volt racionális, éppen az alapkoncepció meghatározásában jelentős szerepet játszottak az ideológiai érvek. Mikroszinten már konkrétságokról volt szó, az érvek azonban nem mindig találtak ellenérvekre a nyilvánosság előtt, még ha volt is válasz a másik fél elképzelésére. A közérthetőség hiánya volt a disszertációban elemzett publikus vita egyik problematikusabb jellegzetessége, s az ezen enyhíteni szándékozó tartalmi tájékoztató cikkek kevésnek bizonyultak.

– Valószínűleg az első hipotézis kapcsán említett, érvekben, szó-készletben és a hozzászólók körében fellelhető belterjesség (amiért felelősek a kormány, a Nyugdíjbiztosító, a civil szervezetek és a politikai pártok is), valamint a közérthetőség hiánya vezetett az érintettek érdektelenségéhez és tájékoztatatlanságához. Általában a vita a nyugdíj körül nem úgy zajlott, hogy az emberek érintettnek érezzék magukat és felismerjék saját érdekeiket. Terjedelmét és mennyiségét tekintve sok szó esett a reformról, de a vitában részt vevők nem voltak képesek hatékonyan közvetíteni, hogy kiknek az érdekeit képviselik. Ezen belül is a megvalósult társadalmi vita olyan rövid, szakmai jellegű, s a

bevont résztvevők szempontjából oly korlátozott volt, hogy ez sem tette nyilvánossá a reform lényegét és az egyes társadalmi csoportokra gyakorolt hatását. A politikai ellenzék sem mozgósította érveivel szavazótáborát a reformmal kapcsolatos állásfoglalásra. A reform – miközben formálisan természetesen nyilvános volt – nyilvánosságának hiányosságait legkésebben az ismertetett közvélemény-kutatási adatok bizonyítják, melyek szerint érdektelenség és ismerethiány jellemzi a lakosságot a reformmal kapcsolatban.

– A társadalmi vita kritikája kapcsán meg kell azonban említeni, hogy önmagában az is eredmény, hogy *volt* társadalmi vita. Sem ezt megelőzően, sem pedig ezt követően nem volt hasonló kormányzati akarat a döntéseket megelőző publikus vita megszervezésére. A nyugdíjreform vitája azonban hiányosságaival és hibáival együtt is első lépés lehet egy jobban működő rendszer megteremtése felé, amelyben nemcsak a kormánynak, hanem a különböző érdekvédelmi csoportoknak, szakértőknek, civil szervezeteknek, politikai pártoknak, intézményeknek is fontos szerepe van.

A harmadik hipotézist, miszerint nem született társadalmi konszenzus a reformmal kapcsolatban, bizonyítottnak látom. Sem széleskörű konszenzus, sem ellenállás nem fogalmazódott meg a nyugdíjreformmal kapcsolatban. Ehhez elsősorban információ és tájékoztatás hiányzott, amiből következően az érdekvédelem is elmaradt. A változással nem köttetett újra egy korábbi társadalmi szerződés, hanem az megváltozott anélkül, hogy az érintettek köre értette volna a változást, vagy egyáltalán tudott volna arról: mennyiben érinti ez az életüket.

4. Végkövetkeztetések

Az 1997-ben született nyugdíjtörvény jelentős elemei megváltoztak 1998–2001 között.⁶ Ez elsősorban a törvényekbe és szerződésekbe vetett bizalom kérdését veti fel, ezzel azonban itt most nem áll módomban foglalkozni.

A magyar nyugdíjtörvény egy, csak részlegesen megvalósult társadalmi vita után alakult ki, és a kormányzat eredeti koncepciója (ha alapelképzelésében nem is) részleteiben több ponton változott. Ezeket a változásokat elsősorban a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat kényszerítette ki a szakszervezetek és a vita más résztvevői mellett. Több eredmény (például az állami garanciavállalás a magánpénztári befizetésekre) széles társadalmi rétegek érdekeit képviselte. Azonban a vita nem volt kellően nyilvános, szűk körben zajlott, az érintettek nem tudtak róla, nem érezték magukénak az egyik vagy a másik álláspontot. A már nyugdíjasokat nem érte el a bérkövető nyugdíjmelés elő-

⁶ Augusztinovics Mária: The Hungarian Pension System Before and After the 1998 Reform. 2001. Kézirat

nyének érve, ami azt eredményezné, hogy a gazdasági növekedésben (ami valóban bekövetkezett) ők is részesülnének. Így igazán ellenállást sem váltott ki ennek 1999-es megváltoztatása.

A közös rendszerbe befolyó munkaadói járulékok csökkenése hátrányosan érinti a munkavállalókat. Ám nem volt tudomásuk arról, hogy az 1997-es törvény ezt eredetileg évekre előre magasabb mértékben határozta meg. Hogy ennek mi az oka és célja, az akkor sem vált nyilvánossá, s így a változtatással kapcsolatban sem foglaltak állást. A magánpénztári befizetések 6 százalékon való befagyasztása és az állami garancia felmondása hátrányosan érinti azokat, akik a vegyes rendszert választották, vagy pályakezdőként beléptek. Miután azonban a nyugdíjreformmal létrejött egész rendszer ismeretlen maradt a társadalom számára (hány százalékot vonnak le, az hova kerül, hogyan lesz belőle ellátás stb.), így annak változtatásai is visszhang nélkül maradtak.

Disszertációm során többször említettem a napi politika és a társadalombiztosítás érdekellentéteit. Amennyiben a járulékfizetők nem érzik valóban sajátjuknak a befizetéseikből létrejött alapot, nem értik az alapot működtető eljárásokat és rendszereket, nincs véleményük ezekről, akkor a politika, a kormányzat a pillanatnyi költségvetési érdekeknek rendelheti alá a társadalombiztosítást, önkényesen változtathat a szabályozókon. Különös biztonsággal teheti meg mindezt akkor, ha a nyugdíjalapot már nem felügyeli egy választott, független testület, az önkormányzat.

Ha a nyugdíjreform nem nyilvános és ebből következően nem társadalmi konszenzus eredményeként jön létre, akkor a reformon végzett változtatások, a hosszú távú terveket és számításokat megalapozó szabályok faragása is minden ellenállás nélkül véghezvihető. Véleményem szerint a nyugdíjreform valós nyilvánossága ezért lett volna nagyon fontos, és ennek elmaradásáért a vita minden résztvevője felelős.

A demokrácia tanulása természetesen hosszú folyamat. Az angol példa azt mutatja, hogy a társadalmi vita intézményesülése hívja életre a társadalom igényét a nagy horderejű döntésekben való részvételre. Magyarországon a civil öntudat közel sem olyan erős, mint a nyugat-európai demokráciákban. Éppen ezért fontos a demokráciát, a minél szélesebb társadalmi részvételt erősítő eljárások korrekt véghezvitele, különösen akkor, ha az egész társadalmat befolyásoló reformfolyamatokról van szó.

GYUKITS GYÖRGY

A palliatív ellátás társadalmi és kulturális háttere*

A halál kulturális meghatározottságának változásai
és a segítő szervezetek

A halálhoz való viszonyban valószínűleg nemcsak a régi és a mai társadalmak, hanem az egyes társadalmi rétegek közt is különböző attitűdök alakulhatnak ki azzal kapcsolatban is, hogy mit igényel élete utolsó fázisában maga a haldokló, s hogy miként lehet és kell őt segíteni.

A halál kulturális meghatározottságával kapcsolatban három típus különíthető el (Walter, 1994). Az elsőben, amelyet tradicionálisnak nevezünk, a halálhoz való viszonyt a társadalom minden egyes tagjára egységesen érvényes normák írják elő – gondoljunk csak a régi falusi temetkezési szokásokra (Kunt, 1981), mint amilyen a virrasztás vagy a siratás. A második, ún. modern típusban a halál leggyakoribb helyszíne a kórház. Ugyanakkor ez a sikeres gyógyításra létrehozott intézmény valójában nem tud mit kezdeni a haldokló beteggel. Ennek következménye a gyógyíthatatlan betegek izolációja, melynek szimbóluma az elfekvő. A harmadik, ún. neomodern típusban a haldoklók ellátására specializálódott intézmények jönnek létre, ilyen például a hospice-ház vagy a palliatív osztály. A hospice-szellemű ellátásban a beteg a döntő szó saját halála körülményeinek alakításában, tehát a halál individualizálódik, s ez azért lehetséges, mert már nincsenek egységes, mindenki számára kötelező társadalmi normák.

A társadalmi átalakulás legfontosabb jellemzői

1. A halállal kapcsolatos univerzális társadalmi normák, amelyek még erősek a tradicionális típusban, a másik kettőben meggyengülnek. Így lehetővé válik, hogy a modern típusban a halál tabuvá váljon és elfojtódjék, illetve a neomodern típusban az individuum úgy haljon meg, ahogyan ő szeretné.
2. Az ún. szociális halállal kapcsolatban változásokat tapasztalni:

* Megjelent *A palliatív ellátás alapjai* c. kötetben. Szerk. dr. Hegedűs Katalin, 2002, Medicina. A tanulmány megjelenését a Soros Alapítvány támogatta.

a szociális halál a tradicionális típusban egybeesik a halál pillanatával, ugyanis itt a halál a közösség életének szerves része. A modern típus esetében a beteg izolálódik, meglévő társas kapcsolatai megszakadnak, tehát a szociális halál még a beteg életében következik be. A neomodern típusban ismét fontossá válnak a beteg kapcsolatai, ezért a hospice-szellemű ellátás során a professzionális segítők arra törekednek, hogy a beteg szociális izolálódását megszüntessék (Sheldon, 1997). Végül soron ez azt jelenti, hogy a szociális halált elodázzák a fizikai halál bekövetkeztéig.

3. Racionalizáció és bürokratizáció (James-Field, 1992): A halál és körülményei előre láthatóvá és tervezhetővé válnak. A halál feltételeinek alakításában a bürokratikus intézményeké lesz a meghatározó szerep, mint amilyen a kórház, de e tekintetben a különféle hospice-szellemű ellátási formák is a bürokratizációs folyamat részesei, annak ellenére, hogy karizmatikus személyiségek mind a mai napig jelentős szerepet játszanak a mozgalomban.

Felvetődik a kérdés, hogy egymás után következnek-e a típusok. A válasz az, hogy nem feltétlenül, ugyanis akár mindhárom előfordulhat egyetlen haláleset kapcsán: Egy AIDS-beteg belép egy vallási szektába (tradicionális típus), de állapota rosszabbodik, és ennek következtében kórházba kerül (modern típus). Végül élete utolsó heteit egy hospice-házban tölti (neomodern típus).

Demográfiai háttér

A társadalmi változásokat jelentős demográfiai átalakulás kísérte. Ennek egyik legfontosabb jegye, hogy a születéskor várható átlagos élettartam folyamatos növekedése tapasztalható. A világátlag 1955-ben még csupán 48 év volt, 1995-re 65 évre emelkedett, míg 2025-ben akár 73 év is lehet (Seale, 1998). Az élettartam ilyen arányú emelkedése mögött egyrészt a gyógyítás fejlődése áll – ennek egyik legszembetűnőbb jegye a csecsemőhalandóság és a perinatális halálozás drasztikus csökkenése –, másrészt ezt az anyagi jólét növekedése tette lehetővé.

A fertőző betegségek egyre kevésbé válnak haláloki tényezővé. Kivételek persze vannak, mint például az AIDS, ami Afrika kilenc országában vezető halálok a fiatal felnőtt lakosság körében; prevalenciája legalább 10 százalék. Napjainkban elsősorban szív- és érrendszeri, valamint a különféle daganatos betegségekben halnak meg az emberek.

Annak ellenére, hogy a születéskor várható átlagos élettartam világszerte növekszik, jelentős különbségek adódnak a fejlődő és a fejlett világ országai között. Japánban a legmagasabb a születéskor várható élettartam: 80 év, Etiópiában a legalacsonyabb: 37,5 év. Hasonló tendencia figyelhető meg a csecsemőhalandóság terén is: Japán és Etiópia példájánál maradva ez az érték 4,3 illetve 169,3 ezrelék.

Ellentétes tendenciák is tapasztalhatók – elsősorban Kelet-Közép-

TANULMÁNYOK

Európában, így például Oroszországban a férfiak születéskor várható élettartama 1985 és 1990 között 64,3 év, míg a nőké 74,4 év volt, ami 1994-ig a férfiaknál 57,5-re, a nőknél 71,3-re csökkent.

Magyarországon is hasonló tendenciák figyelhetők meg.

Az élettartam növekedése következtében az életkor és a halál kapcsolata megváltozik:

Miközben a születéskor várható átlagos élettartam világviszonylatban folyamatosan növekszik, az egészségesen eltöltött években sajnálatos módon nincs változás, ezért a halált egyre gyakrabban hosszú betegeskedés előzi meg.

Magyarországon a férfiak és nők élettartamában kilenc év a különbség. De a többi országban is az a tendencia érvényesül, hogy a nők élnek tovább. Ennek következménye, hogy elsősorban a nők maradnak magukra, tehát a szociális halál elsősorban őket sújtja.

Mivel a fiatal korban bekövetkező halál egyre ritkább, ezért egy gyermek elvesztése lényegesen nagyobb traumát jelent, mint egy idősebb hozzátartozóé. Ez korántsem volt mindig így, amit jól jelképez, hogy a gyermekek elvesztését követő gyász időtartama lényegesen meghosszabbodott, míg az idős hozzátartozóké megrövidült.

Társadalmi-gazdasági különbségek

A demográfiai tényezők mellett a társadalmi egyenlőtlenségek is befolyásolhatják a halál módjait, és a halállal kapcsolatos attitűdöket.

Nem véletlen, hogy sokkal inkább a fejlett világban élőknel jelenik meg az igény a halál kiszámíthatóvá, előre tervezhetővé tételére – gondoljunk csak az eutanázia törekvésekre, de épp így a hospice-mozgalom is a halál körülményei feletti kontrollra helyezi a hangsúlyt.

Ezzel szemben a fejlődő világ lakosai szemében a halál sokkal inkább elkerülhetetlen, végzetszerű. Ennek oka, hogy az orvosi ellátás elégtelensége valamint a katasztrofális szociális körülmények következtében a halál valóban kevésbé befolyásolható, de talán a vallásos meggyőződés ereje is itt nagyobb. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a harmadik világban a szociális bizonytalanság miatt marad meg a vallások vezető szerepe. Így e tényezők egymás hatását felerősítve sugallják a halál fatalisztikus elképzelését.

Vélhetően egy adott országban belül is jelentős különbségek adódnak az egyes társadalmi csoportok között, a halálhoz való viszony tekintetében. A társadalmi, nemi, etnikai csoporthoz tartozás, a gazdasági helyzet, a kulturális és a vallási meggyőzések következtében eltérő attitűdök alakulhatnak ki a halállal, a haldoklással vagy a gyásszal kapcsolatban. Ebben a vonatkozásban is lényeges dimenzió, hogy az adott társadalmi csoport tagja úgy érzi-e: képes kontrollálni a halált, vagy pedig úgy hogy ki van téve a végzetszerű eseménynek.

Ezzel szemben a fejlődő világ lakosai szemében a halál sokkal inkább elkerülhetetlen, végzetszerű. Ennek oka, hogy az orvosi ellátás

elég telensége, valamint a katasztrofális szociális körülmények következtében a halál valóban kevésbé befolyásolható, de talán a vallásos meggyőződés ereje is itt nagyobb. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a harmadik világban a szociális bizonytalanság miatt marad meg a vallások vezető szerepe. Így e tényezők egymás hatását felerősítve sugallják a halál fatalisztikus elképzelését.

Vélhetően egy adott országon belül is jelentős különbségek adódnak az egyes társadalmi csoportok között a halálhoz való viszony tekintetében. A társadalmi, nemi, etnikai csoport-hovatartozás, a gazdasági helyzet, a kulturális és a vallási meggyőzések következtében eltérő attitűdök alakulhatnak ki a halállal, a haldoklással vagy a gyásszal kapcsolatban. Ebben a vonatkozásban is lényeges dimenzió, hogy az adott társadalmi csoport tagja úgy érzi-e: képes kontrollálni a halált, vagy pedig úgy, hogy ki van téve a végzetes eseménynek.

Segítségnyújtás a haldoklónak

A haldoklók szükségleteinek kielégítésében meghatározó szerep jut a családi, valamint az intézményi háttérnek. A fejlett világban az intézményi háttér a fő szerep (ilyen például a kórház vagy a speciális palliatív ellátás), míg a fejlődő országokban, ahol többnyire még az egészségügyi ellátás és ezen belül a hospice-szellemű ellátás is különösen korlátozottan hozzáférhető, inkább a családé a meghatározó szerep. De az erős tradíciók a fejlett országokban is megőrizhetik a családi hagyományokat – ilyen például Japán.

A hospice-szellemű ellátás társadalmi beágyazódása

Egy intézményrendszer társadalmi megformáltságát döntően befolyásolják létrejöttének körülményei (Coleman 1994), és nincs ez másként a hospice-szellemű ellátás esetében sem:

A hospice-rendszer az Egyesült Királyságban alakult ki, s létrejöttében és fenntartásában mind a mai napig fontos szerepet játszanak a jómódú, fehér, többnyire anglikán vallású középosztálybeliek. Ez tetten érhető mind az ellátás finanszírozása, mind gyakorlati működtetése területén. Ez utóbbinál látjuk, hogy nagy létszámban dolgoznak önkéntesek, ami egyben a haldoklók iránti társadalmi szolidaritás ki-fejeződése is (Gyukits, 1998).

A hospice-szellemű ellátás elterjedése során többnyire az angol mintának volt meghatározó szerepe. **Lényeges kérdés**, hogy mely elemeket lehet átvenni, és melyeket nem, hiszen a különféle társadalmakban eltérő az adott ország egészségügyi rendszere és a családok szerkezete stb. Magyarországon például az is kérdéses volt, hogy mennyire lehet számítani a civil társadalom szolidaritására az önkéntes segítő hálózat megszervezése során, vagy fenn lehet-e tartani a

hospice-hálózatot a társadalombiztosítási rendszer finanszírozása nélkül úgy, ahogyan ez az Egyesült Királyságban működik, ahol az egészségügyi rendszer (NHS) részesedése nem haladja meg az állami költségvetés 20 százalékát (St. Christopher's, 1997).

Team és társadalom

A multidiszciplináris hospice-teamben a beteg és társadalom közötti kapcsolattartás elsősorban a szociális munkás és a lelkész feladata. Az ellátás holisztikus szemlélete miatt azonban a team egyik tagja sem hagyhatja figyelmen kívül a beteg szociális helyzetét, és azt a kultúrát, amelyben életét leélte, így az orvos sem.

A szociális munkás szerepe változik, alakul a társadalom elvárásai és a társadalom tagjainak attitűdjei szerint. A hospice-szellemű ellátás során az elvárásokat és attitűdöket mindenekelőtt a kollégák, vagyis a hospice-team tagjai, de a beteg és családja, valamint a hozzátartozók is befolyásolhatják.

Az egyik leglényegesebb ilyen elvárás, hogy a jóléti állam nyújtson szociális biztonságot az olyan esetekben is, amikor az állampolgárok valamilyen ok miatt – mint amilyen egy súlyos betegség – kilátástalannak tűnő helyzetbe kerülnek. Ha például a szülők daganatos betegségben meghalnak, akkor gyermekeik felnevelését az államnak valamilyen formában biztosítania kell, vagy ha egy fogyatékos ember megöszvegyül, akkor az államtól elvárható, hogy elhelyezze az öregek otthonában. Így a hospice-team tagjai, de maguk a betegek és hozzátartozói is joggal várják el a szociális munkásoktól, mint a szociális problémák kezelőitől, hogy garantálják a betegek szociális biztonságát, vagy legalábbis e szociális biztonság megteremtésén fáradozzanak.

A beteg és családtagjai részéről a fenti elvárást kiegészítheti a tanácsadás igénye, hiszen a szociális munkás ismeri leginkább a család szociális helyzetét. Például a családtagok tanácsot kérhetnek a szociális munkástól azzal kapcsolatban, hogy mit mondjanak a gyerekeknek, ha a szülő gyógyíthatatlan beteg, vagy ha már meghalt, hogyan segítsék a gyerek gyász munkáját.

A szociális munkás általánosságban a híd szerepét töltheti be a palliatív ellátás során, ugyanis a betegnek és ismerőseinek eltérő információi és különböző elképzelései lehetnek a halálról, a meghalásról, ezért fontossá válhat a közvetítés.

Ugyanilyen hídszerepet tölthet be a szociális munkás a haldokló és családja, valamint a hospice-team között is, tekintettel arra, hogy a szociális munkás ismeri legjobban a beteg és a hozzátartozók szociális helyzetét, valamint ő rendelkezik az optimális szociális támogatáshoz szükséges ismeretekkel is.

Az összekötő szerepét töltheti be azáltal is, hogy ő ismeri a legjobban a teamben azokat a társadalmi erőforrásokat, amelyek a beteg

rendelkezésre állnak (itt egyrészt az anyagi erőforrásokra is gondolhatunk, mint amilyenek a különböző segélyek, másrészt azokra a jóléti társadalom által biztosított lehetőségekre, amelyeket a betegek szükség esetén igénybe vehetnek, mint például az otthonápolás, helyi önkéntesek stb.).

A lelkész ugyancsak összekötő szerepet játszik, de ő a beteg és vallási közössége között, hiszen az intézményi ellátás során a beteg kapcsolatai többnyire megszakadnak a saját felekezetével. Egy teamnek általában csak egy lelkésze van, aki magától értetődően egy adott felekezethez tartozik, és ezért is szükség van összekötő szerepre, mivel a más vallású betegek spirituális igényeit ez a lelkész nem tudja (teljes egészében) kielégíteni.

A lelkész közvetíti a beteg spirituális igényeit a team tagjai felé is. Ez különösen fontos a kevésbé szokványos esetekben, például ha a haldokló muszlim. A muszlimok számára ugyanis a fájdalom fontos szerepet játszik a bűntől való megtisztulásban, ezért a lelkésznek informálnia kell erről a fájdalomcsillapítást végző orvost. De egyéb szokásokat is közvetítenie kell a beteget ellátók felé. A muszlimok példájánál maradva: közismert, hogy tiltott számukra a sertésfogyasztása, ezért az ellátást azokban a hospice-okban, ahol muszlim hívők is vannak, úgy kell megszervezni, hogy vallási előírásaiknak megfelelően tudjanak táplálkozni.

Irodalom

- Coleman, J. S.: Társadalmi tőke. In: A gazdasági élet szociológiája. Szerk.: Lengyel György – Szántó Zoltán, Budapest, Aula, 1994.
- Gyukits Gy.: A haldokló betegek ellátásának szociális dimenziói Angliában. In: *Esély* 1998/5. 72–85. oldal.
- Gyukits Gy.: Szociális munka szempontjai a hospice-szellemű ellátás során. In: Kharón. 1999/1–2.
- James, N. – Field, D.: The Routinization of Hospice: Charisma and Bureaucratization. In: *Soc. Sci. Med.* Vol.: 34, No. 12. 1363–1375 p.
- Kunt, E.: A halál tükrében. *Magvető*, 1981. 34–107. p.
- Seale: The Changing Pattern of Death. In: *Social Science and Medicine* 1998/6.
- Sheldon, F.: *Psychosocial Palliative Care*. Sanley Thornes, Cheltenham, 1997. 17–35. p.
- St. Christopher's Information Pack, London, 1997.
- Walter, T.: *The Revival of Death*, Routledge, London, 1994. 47–65. p.

GULYÁS PÉTER

A munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alkotmánybíróság alapjogokra vonatkozó értelmezéséről megannyi mű jelent már meg, a munkához való jog mindazonáltal egy kevésbé feltárt terület maradt. Írásommal e kérdéskör egy részének bemutatására teszek kísérletet.

Az Alkotmány 70/B. §-ának (1) bekezdése értelmében „a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához”. E rendelkezés az alaptörvény alapvető jogokról és kötelességekről szóló XII. fejezetében szerepel.¹ Az alapjogot az állam legfőbb törvénye emberi – azaz állampolgárságtól függetlenül mindenkit megillető – jognak nyilvánítja. A legtöbb alapjoghoz hasonlóan e jog sem abszolút jog, következésképp nem korlátozhatatlan: érinthetetlen lényege (lényeges tartalma) mellett van korlátozható része (lényegtelen tartalma) is.² Az alkotmányos alapjog munka, foglalkozás vagy tevékenység folytatásához alanyi jogot nem garantál, vagyis az nem kikényszeríthető állami kötelezettségként fogalmazódik meg az Alkotmányban.³ Az emberi jogok ún. második nemzedékéhez tartozó munkához való jog – mint gazdasági, szociális jog – érvényesülésének *conditio sine qua non*ja az állam ez irányú kifejezett intézkedése, tevőleges magatartása: az államnak az alkotmányból adódó feladata, hogy ki kell alakítania és működtetnie kell az egyéb alapjogok mellett, azok összhangjának biztosításával az e

1 Ebből is levezethetően a munkához való jog alapjog. Az Alkotmánybíróság több határozatában szükségesnek tartotta az alapjogi sajátosságot hangsúlyozni: „...a munkához és foglalkozáshoz való jog alapjognak minősül” [41/1995. (VI. 17.) AB határozat, ABH 1995. 179.]; máshol: „...a munkához és foglalkozáshoz való jog tehát alapjog” [38/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 260.; 658/B/1998. AB határozat, ABH 1999. 700.].

2 Az alapjogok korlátozásának határait maga az alaptörvény vonja meg a 8. §-ának (2) és (4) bekezdésében.

3 A 70/B. §-t – ahogyan több más rendelkezést is – az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény 34. §-a iktatta be. Érdekes, hogy az alkotmánymódosítás e §-ához fűzött indokolás 19. pontjában témánk jelen részét érintően a következőt találjuk: „A munkához való jog elismerése azt jelenti, hogy a magyar állampolgároknak alanyi joguk, hogy dolgozzanak...”

jog megvalósításához szükséges feltételeket.⁴ Az alapjog alkotmányos védelem alatt áll, amelyet az idevonatkozó jogszabályoknak megfelelően biztosítaniuk kell. Ezen jog érvényre jutása a jogcsoport természetéből eredően mégis elsősorban a társadalmi, politikai, gazdasági biztosítékokon nyugszik, és csak másodsorban a jogi garanciákon.

Az Alkotmány 70/B. §-ának (1) bekezdésében rögzítetteket számos alkotmánybírói határozat interpretálta, alkotmányossági normakontroll keretében e tárgykör mégsem kapott különösebb hangsúlyt. Nemcsak azért, miatt az abban foglalt alkotmányos tétellel összefüggésben absztrakt alkotmányértelmezés nem született,⁵ hanem amiatt is, hogy azzal a jelentősebb konkrét értelmezések szinte kivétel nélkül mindössze egyéb alapjogok viszonyában foglalkoztak. Az ítélezési gyakorlat két – időben is – jól elkülöníthető szakaszra oszlik. Az elsőt az elvi alapok lerakása, a precedens értékű határozatok meghozatala jellemzi. A második szakaszt a korábban meghozott határozatokra való hivatkozás, az akkor megfogalmazottak megismétlése, megerősítése teszi ki. Időben ez egy 1995-ig, illetve egy azt követően napjainkig tartó részt ölel fel. A munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog alkotmánybírói értelmezése a folytonosság és az egységes álláspont érvényesülésével homogén képet mutat.⁶

Az Alkotmány 70/A. §-a az általános, a 70/B. §-ának (1) bekezdése – az Alkotmány egyéb szabályai mellett – a megkülönböztetést tiltó egyik különös rendelkezése. Ezen alapjog a szerződési szabadság egyik aspektusát, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot fejezi ki.⁷ Az Alkotmánybírói határozat egyik alaphatározatában részletesen kifejtette a foglalkozáshoz való alapjog természetére és korlátozhatóságára vonatkozó álláspontját.⁸ Kimondta, hogy a munkához való jogtól mint alanyi jogtól meg kell különböztetni a munkához való jogot mint szociális jogot, különösen annak intézményi oldalát: a megfelelő foglalkoztatáspolitikára, munkahelyteremtésre

4 Emellett az államnak bizonyos mérvű be nem avatkozási kötelezettsége – *quasi* önkorlátozása – is fennáll. Példának okáért: versenyszabályozásra nem használhatja a *numerus clausus* [21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 121–122.]; főként pedig nem teheti végleg kizárttá valamely tevékenység folytatását [65/1997. (XII. 18.) AB határozat, ABH 1997. 393.].

5 A XII. fejezetben megfogalmazott valamennyi jogra és kötelességre vonatkozó, elvi értelmezést kérő pénzügyminiszteri indítvány volt, de azt a bíróság elutasította: 31/1990. (XII. 18.) AB határozat, ABH 1990. 136–139.

6 Az egyetlen kivétel a 432/B/1992. AB határozat jelenti, amelyben az Alkotmánybírói határozat még azt az álláspontot képviselte, hogy „az Alkotmány 70/B. §-a (...) sem a tulajdonnal, sem a vállalkozás szabadságának jogával nem hozható összefüggésbe”. [ABH 1992. 610.] A szakaszok kialakításánál eme határozat figyelembevételétől eltekinttem.

7 1178/B/1991. AB határozat, ABH 1993. 565.

8 21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 120–122.

vonatkozó állami kötelezettséget.⁹ A munkához való jog alanyi jogi értelemben a munka (foglalkozás, vállalkozás) megválasztásának és gyakorlásának szabadságát jelenti. Ebbe mindenfajta foglalkozás, hivatás, összefoglalóan: a munka megválasztásának és gyakorlásának szabadsága beletartozik. A munkához (foglalkozáshoz, vállalkozáshoz) való alapjog a szabadságjogokhoz hasonló védelemben részesül az állami, közhatalmi beavatkozásokkal és korlátozásokkal szemben. E korlátozások alkotmányossága azonban eltérően minősítendő aszerint, hogy a foglalkozás gyakorlását vagy annak szabad megválasztását korlátozza-e az állam. Ez utóbbin belül is különbözik a megítélés az adott foglalkozásba kerülés szubjektív (alanyi) vagy objektív (tárgyi) korlátokhoz kötése alapján. Az alanyi feltételek teljesítése elvileg mindenki előtt nyitva áll. Ezért a jogalkotó mozgástere némileg nagyobb, mint a tárgyi korlátozásnál. A foglalkozás gyakorlásának korlátai jórészt szakmailag és célszerűségi szempontokból indokoltak, alapjogi problémát csak a határesetek okoznak.¹⁰ A szubjektív feltételeknél különbséget kell tenni annak megfelelően, hogy a megszorítás a foglalkozásba kerülést korlátozza-e (ilyen többek között a kötelező kamarai tagság), avagy utóbb, a már foglalkozásba került személynél a foglalkozás további folytatását köti feltételhez. Ez a megkülönböztetés azért lényeges, mert az utóbbi esetben a korlátozás alkotmányossága szigorúbban minősítendő.¹¹ Vizsgálni kell, hogy az újabb feltétel teljesítésének előírása – például túlzott követelményei, a képesítés céljával való összefüggés nyilvánvaló hiánya miatt – a foglalkozás szabad megválasztását szükségtelenül és aránytalanul,¹² illetőleg valóban közérdekből és a közérdekkel arányosan korlátozza-e.¹³ Az objektív korlát értelmében az illető tevékenységtől el van zárva, azt nem választhatja. Az egyes foglalkozásokra tárgyi ismérvek alapján bevezetett meghatározott létszámkeret azt eredményezi, hogy ha az betelt, minden személyi tulajdonságtól függetlenül, lehetetlenné teszi az adott foglalkozás választását. Az ilyen korlátozás alkotmányosságát – annak szükségességét, elkerülhetetlenségét és

⁹ A munkához való jog szociális tartalmának megvalósítását az állam többféle módon segítheti – példaként: 32/1998. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1998. 255.; 1315/B/1995. AB határozat, ABH 1999. 538. –, e téren nagyfokú szabadsággal, széles körű mérlegelési joggal rendelkezik. Erre az állami foglalkoztatáspolitikai kötelezettségre utal egy későbbi határozatában a testület, amikor leszögezi, hogy abból nem vezethető le az, hogy az érintett személynek alanyi joga lenne egy meghatározott munkahely biztosítására [45/B/1997. AB határozat, ABH 2001. 901.].

¹⁰ Alapjogot érintő és az adott hivatás lényegét meghatározó kérdésekben a szakmai kamarának adott szabályozási vagy döntési jogkörnek legalább a tartalmi kereteket meghatározó törvényi alappal kell rendelkeznie [39/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 263., 270.].

¹¹ Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint ugyanis a bevezetett és gyakorolt kereső tevékenység, amely rendszeres jövedelmet biztosít, az Alkotmány 13. § (1) bekezdés szerint tulajdoni védelmet élvez [40/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 287.].

¹² 27/1999. (IX. 15.) AB határozat, ABH 1999. 285.

¹³ 650/B/1998. AB határozat, ABH 2000. 914–915.

arányos voltát – a legszigorúbban kell vizsgálni.¹⁴ Mind a *numerus clausus* tilalmára, mind pedig annak megengedhetőségére találunk példát: alkotmányellenes az a törvényi rendelkezés, amely felhatalmazta a települési önkormányzatokat arra, hogy illetékességi területükön a taxik számát rendelettel korlátozhatják;¹⁵ a közjegyzői foglalkozásgyakorlás és tevékenységformák sajátosságai viszont indokolják a közjegyzők számának jogszabály általi meghatározását.¹⁶ A munkához, foglalkozáshoz való jog legsúlyosabb korlátozását jelenti, ha az állam teljesen lehetetlenné teszi valamely tevékenység folytatását.¹⁷

Az alapjog nem kizárólag pozitív, hanem negatív irányban is érvényesülhet, tehát magában foglalja e jog nem gyakorlásának a szabadságát is. Az állam lehetővé teszi és biztosítja a joggyakorlástól való tartózkodást, azaz senkit sem kényszeríthet arra, hogy alapjogával éljen is. A 70/B. § (1) bekezdésében szereplő alapjog negatív oldala az arra vonatkozó alapjogot jelenti, hogy senki nem kényszeríthető munkaviszonyba olyan munkáltatóval, akivel munkaszerződést nem kötött és nem is kíván kötni, akinél munkát végezni egyáltalán nem akar, valamint hogy senki sem kötelezhető arra, hogy akarata ellenére a munkaviszonyt fenntartsa vagy tovább dolgozzon.¹⁸ Az Alkotmánybíróság ezzel összefüggő határozatainak értelmében ugyanúgy a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog törvényi garanciáit szolgálják azok a szabályok, amelyek nem teszik lehetővé, hogy a munkáltató személyében bekövetkező változás *per se* a munkaviszony megszűnését eredményezze, illetőleg az a munkáltató részéről történő munkaviszony megszüntetésének oka lehessen. Ha a munkavállaló a jogutód munkáltatóval nem kívánja fenntartani a munkaviszonyát, alkotmányos alapjogának negatív formájával szabadon élhet; munkaviszonyát felmondással megszüntetheti.¹⁹ Így termelődő szövetkezeti munkaviszony esetében a munkamegállapodások munkaszerződéssé való átváltoztatásával a jogalkotó megőrizte a munkahelyet, a munkavállaló munkaviszonyának folytonosságát, amelyben a munkavállaló számára, ha az átminősítéssel teremtett új munkajogi helyzettel nincs megelégedve, nyitva áll a munkaviszony felmondásának lehetősége.²⁰ Amennyiben a közszolgálati jogviszony

14 A tárgyi korlát megítélésénél figyelemmel kell lenni arra is, hogy mivel itt alapjog teljes elvonásáról van szó, ez az eszköz nem korlátozhatja a versenyt, nem szolgálhat a szükségletek megtervezésére, egyéb igazgatási feladat megkönnyítésére [21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 121–122.].

15 21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 123., 124.

16 944/B/1994. AB határozat, ABH 1995. 737.

17 65/1997. (XII. 18.) AB határozat, ABH 1997. 393. Amely lényegét tekintve *numerus nullus*nak felel meg.

18 A jövedelempótló támogatást igénylő személyt megilleti a szabad választás joga: visszautasíthatja a felajánlott munkahelyet vagy közhasznú munkát, ha nem akarja, azt nem kell elvégeznie [1449/B/1992. AB határozat, ABH 1994. 564.]. Törvény által fontos tisztséget betöltő személynek minősített szabadon választhat, akarata ellenére semmiféle munkát nem kell végeznie [60/1994. (XII. 24.) AB határozat, ABH 1994. 362.].

19 500/B/1994. AB határozat, ABH 1995. 701., 702.

20 327/B/1992. AB határozat, ABH 1995. 610.

közalkalmazotti jogviszonyra alakítását a volt köztisztviselő magára nézve sérelmesnek tartja, munkaviszonyát megszüntetheti.²¹

Törvény előírhatja, hogy meghatározott tevékenység csak köztestület tagjaként folytatható.²² Az Alkotmánybíróság több esetben is hangsúlyozta, hogy a kamarai tagság az Alkotmány 70/B. §-ának (1) bekezdésével nem ellentétes, vagyis nem korlátozza szükségtelenül és aránytalanul a foglalkozás megválasztását.²³ A testület tévesnek ítélte meg azt az indítványozói álláspontot, amely szerint az ügyvédi tevékenység kötelező kamarai tagsághoz kötése sérti a foglalkozás szabad megválasztásának jogát és a munkához való jogot. A bíróság rámutatott arra, hogy míg számos más hivatás feladat- és tevékenységköre a társadalmi munkamegosztás révén jogi szabályozás nélkül is adott, és a jogi szabályozás legfeljebb a tevékenység kereteit és feltételrendszerét fogja át, addig az ügyvédi foglalkozás gyakorlásának tevékenységformái normatívan előírtak és formalizáltak. Ezek olyan szabályok, amelyek e szakma kereteit határozzák meg és tartalmát érintik. Az ügyvédi hivatás megválasztása ezeknek a szabályoknak az elfogadását jelenti. Ezen foglalkozási előírások függetlenek az ügyvédi kamara lététől, a szabályok közjogias jellegéből következik, hogy gyakorlásuk csak köztestületi tagként lehetséges. Tény, hogy a foglalkozás szabad megválasztása a kamarai felvétel feltételeitől függ, e megszorítások azonban az ügyvéddé válás, a foglalkozásválasztás olyan alanyi feltételei, amelyek a választási szabadságot korlátozhatják ugyan, de elvileg mindenki által teljesíthetőek és mindenki előtt nyitva állnak.²⁴

A munkavégzésre létesített jogviszony jellege nem érinti a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot, hiszen az csak a foglalkozás gyakorlásának külső kereteit biztosítja, nem jelent a munkavállaló számára semmilyen akadályt a munka, a foglalkozás megválasztásában és gyakorlásában.²⁵ Az Alkotmány 70/B. §-ának (1) bekezdésében meghatározott alapjog – sem kifejezetten, sem levezethetően – nem terjed ki arra, hogy a választott és gyakorolt munkát, foglalkozást a törvényhozónak tilos lenne törvényben megszabott ismérvek szabad mérlegelése alapján közszolgálati, közalkalmazotti vagy munkajogi jogviszonyként minősíteni, illetőleg tilos lenne a korábban alkalmazott besorolást – a körülmények vagy a jogszabályi rendelkezések mó-

21 572/B/1997. AB határozat, ABH 1997. 751.

22 Ptk. 65. §-a (4) bekezdésének második fordulata. Alkotmányossági vizsgálata: 1283/B/1995. AB határozat, ABH 1997. 621–622.

23 A közjegyzői kamarai tagsággal kapcsolatban: 944/B/1994. AB határozat, ABH 1995. 737.; a gazdasági kamarákkal kapcsolatban: 38/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 249., 251.; a Magyar Orvosi Kamarával kapcsolatban: 39/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 275.; a tervező- és szakértő mérnökök, valamint építész szakmai kamaráival kapcsolatban: 40/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 285. Hasonlóan foglalt állást az Alkotmánybíróság törvényben meghatározott szőlészeti és borászati árutermelő tevékenység folytatása esetén kötelezővé tett hegyközségi tagság vonatkozásában a 41/1995. (VI. 17.) AB határozatában [ABH 1995. 179.].

24 22/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 129., 130–132.

25 269/B/1998. AB határozat, ABH 2000. 752.

dosulását figyelembe véve – ugyanolyan jogforrási szinten megváltoztatnia.²⁶ A közszolgálati és a közalkalmazotti jogviszony nyugalatlásra való megszerzés címén felmentéssel bekövetkező megszüntethetősége nem korlátozza a köztisztviselőt, illetve a közalkalmazottat a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jogában.²⁷ A korengedményes nyugdíj folyósításának kereső tevékenységre való tekintettel történő korlátozása nem ellentétes az Alkotmány 70/B. §-ának (1) bekezdésével. Ezen előírás ugyanis nem munkavállalási tilalmat és nem a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog sérelmét jelenti, hanem azt, hogy ha az egyén tud gondoskodni a megélhetéséről egyéb kereső tevékenységéből, akkor nem jogosult az ellátás igénybevételére.²⁸ Bár a munkához, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához mindenkinek joga van, a fegyveres erők és fegyveres testületek hivatásos állományú tagjai, mivel az e viszonyokban szükséges korlátozások ismeretében, önként vállalták élethivatásuknak a fegyveres szolgálatot, így azt az ennek megfelelő követelmények szerint kell ellátniuk.²⁹ Nem jelenti a munkához való jog alkotmányellenes és aránytalan korlátozását azon összeférhetetlenségi szabály, amely az ügyvédi hivatás gyakorlása mellett megtiltja a munkaviszony létesítését és más kereső foglalkozás folytatását. E tilalmat alkotmányos indok teszi szükségessé: a munkaviszony létesítése a munkához való jog érvényesülésének csak egyik esete, amely viszont a benne foglalt függőség miatt összeférhetetlen az ügyvédi hivatásban megkívánt függetlenséggel.³⁰ Szintén nem tartotta alkotmányellenesnek az Alkotmánybíróság a jogi képviselő korlátozására vonatkozó ama rendelkezést, mely szerint a jogtanácsos és az ügyvéd annál a bíróságnál, ügyészségnél, amelynél korábban bíró vagy ügyész volt, e foglalkozása megszűnésétől számított két évig nem járhat el. A foglalkozás gyakorlása tekintetében mindez akadályt jelent, de a megszorítás a pártatlan bíráskodáshoz való jog érvényesülése érdekében arányosnak tekinthető.³¹ A Magyar Orvosi Kamara (a továbbiakban: MOK) egyetértési joga az Orvosok Országos Nyilvántartásába való bejegyzéshez, illetve a kamarai tagsági kérelemről való döntésének szabályozása a nem magyar állampolgárságú orvosnak a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jogát korlátozza. Alkotmányellenes az, hogy nincs olyan jogszabályi rendelkezés, amely bármilyen szempontot tartalmazna arról, hogy minek alapján fogadja el vagy utasítja vissza a MOK a hivatásgyakorlás magyarországi feltételeinek mindenben megfelelő kül-

26 572/B/1997. AB határozat, ABH 1997. 750–751.

27 És a jogviszony megszüntetésének ezen esete alkotmányos alapon nyugszik: az érintett egyéb ellátásra jogosultságot szerzett, tehát nem marad ellátatlan [44/B/1993. AB határozat, ABH 1994. 576.].

28 807/B/1991. AB határozat, ABH 1994. 501.

29 1166/B/1991. AB határozat, ABH 1992. 485.

30 22/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 133.

31 52/1996. (XI. 14.) AB határozat, ABH 1996. 162., 163.

földi orvos kérelmét.³² A jogalkotónak széles körű mérlegelési lehetősége van annak megválasztására, hogy mely tevékenységek ellátását milyen képzési előírásokhoz köti. Tekintettel erre, az egyes tevékenységek elvégzésénél a szükséges képzési formák megválasztása és ezen képzési feltételek esetleges szigorítása, illetve bizonyos képzési formáknak a korábbi szabályok alóli kivétele önmagában nem eredményez a munkavállalók között diszkriminációt.³³ Az adott szakma jellegéhez szorosan kapcsolódó, meghatározott szintű végzettség, bizonyos vizsgák, szakmai gyakorlat megkövetelése elméletileg mindig szükséges feltétele lehet egy foglalkozási ágba kerülésnek, illetve valamely szakma gyakorlásának. E körben a testület olyan rendelkezések alkotmányellenességét is vizsgálta, amelyek a jövőre nézve megszüntették azt a kivételes lehetőséget, hogy a csak középfokú szakképesítéssel rendelkező személyek lényegesen korlátozott körben, külön engedély alapján gyakorolhassák az egyébként mindig is felsőfokú végzettséghez kötött építéstervezési tevékenységet. A kérdést illetően a bíróság kifejtette: „Indokolt esetben az állam szigoríthatja, akár többször is, valamely foglalkozásba kerülés feltételeit. E szigorítások azonban (...) nem állíthatnak objektív korlátot, a szigorított feltételek teljesítése elvileg továbbra is nyitva kell hogy álljon mindenki előtt.”³⁴ További alkotmányos követelmény, hogy a törvényalkotó elégséges átmeneti időt biztosítson az új jogi helyzethez való alkalmazkodáshoz.³⁵ Éppen ez utóbbi kívánalom hiánya miatt alkotmányellenes azon előírás,³⁶ amelynek értelmében az a közjegyző, aki a jogi szakvizsga letétele alól korábban bármely jogszabály alapján felmentést kapott, a törvény hatálybalépésétől számított kilenc hónapon belül köteles azt letenni.³⁷

Az Alkotmánybíróság határozatainak indokolásában nemegyszerette vizsgálat tárgyává a 70/B. § (1) bekezdés és más alkotmányos rendelkezések kapcsolatát, azok egymáshoz való viszonyát, mivel az Alkotmányban meghatározott jogok és köteleességek *eo ipso* egymásra tekintettel, olykor egymást korlátozva érvényesülnek. A gazdasági verseny szabadságának állami „elismerése és támogatása” [9. § (2) bekezdés] megköveteli a vállalkozáshoz való jog és a piacgazdasághoz szükséges többi alapjog – egyebek mellett a tulajdonhoz való jog, a köztulajdon és magántulajdon egyenlősége, a munkához és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog, a szabad mozgáshoz és

32 Ezen emberi jogot érintő kérdésben belső, kamarai szabályok nem hozhatók és erre felhatalmazást sem lehet adni [39/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 279., 280.].

33 116/B/1995. AB határozat, ABH 1999. 499.

34 40/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 285. Az adószakértőkkel összefüggésben: 515/B/1997. AB határozat, ABH 1998. 977.

35 40/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997. 287.; 515/B/1997. AB határozat, ABH 1998. 978.

36 A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvényt módosító 1999. évi XLIV. törvény 66. §-ának (6) bekezdése.

37 Ennek hiányában – *ex lege* – az igazságügy-miniszter a közjegyző szolgálatának megszűnését állapítja meg [27/1999. (IX. 15.) AB határozat, ABH 1999. 287.].

letelepedéshez való jog – objektív, intézményvédelmi oldalának kiépítését.³⁸ A vállalkozáshoz való jog [9. § (2) bekezdés] a foglalkozás szabad megválasztásához való alapjog egyik aspektusa, nevesített esete, annak a különös szintjén történő megfogalmazása, amely bárkinek biztosítja a vállalkozási, üzleti tevékenység kifejtését,³⁹ ellentétben a 70/B. § (1) bekezdésében foglalt alapjoggal, mely lényegéből fakadóan csak természetes személyeket illet meg.⁴⁰ Az alanyi jogi értelemben vett munkához való jog, a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jog, illetőleg a vállalkozás joga együttes vizsgálata során az Alkotmánybíróság megállapította, hogy közöttük nincs hierarchikus viszony, ezen alapjogok szubjektív alapjogként nem különböznek egymástól.⁴¹ Az Alkotmány 70. §-ának (4) bekezdéséből nem vezethető le az, hogy az állampolgárnak meghatározott közhivatal viselésére van alanyi joga, a 70/B. § (1) bekezdése sem azt rögzíti, hogy a dolgozónak valamely konkrét munkakör betöltéséhez van jogosultsága.⁴² E szabályok azt az alapjogi követelményt írják elő, hogy közhivatal viselésének, továbbá a munka és a foglalkozás szabad megválasztásának a jogától senkit sem szabad megfosztani.⁴³ A törvényhozónak meghatározott foglalkozások gyakorlását jogában áll életkori feltételekhez – szükséges alsó és lehetséges felső korhoz – kötni. Amennyiben nem önkényesek, bizonyos munkakörök betöltésével kapcsolatos életkori korlátozások nem jelentenek meg nem engedett diszkriminációt [70/A. § (1) bekezdés].⁴⁴ Nem ütközik az Alkotmány 70/B. §-ába az, hogy a jogalkotó a munkaviszony létesítéséhez, igazolásához szükséges iratok tárgyi illetékmentessége köréből kivette az erkölcsi bizonyítvány kiadásának esetét. A tárgyi illetékmentesség megállapítása mögött az a foglalkoztatás-, illetve szociálpolitikai megfontolás áll, hogy az állam a lehető legmagasabb foglalkoztatottsági szintet kívánja elérni, ezáltal is biztosítva a munkához való jogot. Ha a munkavállalók munkaviszony létesítéséhez, annak fennállása igazolásához szükséges iratok beszerzése során általában illetéket lennének kénytelenek fizetni, az adott esetben ezen alkotmányos célkitűzéssel ellentétes hatásokat válthatna ki, sőt a munkavállalást társadalmi méretekben kétségkívül megnehezítené. A jogegyenlőség alkotmányos követelménye (70/A. §) így a munkához való jog gyakorlása

38 A szabad verseny elsősorban ezeknek az alapjogoknak az érvényesítése és védelme útján valósul meg, annak külön alkotmányos mércéje nincs [21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 119., 120.].

39 54/1993. (X. 13.) AB határozat, ABH 1993. 341.

40 327/B/1992. AB határozat, ABH 1995. 609.

41 21/1994. (IV. 16.) AB határozat, ABH 1994. 121.

42 De még azt sem, hogy az állam mindenkinek munkát köteles biztosítani [327/B/1992. AB határozat, ABH 1995. 610.]. *Ad analogiam*: a foglalkozáshoz való jog sem meghatározott állás elnyeréséhez biztosít igényt [944/B/1994. AB határozat, ABH 1995. 737.]; a vállalkozás joga mint a foglalkozás szabad megválasztásához való alkotmányos alapjog szintén nem tartalmazza egy meghatározott vállalkozási formában folytatott tevékenységhez való jogot [506/B/1995. AB határozat, ABH 1999. 723.].

43 638/B/1997. AB határozat, ABH 1997. 879.

44 857/B/1994. AB határozat, ABH 1995. 717.

feltételeinek elősegítésével együtt érvényesül.⁴⁵ A munka és a foglalkozás megválasztásának szabadsága szorosan összefügg az Alkotmányban biztosított művelődéshez való joggal [70/F. § (1) bekezdés], hiszen az egyre bonyolultabbá váló társadalmi munkamegosztás a munka és a foglalkozás végzésének előfeltételül egyre gyakrabban szab meghatározott képzettséget. Megvalósítását tekintve e két alapjog azonban eltér egymástól: a munkához és a foglalkozáshoz való jog társadalmi szinten negatív formában jelenik meg, vagyis azoknak nem lehet alkotmányellenes korlátja; ezzel szemben az állam – mivel a felsőoktatásban túlsúlyal rendelkezik – a művelődéshez való jogot közvetlenül az egyes, általa fenntartott oktatási intézményekbe való bejutás lehetőségének biztosításával, tehát pozitív módon valósítja meg.⁴⁶ Az alaptörvényben előírt honvédelmi szolgálati kötelezettség [70/H. § (2) bekezdés] – annak valamennyi alkotmányos formája: a fegyveres és fegyver nélküli katonai szolgálat, továbbá a polgári szolgálat is – korlátozza a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához való jogot. Alkotmányossági kérdés a tekintetben merülhet csak fel, hogy az alkotmányi rendelkezéseket végrehajtó törvények valóban olyan mértékben korlátozzák-e az egyik alapjogot, amelyet egy másik alapjog vagy köteletség érvényesülése megkíván.⁴⁷

45 1315/B/1995. AB határozat, ABH 1999. 536., 538.

46 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995. 585., 586.

47 46/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994. 265–266.

PATAKI ÉVA

Reflexiók a terepen folyó szociális esetmunkához, az esetmegbeszélések tapasztalatai alapján

Évek óta vezetek a szociális képzésben esetelemzéseket, a terepen dolgozóknak esetmegbeszélő csoportokat. Több száz esetismertetést hallgattam végig, melyek révén bepillantást nyerhettem az adott intézmény, az ott dolgozó szakemberek munkájába, szemléletük, módszertani felkészültségük, tevékenységeik mikéntjébe. A bennem kialakult kép természetesen hézagos. Igazságtalan lenne azt állítani, hogy egy-egy eset kapcsán mindent megtudhatunk a szociális munkások mindennapjairól, az intézmény külső-belső viszonyairól. A több száz eset vizsgálata kikristályosított bizonyos típus-problémákat, olyan azonosságokat, amelyekben nem az egyedi, hanem generális szituációk körvonalazódnak. Ezeket kívánom a szakmai kör nyilvánossága elé hozni, és mind a szociális felsőoktatásban dolgozó oktatóknak, mind a terepen dolgozó szakembereknek továbbgondolásra ajánlani.

Előre kell bocsátanom, hogy tisztában vagyok a külső szemlélő kényelmesnek tűnő szerepével. Egy évtizedet dolgoztam a gyakorlatban, végeztem esetmunkát. Tudom, hogy mennyi akadálya van az esetvitelnek. A valóság mindig összetettebb, nehezebben áttekinthető, mint az elmélet. Benne lenni a segítő folyamatban egészen más helyzet, mint nyugodt körülmények között analizálni, „okoskodni”. Úgy gondolom, hogy az esetmunkához hozzátartozik a tévedés, a félreértés, a szakmai vakfoltok jelenléte is. Hozzátartozik azonban a tanulási képességünk, az önmagunk tevékenységének felülvizsgálata is, melyek révén szakmai fejlődésre, az esetvitel helyesbítésére van lehetőségünk.

Tapasztalataimat esetpéldákra támaszkodva mutatom be. A leírt esetek lényegében megegyeznek az esetmegbeszéléseken hallottakkal, de az elemzés érdekében egyszerűsítettem és minden beazonosító momentumot megváltoztattam.

A segítő folyamat gyakorlata az esetmunka logikáját követi általá-

ban. Nincsenek ugyan lebetonozott keretek, nem pipáljuk ki, hogy mely fázison jutottunk túl. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a beavatkozás illeszkedik a problémamegoldó gondolkodáshoz, a józan paraszti ész kijelöl értelmes lépéseket, amelyek nélkül nem ismerhetjük meg egy kliens, egy család helyzetét, nem alkothatunk képet arról, hogy mi a probléma és hogy milyen úton juthatunk el a helyzet javításához. De nem lehet megelégedni ennyivel. Mesterségünk címere, hogy mélyebb, aprólékosabb részletezéssel gyűjtjük a körülmények megértéséhez szükséges momentumokat, és ahhoz, hogy bármilyen változtatás körvonalazódjék, alapos vizsgálatnak vetjük alá „a kliens a környezetében” szituációt. Csak ezek után tervezünk és hajtunk végre intervenciókat, értékeljük és zárjuk le az esetet. Tehát a professzionális segítsérről van szó, amely túlmutat a köznapi logikán, spontán és természetes módon zajlik, ugyanakkor tudatos, ismeretekre támaszkodó, érvekre épülő, módszerében átgondolt és kivitelezett folyamat.

**A feltárás:
az információk begyűjtésének, elemzésének hiányosságai**

Az esetbemutatók alapján úgy tűnik, hogy legtöbbször a feltáráson spórolnak időt a kollégák. Gyakori, hogy túl kevés vagy egyoldalú információk alapján kezdeményeznek megoldásokat.

Egy bonyolult családi struktúrával rendelkező roma család egyik család-részeiben komoly probléma fogalmazódik meg a fiatal anyával szemben. Elhanyagolja a gyermekét, a szórakozás a mindene. Este sokáig diszkózik, másnap sokáig alszik. A néhány hónapos kicsit ilyenkor a nagyszülők, testvérek látják el. A szülőknek nem tetszik az anya életmódja, és ezt gyakran szóvá is teszik. A gyermek egyébként jól fejlett, egészséges kisbaba. A Szolgálat védőnői kérésre tesz néhány látogatást és próbál informálódni.

Felgyorsítja az eseményeket, amikor a fiatal anya elköltözést kezd emlegetni. A fiatalok a gyerekekkel együtt az apa családjához települnének át. A Szolgálat ezt a helyzetet veszélyesnek értékeli, anélkül, hogy tisztázná, hogy miért, hová mennének, mitől lesz a másik családban jobb. A gyermek családon kívüli elhelyezését fontolgatja.

Ebben az esetben a feltárási folyamat sok hiányosságot mutat. A Szolgálat munkatársainak nincs igazán képe a roma család működéséről, a kapcsolatok tartalmáról, a családtagok kommunikációs sajátosságairól. A rokonok ugyan panaszkodnak, veszekednek, de azért mindig ellátják a gyereket. A segítők ezt úgy kódolják, hogy a család nem akar tovább foglalkozni a gyerekekkel az anya helyett. Arról senki nem beszél velük, hogy fennáll a gyerek elvételének a lehetősége, amit azzal is indokolnának, hogy a rokonok nem kívánnak gondoskodni

a kicsiről. Más morgolódni, és más ellátatlanul hagyni egy kisbabát és „elveszíteni” egyik családtagunkat.

Nem járnak utána, hová és miért szándékoznának elköltözni a fiatalok. Vajon mit nyújthat a másik család, milyen a viszony az anyai és apai család között? Nem kap jelentőséget az sem, hogy jelen esetben egy tinédzser szülőpárról van szó, tehát az életkorukból adódó igények és az életfeladatukból adódó felelőségek ütköznek. Sem családi befolyást, sem segítői tevékenységet nem mozgósítanak annak érdekében, hogy a szülői szerepet, képességeket fejlesszék.

A hiányosságok és a következtetések törvényszerűek, hiszen néhány látogatás alapján alakítják ki a beavatkozás lehetőségét.

Részletes leírást adnak viszont a lakáskörülményekről, a család jövedelmi viszonyairól és arról, hogy a fiatal anya és apa nem dolgozik, illetve hogy ki mindenki nem dolgozik még. Feltárásuk példája a roma család sematikus megítélésének, a deficitközpontú megközelítésnek, és annak az intervenciócéltnak, amely a családot szüntetné meg a problémák helyett.

Nem vitatom, hogy bajok vannak a családban és gondok a szülők hozzáállásával, és azt sem, hogy a nehézségek fokozódhatnak, ha a fiatalok elköltöznek. Azt azonban nem látom, hogy milyen tényezők alapján gondolkodnak a gyermek családon kívüli nevelkedéséről, a legsúlyosabb döntésről, amely előtt még számos más segítői feladat van.

Az oktatási intézmény jelez a Szolgálatnak: F. második osztályos tanulón vélhetően bántalmazásból eredő sérülések vannak. A Szolgálat munkatársa felveszi a kapcsolatot a családdal, illetve az otthon lévő anyával. A család nehéz anyagi körülmények között él, egy drága, de leromlott állapotú, majdnem lakhatatlan albérletben. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az anya gyógyíthatatlan betegségben szenved, amely miatt le van százalékolva. Elmondása szerint a betegsége bármely pillanatban bekövetkező halállal végződhet. Az apa 12–14 órát dolgozik, hogy előteremtse a megélhetéshez szükséges jövedelmet, emiatt alig van otthon. A segítő csak az anyával találkozik, illetve az iskolával veszi fel a kapcsolatot és beszél a pedagógussal. A bántalmazásra utaló momentumok bizonytalanok, illetve a gyermek viselkedése nem árulkodik elhanyagolásról, szülői agresszióról. Így az esetnek ez az oldala háttérbe szorul. A segítő figyelme az asszony problémái felé fordul, aki a rossz és drága albérlet miatt panaszkodik, illetve arról beszél, hogy szívesen vállalna munkát. Beavatkozási célként tehát a jobb lakás keresésének, illetve az anya munkához való segítésének feladatai fogalmazódnak meg. Elindulnak a próbálkozások, de nem sikerül megfelelő albérletet és munkát találni. Az esetmunka megreked, az ügy „jégre kerül”.

Nézzük az indító problémát, a bántalmazást. A Szolgálat beavatkozása után nem voltak bántalmazásra utaló nyomok a gyereken. Azt azonban nem lehet tudni, hogy történt-e bántalmazás, vagy valamiért

a pedagógusok ilyesmit hittek. Folytatódhatott a bántalmazás a későbbiekben is, de nyomok nélkül. Melyek voltak a nyomok? Voltak-e más jelek a gyerek viselkedésében? Az is lehet, hogy a gyerek maga mondta, hogy bántalmazták. Ha mondta, kinek, mikor, miért? Ha megtörtént, ki bántalmazott és hányszor? Továbbá milyen módon? Egyáltalán, ki és mit nevezett bántalmazásnak? Stb. Stb. Van tehát egy súlyos állítás, sok megválaszolatlan kérdés és kevés, az esethez számára rendelkezésre álló információ.

Az egyik következmény ebben az esetben az, hogy a gyermeket fenyegető szülői magatartás megléte, vagy a „farkast kiáltó” téves észlelés eredője (nem tudhatjuk) tisztázatlan maradt. Sem a gyermek, sem a család, sem a jelzőrendszerként működő intézmény, amely esetleg időben teljesítette gyermekvédelmi feladatát, segítséget, megnyugtató szakmai választ nem kapott.

A következő kérdésünk az, hogy ki itt a kliens. Az esetfolyamat körvonalazza a választ, és az anyát jelöli meg. Arra már nem kapunk választ, hogy miért éppen ő? Lehet, hogy azért, mert ő elérhető, mert beteg, mert valóban bántalmazta a gyermekét, mert meghatározó szerepe van a családban, mert neki van problémája, mert ő kért segítséget stb. Mivel, kivel van dolga a segítőnek? Egyéni problémával, amely a családot és a család környezetében lévőket nem érinti, vagy a család egészére kiható szituációkkal? Akár a bántalmazást tesszük a közép-pontba, akár az anya betegségét, akár a lakáskörülményeket, nem vonatkozathatunk el a teljes családtól. A család belső, külső viszonyairól csak szűkös információk vannak, és azok is áttételesek.

Nézzük a beavatkozási célt.

Nyilván az olvasók is azt gondolják, hogy ordító az ellentmondás a család állapota és a célok között. A rejtély abban áll, hogy az esetmegbeszélés hozta létre a fent bemutatott, tényekre alapuló, valamennyire letisztított helyzetismertetést. A segítő belegabalyodott az anya által halálosnak tekintett betegség keltette rémületbe, ám a betegség természetéről, de még a létezéséről sem tudott semmit, így a következményeivel sem számolhatott. A baj az, hogy nem is próbált többet megtudni. Úgy foglalkozott az asszonnal, hogy az annak mindennapjait meghatározó betegséggel, az állapotát befolyásoló fenyegetettséggel a segítő nem volt tisztában. Empátiája, az érzékenysége abban nyilvánult meg, hogy nem beszélt a gyermekbántalmazásról.

Nem támogatom a pszichologizáló szociális munkát, nem gondolom, hogy a halállal való megbirkózásra kellett volna fókuszálni, de ettől a súlyos élménytől sem lehet eltekintenünk. Induljunk ki abból, hogy egy fiatal nő, anya, feleség mindennapjait átszövi a halál gondolata. Félelem, magány, a meg nem értettség érzése, indulatok az egészségesekkel szemben, akár a családtagokkal szemben is. A ki-mondott, ki nem mondott rémület, amely a gyerek nevelésébe, a házastársi kapcsolatokba beférkőzik. Elég teher egy család minden tagjának. Mindez persze feltevés, mert ezekkel a területekkel a segítő alig foglalkozott.

Ehelyett a segítő lakást és munkát keresett, majd amit talált, az nem felelt meg, illetve ami megfelelt volna, olyat nem talált.

Szeretném feltételezni, hogy ez az esetvitel egyedi. Talán nem készült fel az esetismertetésre a kolléga, vagy nem volt ideje, vagy kevesen vannak, és sok eset jut egy segítőre. Remélhetném azt is, hogy ez a szakmaiság olyan kezdő fázisa, amely hamarosan átbillen.

A probléma a munkafolyamat fókuszában

Ha álmában felkeltik és megkérdézik, milyen fontos kérdéseket kell megvizsgálnunk, minden segítő azonnal rávágja: az egyik biztosan az, hogy mi a probléma, amely jelen van a kliens életében. Sok probléma-definícióval kell dolgoznunk, amely nehezíti a további munkát, hiszen a kliens, a klienshez közel álló személyek, a kapcsolatban álló intézmények szakemberei, és a segítők is kialakítják a maguk megközelítését. Tudjuk, kulcskérdésről van szó, mivel a probléma meghatározása szabja meg a beavatkozás irányait, és az esetkezelés kimenetelét is ez határozza meg.

Különbéle nehézségekkel találkoztam a problémával való munkát illetően is. Az egyik nehézség az, hogy a kliens helyzetének egy adott jellemzőjét vesszük figyelembe, mert túlságosan leegyszerűsítjük a problémát.

70 éves, idős asszony, aki betegsége és ápolási ellátásának nehézségei miatt ideiglenesen otthonba kerül. Az asszony külsejét és vitalitását tekintve jóval fiatalabbnak néz ki. Családja sokat vállal érte, de az egészségi állapotában bekövetkező, átmeneti problémák most meghaladják az erejüket. Az asszony önálló lakással rendelkezik, magas nyugdíja jó életminőséget biztosít. Napi gondozása azonban problémát jelent. Gyerekeinek a saját családjuk életét kell felforgatni ahhoz, hogy ellássák. Az idős asszony ragaszkodik az önállóságához, és este a saját otthonában akar lefeküdni. Napközben szívesen van máshol, de aludni otthon akar. Az otthonban azonban arra akarják rávenni, hogy adja be a kérelmét bentlakásos otthoni elhelyezésre. Az indok: nehéz bejutni, tehát időben kell jelentkezni, illetve előbb-utóbb rákényszerül erre. Az idős asszony többnyire tiltakozik, de a segítők kedves rábeszélése időnként elbizonytalanítja, és ilyenkor hajlik az időstthoni elhelyezésre.

A segítő problémadefiníciója: a romló egészségállapot miatt, az előrehaladott kor miatt, a gondozásra képes család terhei miatt a kliens helyzete bizonytalan, és maga is megfogalmazta az otthonban való elhelyezés igényét.

Hozzá kell tennem, hogy ebben az esetben is hiányos volt a kliens és környezetének felmérése. Ami még kiviláglik: a segítő nem vette figyelembe az asszony egyéb, fontos forrásait, például az életkora ellenére létező vitalitását, a család kifáradása mellett az áldozatkészsé-

get, tenni akarást. Úgy számolt, hogy az idős asszony betegsége nem javulhat, önállósága fokozatosan elvész. Az intervenció iránya mintha azt a filozófiát sugallná, hogy a „biztos rossz jobb, mint a bizonytalanság”.

Azt senki nem gondolhatja, hogy jobb idősotthonban élni, mint a családom, a szomszédaim, a saját kedves tárgyaimek és emlékeim körében. Csak ahol ez nincs meg, ott érezhető jobbnak az idősotthoni elhelyezés. Öröm az örömben, hogy ezekben az esetekben is a racionalizált kényszer eredményez megnyugvást (vagy inkább beletörődést).

A probléma konkrét esetünkben inkább az, hogy megtalálják az egyéb ellátási lehetőségeket, amelyek úgy nyújtanak ápolást, gondozást, hogy az idős hölgy eközben megtarthatja a függetlenségét, s a család is segítheti anélkül, hogy feladná saját életvitelét.

Egy kedves, idős ember jut az eszembe, aki a feleségével együtt tudatosan készült arra az időre, amikor ellátásra, ápolásra szorulnak. Évekig keresték a megfelelő szolgáltatási formát, mígnem egy luxus színvonalú nyugdíjas házban megtalálták. Eladták a lakásukat, a felesleges bútorokat, kiszakították magukat abból a világból, ahol negyven évig éltek. Minden a lehető legjobban alakult, ismerősöm mégis azt mondta: „Tudja, van valami szomorú abban, hogy csak idős arcokat látok. Olyan, mintha egy generációs gettóba lennék bezárva.”

Nézzünk egy másik esetet, ahol az általam elnevezett problémamatematikus reakció veszélyezteteti a segítői beavatkozást.

Negyvenes hajléktalan férfi. Néhány héttel ezelőtt került abba a helyzetbe, hogy nincs hová mennie. Amíg ő elvonókúrán volt, élettársa megismerkedett egy férfival, aki hozzá költözött. J.-t egy hazamenetele alkalmával az összepakolt holmija fogadta, sőt, még bántalmazták is. Ennek következtében kórházba került. Nem mert visszamenni oda, ahol az alkohol-problémájával foglalkoztak, mert úgy érezte, megszegte a szerződést, nem jelentkezett időben. Egy nagyvárosba ment, ahol védett helyeken próbált meghúzódni. Kirabolták, iratait ellopták. Így lett az adott város egyik szolgálatának a kliense. Segítséget kapott az iratai pótlására és egy átmeneti szálláson fedél került a feje fölé.

Nos, eddig minden rendben van. Az alapszükségletek kielégítettek, hajlék van, ennivalóról gondoskodtak, a minimális biztonság adott. Sok esetben itt meg is áll a Szolgálat.

J. minden tőle telhetőt megtesz, hogy ne azonosuljon a hajléktalan léttel. Jól öltözik, öltönyt, nyakkendőt hord, borotválkozik és nyíratja a haját. Maradék kis holmiját rendben tartja. Teheti, mert van rokkantnyugdíja. De értelmetlenné tartja ezt az életet, dolgozni szeretne, dühös és szégyelli a helyzetét. Mindig józan, de kísérti a részegség kínálta oldódás. Szívesen és sokat beszélget a segítőkkel, amely révén feltárukozik egy tisztos múlt.

Jó gyereke volt a szüleinek, tanult, dolgozott, családot alapított. Egy baleset miatt tört derékba az élete. Fizikailag rehabilitálták, de a lelki rehabilitáció nem történt meg. Az alkohollal gyógyította magát, ami azonban oda vezetett, hogy a családja elhidegült tőle. Elvált, és úriemberként mindent a feleségére és a gyerekeire hagyott. Újrakezdte az életét. Munkát és barátokat szerzett, próbált leszokni az alkohorról. Albérletben lakott, ahol jó bérlő volt. Miután megismerkedett a későbbi élettársával, ismét családi életet élhetett. Az élettárs azonban rendszeresen ivott, ha nem is sokat, de éppen annyit, amitől J. ismét az alkohol csábításába került. Mivel felismerte, hogy kapcsolataiban ez gondot okoz, újra nekivágott az elvonnónak. Ebben az intézményben nagyon jól érezte magát, s úgy látta, most kapott igazi segítséget. Aztán otthon a kitett holmi várta.

J. olyan, mint bármelyikünk. Életsorsa jól példázza, hogy milyen viszonylagosak azt életben felépített biztonságot. Ami mindemellett szembeötlő, az J. újrakezdési ereje, megküzdési képessége. Ő az, akiért és akivel sokat lehet tenni. Hajléktalanságát átmeneti helyzetnek vagy krízisnek tekinthetjük. Jelenlegi helyzetében reményt keltőek a személyes képességei, és jó, de a segítő kapcsolatba addig be nem vont emberi kapcsolatai. J. és a hozzá hasonlóknak intenzív segítői beavatkozást igényelnek. Ebben az esetben a segítőknél szerencsére nem nyugodtak bele a minimális ellátásba, hanem terveik voltak a személyes hálók feltérképezésére és mozgósítására.

Ami a segítőket egy ideig akadályozta, az a J.-ben erősen élő szegénység. A hajléktalansága miatti röstelkedés megakadályozta abban, hogy édesanyjához, a volt családjához, egykori munkatársaihoz, vagy a neki valódi segítséget nyújtó intézmény szakembereihez forduljon.

Úgy tűnt, hogy a segítőknél azonosultak ezzel a szegénnyel, és maguk sem merték őt a kapcsolatok felvételére buzdítani.

Mi lehetett ennek az oka? Játsszunk el egy gondolattal. Általában kerüljük a kliens hibáztatását. Tudjuk, hogy egy életsors alakulásában több tényező is szerepet játszhat. De mit gondolunk legbelül? Félelmetes lehet azzal szembesülnünk, hogy a kliensünk sok szempontból olyan, mint mi. Egykor ő is jónak látszó olyan döntéseket hozott, mint bármelyikünk, és ezen döntések láncolata mégis egy rossz helyzetet eredményezett. Talán mégis jobb a szegénnyel elfogadni. A szegénység azonban hamar önmagunk ellen irányulhat. A szegénnyel azonosulva mi is másokat hibáztatunk, és így áthárítjuk a felelősséget. Talán túl erőltetett a logika, amit igazolásul hozzátehetek, hogy az esettel kapcsolatos segítői érzések is a deficitről szóltak. A kliens szemével látták a lehetőségeket, az érzéseivel azonosulva ítélték meg a kapcsolatait, és nem a sajátjukkal. Hiányzott a pozitív átfogalmazás, a helyzetben rejlő kilábalási lehetőségek lajstroma.

Az esetmunka céljainak kidolgozottsága

A célok meghatározásával kapcsolatban is sok probléma akad. Számolni sem érdemes, hogy hányszor áll elő olyan helyzet, amelyben a célok inkább a segítő szándékait fogalmazzák meg, és nem a kliensét. A célokkal általában az a baj, hogy túl általánosak, például hogy munkát kell találni, vagy hogy a gyerek járjon iskolába. Azután elkezdjük a közös akciót, de nem találunk megfelelő munkát, vagy ha találunk, az nem tetszik a kliensnek, vagy tetszik a kliensnek, de rendszeresen elkésik, mert nincs ébresztőórája, aztán van ébresztőóra, de már sokat hiányzott a kliens, ezért kirúgják. Végül felhívnak bennünket a cégtől és leszúrnak, amiért ilyen munkaerőt ajánlottunk nekik.

A fő cél valóban lehet a munkaszerzés, de a célokat úgy kell körvonalazni, hogy azok utaljanak a megvalósítás lépéseire és a vállalás felelőseire.

Mit tesz Ön, a kliens, és mit teszek én, a segítő azért, hogy Ön munkához jusson? Mi az Önnek megfelelő munka? Mennyi az Önnek megfelelő bér? Hol nézhet utána egy ilyen munkának stb.? A célokat körbejárjuk, realizáljuk, feladatokra bontjuk. Ha erre időt és energiát szánunk, időt és energiát spórolunk meg.

Egy fiatal roma pár azzal fordul a Szolgálathoz, hogy rövidesen nem lesz hol laknia. Várják az első gyereket, akivel utolsóidős az asszony. Lakást kérnek. A Szolgálat munkatársai hímeznek-hámoznak, arról beszélnek, hogy milyen nehéz lakáshoz jutni. A fiatalok azonban hallottak X-ről és Y-ről, aki kapott lakást. A Szolgálat munkatársai ezt nem tartják lehetségesnek, de megígérik, hogy utánanéznek. A fiatal pár azzal a meggyőződéssel megy el, hogy kellő energiabefektetéssel megoldódik a problémájuk.

A fiatalok ebben az esetben konkrét céllal jöttek. Lakást akarnak. Abban a hitben mentek el, hogy tettek valamit helyzetük megoldásáért. A valóság azonban az, hogy sem egy, sem két hónap múlva nem tudnak nekik lakást adni. Ezt azonban egyik segítő sem mondta ki. A célokban való megegyezést látszatmegegyezéssel helyettesítették.

Játsszunk el egy képzeletbeli indoklással: Lehet, hogy találunk lakást. Kérdés: Mennyi esélye van annak, hogy találjatok? Válasz: Kétség. Kérdés: Mit fogtok mondani, ha visszajönnek? Válasz: Utánanéztünk, de sajnos nincs lakás. Kérdés: Akkor utánanéztetek? Válasz: Minnek, ha úgyis tudjuk, hogy nincs lakás?

A helyzet ördöginek látszik, de nem az. A kulcsszó: intézkedni, de ez a valóságban alibi intézkedés! Pedig a fiatalok bajban vannak, és ha nem kerülnek ki belőle, kétséges, hogy náluk maradhat-e a megszületett kicsit.

Akciófázis, a cselekvő megvalósítás

Négytagú család. Az egyik szülő meghalt, a másik nem tud eleget tenni szülői feladatainak. A fiatal felnőtt két testvér és a még iskolás gyerek együtt próbálják a szülők nélküli családi életet élni. Van problémájuk bőven. A családdal dolgozik a helyi Szolgálat. Sokat adtak, de csak anyagi segítséget. A felnőtté váló fiatalok életfeladatait azonban alá kell rendelni a családról való gondoskodásnak. Ezt látván a segítők úgy gondolják, hogy megpróbálnak tenni valamit azért, hogy a család mellett lehessen tanulni, pályát választani, partnert találni, szórakozni, nővé, férfité válni. A fiatalokat azonban nem könnyű kimozdítani a helyzetükből. A mindennapi problémáik foglyai. Kicsit talán félnék is változtatni, kimozdulni, elhagyni maradék biztonságukat. Jelentős nehézség az is, hogy távol laknak a helyi Szolgálattól. A Szolgálat kéthetente tud kocsához jutni, és olyankor látogatják meg őket. A kapcsolattartás nehézkes, a cselekvés, visszacsatolás lassú és esetleges.

Ebben az esetben vannak segítői elképzelések, felismerések, vannak a változtatásra is lehetőségek, csak a ritka látogatások akadályozzák a segítői folyamatot.

A távolság, a rossz utak és a szolgálati kocs hiánya, leterheltsége több problémát okoz, mint hinnénk. A városi segítők el sem tudják képzelni, milyen körülmények között dolgoznak kistelepülésen élő kollégáink. Nincs telefon, számítógép, asztal, szék, papír. Mindent kérni kell, a megfelelő munkakörülmények nem magától értetődőek. Szociális munka a végeken. „Tedd azt, amit tudsz, azzal, amid van” – mondja mégis a szakirodalom. De van erre egy másik szólásunk is: „Ha csak egy kalapácsod van, minden probléma szegnek látszik.”

Szintén gyakori probléma, hogy a cselekvést nem kísérik a segítők, a forrásokat nem mozgósítják, illetve nem tudnak kilépni a megszokott logikából. Ennek következményeként kudarcokat élnek meg, amelyek nemcsak a kliens, hanem a segítő lendületét is lassítják vagy kioltják.

Szegénységgel küszködő öttagú család. Lakáskörülményeik minimálisan felelnek meg az emberi igényeknek. Egy kis szoba, szedett-vedett anyagokból összetákolva. A viharok, esőzések megviselték. Befúj a szél, befolyik a víz. Az önkormányzat nem tud lakást adni, albérletet az öttagú családnak nem találnak. A szülők elmondják, hogy ha lenne néhány négyzetméter pozdorjalemez, meg habszivacs a szigetelésre, annyira rendbe lehet hozni, hogy addig, amíg nem találnak jobb megoldást, kibírják. A család azonban mindenféle segélyezési lehetőséget kimerített. A segítő nem tudja, mit csináljon.

Az esetmegbeszélés során, környezeti források felmérésekor kiderült, hogy vannak iparosok, akik hasonló anyagokkal dolgoznak, és lehetnek fölösleges maradékaik is. Cselekvési terv: felkeresni őket.

Lettek pozdorja, habszivacs, és lettek egy kicsivel jobb életkörülmények. A lakható lakás keresése hosszabb időt vesz igénybe, de addig sem kell annyira fájni. Egyszerű és kreatív megoldás. Ezek az apró, megoldást hozó sikerek a segítőt is aktivizálják. Így inkább van esélyük, hogy megbirkózzanak a következő problémákkal is.

Az akciófázis, a terv realizálása az, ami együttműködést igényel. Olyan ez, mint a zenekari munka. A próbák és előkészületek után, amikor már mindenki tudja a maga szólamát, megszólal a mű, kiteljesedik az együttes eredmény.

Gondoljuk el, mi lenne, ha a karmesterre nem figyelne senki, ha az üstdobos, kihasználva a hangerejét, a zenekar fölé kerekedne, és a trombitások is akkor fújnák, amikor kedvük van.

Az akciófázis gyakran erre az utóbbi zenekarra emlékeztet.

Sok esetben a kliensszituációt meghatározó szereplők, intézmények nem akarnak tudni a problémákról, nem akarnak részesei lenni a munkának, mert ha tudnak valamiről, felelősek lesznek érte, és tenniük kell valamit.

Máskor előkerül a jó öreg intézményi, szakmai presztízsharc. Amivel ti foglalkoztok, azzal tudunk mi is, amit mi nem tudunk kezelni, azt ti sem tudjátok. Ezért megtartjuk magunknak, nem közvetítjük, vagy nem fogadjuk, foglalkoztatok ti vele.

Más esetekben a szakmai, társadalmi státusok döntenek. Ha orvos van, ő, ha jogász van, ő, ha pszichológus van, ő, ha szociális munkás van, ő, ha ápoló van, ő, ha gondozónő van, ő, és ha a kliens nem fordul segítségért, ő. El kellene fogadnunk és fogadtatnunk, hogy a kliens problémája határozza meg a szakmai feladatokat, hogy a legtöbb emberi, családi probléma több szakma tudását igényli. A szakmai bunyózások, mások munkájának lesajnálása krétakörrel veszi körbe a rászorulót.

Az esetmunka lezárása

Az egyik véglet, hogy évek, esetleg évtizedek óta nincs lezárva.

Egy esetmegbeszélés alkalmával a segítő kis büszkeséggel az arcán a következőket mondja: „Már az anyja és az apja is a kliensünk volt, megérem még az unokákat is.”

Más esetben a kliens tűnik el.

Drogambulancia. A fiatal férfi önként jön, és segítséget kér függőségének megszüntetéséhez. A heti egy ülés során kiderül, hogy családi konfliktusok között él, és a szülei nem tudják, hogy évek óta drogot használ. Barátnője, a barátai is drogfüggők. Egy tiszta baráttal tart kapcsolatot. Nem szeretné, ha kiderülne a családjában, milyen problémával küszködik, nem szeretné, ha kiderülne a drogfüggő környezetében, hogy segítséget kért. Két

hónapig bírja, azután nem jön. Telefonálni nem lehet, érdeklődni nem lehet, mert a kliens nem akarta a környezete előtt feltárni a problémát. De azért sem lehet, mert nem elég motivált, ha a segítői invitálásra van szükség. A motiváció pedig kulcsfontosságú.

Elfogadom a terápiák, a terapeuta segítői kereteit. A szociális munka logikája azonban más. Ebben kiemelt szerepet kapnak a problémák környezeti elemei. Kérdés, hogyan és mikor kapcsolódhat be a szociális munka úgy, hogy érvényesülnek a terápiás megfontolások is.

Kórházi szociális munka. A betegek jönnek, mennek. A szociális munkások ügyeket intéznek, kapcsolatokat alakítanak ki. Segítenek, vigasztalnak, fájdalmakat enyhítenek. A beavatkozásuknak, például, hogy utánanézzenek, jól elhelyezték-e a rehabilitációra várót, felvette-e a kapcsolatot az ajánlott Szolgálatokkal stb., az vet gátat, hogy néhány száz forintos telefonkerettel rendelkeznek.

Az esetlezárást tehát a pénzhiány hozta létre, illetve gyakori probléma az egészségügyben, hogy a paramedikális tevékenység még mindig nem kapja meg a szükséges elismerést.

Annak idején a lezárást külön fejezetként tanultam. Értékelésről, leválási problémákról, kliens-játszmákról és a segítő tudattalan ellenállásáról hallottam. Az esetmegbeszéléseken ritkán adódik olyan helyzet, amikor ezekkel kell dolgoznom. A legtöbbször félbevágott kapcsolatok, megszakadt folyamatok, fluktuáció, átszervezés, új esetvivő, más vezetés, pénzhiány tesz pontot az esetmunka végére. (Sokszor találkozom a segítő kifáradásával is.)

A túlzott megterhelés, 80 eset, egy falunyi lakos, egyedülálló szakemberek, rossz munkakörülmények elszemélytelenítik a személyes kapcsolatra, ahogy Steimann mondaná, *mély kapcsolatra* épülő esetmunkát.

Záró gondolatok

Írásomban az esetmunka folyamatának egyes területeit emeltem ki. Természetesen más fázisokat, fókuszokat is érdemes lenne vizsgálni. Az esetpéldák illusztrációk, amelyek kapcsán a segítői reakciók, intervenciók formák kapták a nagyobb hangsúlyt, de az együttműködési folyamatokat, a szervezeti körülmények is érintettem. Ez utóbbiak számos ponton akadályozhatják a hatékony esetmunkát.

Nem tettem különbséget a főiskolai képzésben még részt vevő gyakorlók és a pályán dolgozók között, mint ahogyan azt sem választottam szét, hogy ki, milyen szakmai végzettséggel végezte a munkát. Most nem ezt tartottam fontosnak. Sokkal inkább az érdekelt, hogyan tévedhetünk el abban a komplex folyamatban, amely a kliens-szituációt, illetve a segítői szituációt és körülményeit jellemzi. Úgy gondo-

lom, hogy a nagyobb tapasztalat, a magasabb képzettség mellett is előfordul, hogy eseteink egy részével zsákutcába kerülünk.

Az is figyelemre méltó lehet, hogy a segítő szféra egyes szinterei hogyan befolyásolják az esetmunka megvalósítását. A szociális esetmunka, a segítő folyamat elnevezése mögött nagyon eltérő szakmai értékek, tudások, módszerek és környezeti elvárások, adottságok húzódnak meg. Úgy tapasztaltam, hogy nagymérvű területi, szakmai egyenlőtlenségek vannak, mind a szolgáltatások elérhetőségének tekintetében, mind a kapott ellátás minőségében.

A segítő területek nagy változásokat éltek és élnek meg napjainkban is. Új törvények, ellátási formák, intézmények, szakmák megjelenése, mások megszűnése, háttérbe szorulása fémjelzi ezeket a folyamatokat. Az esetmegbeszélések és más, szakmai történések tapasztalatai alapján azt mondhatom, hogy a segítő szerep helyett az ellenőrző szerep került előtérbe. Ez utóbbi aztán visszahat az értékek, a módszerek átrendeződésére. Felerősödik például az érdemesség-érdemtelenség vizsgálata, a beavatkozók hatalmi pozíciójának ellentmondása (a klienssel szemben túl magas, másutt túl alacsony), a kényszerítő eszközök alkalmazása stb. Ezek a kérdések, területek további vizsgáldást igényelnek.

Sokan úgy vélik – és ezzel én is egyetértek –, hogy a szociális szakma története sikertörténet. Az elmúlt 10–15 év alatt rohamléptek gyorsaságával alakultak képzések, szolgáltatások, törvények, szakmai csoportok, szervezetek. Mára a keretek adottak, számolnak a szociális szakmával. Itt az ideje, hogy a részletek finomításával, a minőséggel foglalkozzunk, függetlenül attól, hogy képzők vagy gyakorlatban dolgozó szakemberek vagyunk. A szakmai elismertségünk, függetlenségünk múlik rajta.

Várható-e valódi érdekegyeztetés?

Lévai Katalin interjúja Vadász Jánossal

Lévai Katalin: A rendszerváltás után egy ideig abban lehetett reménykedni, hogy a szakszervezetek megerősödnek, és valós társadalmi szerephez jutnak. Ez sajnálatos módon nem történt meg. Hogyan látja, mi lehet a jövőben a szakszervezetek társadalmi szerepe?

Vadász János: Azt hiszem, ez a kérdés valóban jó kiindulási pont lehet a beszélgetéshez, a válaszhoz azonban érdemes először kicsit visszatekinteni a múltba. A hatalmon kívüli civil struktúrák létezése és funkciói sokféle változáson mentek át az elmúlt században, és nagyon érdekes kérdés az, hogy a jelenkorban, illetve az elkövetkező évtizedekben e struktúráknak, közöttük a szakszervezeteknek milyen szerepeik lehetnek. Eredetileg a szakszervezeteknek három funkciójuk volt. Az első az, hogy a munkavállalók önmegbecsüléséért, béreiért, a szociális rendszerekben való ellátottságáért, azaz a klasszikus érdekeik érvényesítéséért, és egyben a közvetlen érdekeiken túlmutató emberi jogaikért küzdjenek. A második funkciójuk a társadalom közösségeiben létező szakmai-emberi közösségek formálása és fejlesztése volt, akár tiltakozó mozgalmak, akár szociális segítő rendszerek, akciók által, akár más, a társadalmakat előbbre lendítő modernizációs mozgalmak útján. Hiszen nem igaz az, hogy a szakszervezetek konzervatív szervezetek voltak vagy azok lennének napjainkban. Éppen ellenkezőleg: a szakszervezetek a modernizációs folyamatok, de a szakmai-emberi kontroll alatt álló modernizációk beindítói voltak az elmúlt században, és azt gondolom, azok lesznek az elkövetkező évtizedekben is. Harmadrészt pedig – s ezt manapság nem lehet eléggé hangsúlyozni – klasszikus szakszervezeti szerep az ügynevezett tanítói-művelői-tájékoztatói szerep. Azaz: a munka világába való beilleszkedést tanító, az emberi kapcsolatok kultúrájába, a közösségi művelődésbe beillesztő, a helyi társadalomban és a világban eligazodást segítő, tájékoztató szerep. Amikor például a Csepeli Vas- és Fémművekbe, az egykori Weiss Manfréd Művekbe annak idején bekerült egy fiatal szakmunkás-jelölt, akkor a szakszervezeti szakik azonnal a szárnyaik alá vették őt. Elkezdték tanítani egyfelől a szakma fogásaira, másfelől pedig a fegyelemre, a szakmai etika által megkövetelt magatartásra, s egyben az emberi méltóságra is – magától értetődő módon mutatva meg neki többek között a Csepeli Munkásotthont, mint olyan bázist, közösségi teret, ahol szabad idejét értelmesen hasznosíthatja.

Ha ezt a gondolatmenetet megpróbáljuk a mai világ viszonyaira érvényesíteni, akkor azt látjuk, hogy ezek az értékek és szerepek ma is fontosak. Sőt, mi több, fokozottan érvényesek, hiszen egy kapitalizált és egyre erősebben globalizálódó világban a munkavállalók az

eddiginél sokkal erőteljesebben kiszolgáltatottak. Olyan munkáltatói túlhatalmaknak, önkényeknek, amelyek a korábbi időszakban nem léteztek, mert hiszen globális méretekben működik ma már a kiszolgáltatottság, amely a nemzetgazdaságok kiszolgáltatottságát is magában hordozza, és nemcsak az egyes munkavállalóké vagy csoportjaikét. Nemrég Sárváron az egyik világcég úgy döntött, hogy 800 munkahelyet megszüntet és az üzemet egy másik országba telepíti, ahol lényegesen olcsóbb a munkaerő, egyszerűbben meg lehet szervezni a munkaszervezetet, tehát sokkal kevesebbet kell fizetni. Egy magyar kisvárosban 800 munkahely elvesztése egyik napról a másikra viszont komoly válsághelyzetet okozhat. A munkavállalóknak tehát komplexebb és hatékonyabb érdekvédelemre van szükségük, s hogy az eredeti kérdésre is válaszoljak: a szakszervezetek társadalmi szerepe – ahogyan haladunk a globális világrend kiépülése felé – egyre jelentősebb lesz, feltéve, hogy a demokrácia, az emberi jogok védhetőek maradnak.

– *Ilyenkor a szakszervezetek tudnak valamit segíteni?*

– Mondanom sem kell, hogy a szakszervezetek éppen a klasszikus szerepükből fakadóan kötelesek segíteni a munkavállalókon. A konkrét példában említett esetben felvetődik az a kérdés, hogy az adott szakszervezetnek Sárváron van-e olyan foglalkoztatási monitoring-rendszere, amely 20 km-es körzetben ugyanezekben a szakmákban, ugyanazokat a munkahelyeket fel tudja ajánlani a rászorultaknak. Vagy azt tudja-e mondani a szervezett munkavállalónak, hogy a munkanélküli járandóságon felül a szakszervezeti tagot plusz segítyben részesíti azért, hogy a családja, a gyerekei ne szenvedjenek hátrányt. Kérdés, hogy a helyi szakszervezetnek van-e olyan állami, önkormányzati kapcsolati rendszere vagy saját képzési rendszere, melynek révén egy további szakmára vagy szakmákra tanítja be az embereket. Kérdés, hogy van-e olyan művelődési ház, tehát közösségi tér az adott szakszervezet birtokában vagy használatában Sárváron, amely az időlegesen hátrányos helyzetű embereket benn tartja egy értelmes és velük szolidáris emberi közösségben, nem engedve őket lecsúszni a társadalom alsóbb régiójába. S ezzel a hevenyészett felsorolással a feladatoknak csupán a töredékét ismertettem. Tudjuk, ezeket a feladatokot a mai szakszervezetek csak részben, töredékesen képesek megoldani. Éppen ezért kell olyan törvényi és működési feltételekhez segíteni őket, s ezzel a munkavállalókat is, amelyek között szerepeiknek maradéktalanul eleget tudnak tenni.

– *De, hogy visszakanyarodjunk az eredeti gondolatmenethez, továbbra is az a kérdés, hogy a globalizálódó világban ez a szerepfelfogás a szakszervezetek számára korszerű-e, létezik-e, valós-e?*

– Igen, azt gondolom, hogy sokszorosan is az, hiszen egy átalakuló, még hozzá gyökeresen átalakuló társadalomban élünk. A rendszerváltás kezdeti időszakain túljutottunk, az emberek döntő többsége a korábbi társadalmi közösségekből kihullott, a társadalom atomizálódott. Az egyes ember a korábnál lényegesen kevesebb valós infor-

mációval rendelkezik akár a helyi társadalomról, akár a világról, ami tovább növeli kiszolgáltatottságát. A társadalmi változásokra ugyanakkor nem készítettek, s ma sem készítik fel az embereket. Senkinek semmiféle szembenézési esélye nincs azzal a helyzettel, amiben él, és azzal sem, ami rá vár, miközben rengeteg dezinformációval kell megküzdenie a mindennapi életben. Jól tudjuk, hogy a tájékoztatás mennyire átpolitizálódott, mennyire manipulált, ebből következően nagyon-nagyon nehézé vált az eligazodás a hétköznapokban élő, átlagos esélyű emberek számára, akár saját problémáik megoldását, akár a társadalom legalapvetőbb kérdéseit illetően is. Ezért merül fel mind több emberben, munkavállalóban az igény korábbi közösségeik újraélesztésére. A szakszervezeteknek ez is esélyt ad a munka világában való eligazodás segítésére, az önvédelmi szervezetek erősítésére.

– *Nem látom, hogy a szakszervezetek ott lennének az emberek közelében, hogy segítsenek nekik, hogy csökkentsék a bizonytalanságukat és kiszolgáltatottságukat.*

– Pedig a legtöbb helyen ott vannak, csak erről nincsenek tudósítások, nincs információ a társadalom számára. Az ellenkezőjéről viszont bőségesen jelennek meg cikkek. S miközben a szakszervezetek ott vannak a munkahelyeken és dolgoznak, mindennapi, „apró” munkát végezvén, nem tudnak egyúttal hírt is adni arról, hogy ezt a munkát végzik. Egyszerűen nem lehet ilyen témákkal bekerülni a médiumokba, a sajtóba és sehova sem. Mindez nem botrány, nem negatívum, azaz nem hír. S ráadásul azt is nagyon jól tudhatjuk, hogy a politika, különösen az eddigi kormányzati politikák abszolút ellenérdekelték voltak abban, hogy erős, jól szervezett szakszervezetek legyenek, s munkájukat: felvilágosító, közösségmegtartó, közösségteremtő és embersegítő munkájukat elvégezhessek. Ezek ugyanis mindmind ellene hatottak az elmúlt évtized munkahelyvesztő programjainak, és a vadkapitalizálódással együtt járó kiszolgáltató folyamatoknak. S azt sem szabad elfelejteni, hogy a szakszervezetek, mint a társadalom legnagyobb taglétszámú, legitim és demokratikus működésű szervezetei, a rendszerváltás folyamatában komoly konkurenciát jelentettek a pártoknak. Amelyek ezért is – különösképpen, ha hatalomba kerültek – próbálták meg törölni a társadalmi tudatból a szakszervezeteket.

– *Hol vannak a szakszervezetek az érdekegyeztetésben? Mi történik az érdekegyeztető tárgyalásokon?*

– Az Érdekegyeztető Tanácsban, a Költségvetési Intézmények Érdekegyeztető Tanácsában, a Szociális Tanácsban, az ágazati, az önkormányzati és az intézményi, vállalati fórumokon – legalábbis a törvények szerint. A szakszervezetek azonban az elmúlt 13 évben folyamatosan ellenszélben, alapvető jogokért az ellentétes kormányzati és munkáltatói törekvésekkel szemben, és a hatalom által súlyos pénzügyi-vagyoni gondokkal megterhelten küzdöttek. Ebből következik, hogy nem érhettek el igazán látványos eredményeket az érdekegyeztetés során. Voltak – a taxisblokádot is beleértve – a szakszervezetek

által szervezett, társadalmi jelentőségű küzdelmek, bérharcok, figyelemzavaró és valódi sztrájkok, tömegtüntetések és egyéb tiltakozó mozgalmak az elmúlt évtizedben. Csakhogy a bérharcok – mint tapasztaljuk – nem eredményeztek Magyarországon munkavállalói számára olyan béreket, amelyekkel mondjuk ne a hatodát keresnék meg az európai uniós országok ugyanazon területén dolgozó munkavállalók béreinek. Holott a magyar munkavállaló elismerten szorgalmas, jól képzett, sőt, néha túlképzett, innovatív képességekkel rendelkező ember, akinek a teljesítménye összemérhető bármely EU-s országgal. Nem véletlen azonban, hogy akár foglalkoztatásban (az aktív korú lakosság alig több mint ötven százaléka dolgozhat), akár bérben így alakult a magyar munkaerőpiaci helyzet. A hatalomban lévők a rendszerváltoztatás kezdetén olcsón adták el az állami, ösztársadalmi tulajdonokat, felelőtlenül hagyták elveszni a piacok döntő többségét, lefokozva ezzel az értékeket, így a magyar munkaerő értékét is. Ma már azonban változóban van a trend. A hosszú távra építkező és a modernizációban gondolkozó munkáltatói csoportok – s az ilyenek egyre nagyobb számban jelennek meg a munkaerőpiacon – általában abban érdekeltek, hogy jól kvalifikált, jó szemléletű, szorgalmas, képzett munkavállalóval működhesse együtt. Azt se bánva, ha a dolgozók szervezettek. Ezek a munkavállalók Magyarországon tömegével voltak és vannak jelen ma is. Aminek az ismételt hangsúlyozásával arra utalok vissza, hogy annak az 1,4 millió (más adatok szerint 1,7 millió) munkahelynek a megszüntetése 1990–92 között nem volt magától értetődő, s máig felelősséget jelent és feladatot ad a politika megoldásához az érdekegyeztetésen át vezet az út. Az érdemi tárgyalásokon ezért a foglalkoztatásról, a bérekről, az adó- és költségvetéspolitikáról folyik a vita a megállapodás szándékával a kormány, a munkáltatók és a munkavállalók képviselői között. Ilyen tárgyalásokban azonban ritkán lehetett részünk az elmúlt évtizedben. Nem véletlen, hogy a szociális fordulat programja nagy várakozást keltett körükben. A felélesztett bizalom vezetett el a kormányváltáshoz 2002-ben.

– *Mely szférában teremthetők új munkahelyek? Hiszen tudjuk, hogy a munkahelyteremtés jelentene komoly előrelépést.*

– Azt gondolom, hogy elsősorban a közszolgáltatásban, a közszolgáltatás, a közüzemek, azaz a szélesebben vett szolgáltatás, az infrastruktúra világában hozható létre sok új munkahely. Ráadásul ezek a munkahelyek – százezres nagyságrendekben – rentábilisan működtethetők. Nem okoznak költségvetési többletkiadást, hanem – a komfortosság növelése, a modernizáció révén – kifejezetten tőkevonzóak, bevételvonzóak a következményei a munkahelyteremtésnek ezeken a területeken.

– *Ennek előfeltétele például az, hogy a munkáltatók közterheit csökkentsenek. S bár Magyarországon sok munkahely létesíthető, mind a hazai,*

mind a nemzetközi munkáltatókat visszatartják a munkahely-létesítéstől a magas magyarországi adó- és járulékteher.

– Az általános járulékteher csökkentés és adóteher-csökkentés, ami a mai kormány politikájának egyik lényeges, de nem rövid távon érvényesülő eleme, a „sűrű fillér–ritka forint” viszonylatban számolva a „sűrű fillér”-nek kedvez, azaz munkahelyeket eredményez, ezzel szélesíti magát a bevételt befizető, járulékfizető alapot is, vagyis jó befektetés. Másfelől viszont azt gondolom, a foglalkoztatás jelentős bővítéséhez az úgynevezett „atipikus” (otthon végzett munka, távmunka, részmunkaidős munkavégzés stb.) foglalkoztatási rendszereket is fejleszteni kell. Ez szerepel a kormányprogramban is, s ha társadalombiztosítási járulékból, nyugdíjszerző időben, fizetési rendszerekben és az ehhez kapcsolódó garanciákban, kollektív szerződési jogokban egyaránt biztosítottá válnak az atipikus foglalkoztatási rendszerekben foglalkoztatottak, akkor – a hagyományos munkahelyek számának növelése mellett – ezek a foglalkoztatási formák is támogathatókká válnak a szakszervezetek számára.

– *A mai nyugat-európai és az amerikai demokráciában is azt látom, hogy a felvilágosult jobboldal ugyanazokat az értékeket vallja, mint nálunk a szakszervezetek: a szolidaritást, a gyengébb munkacsoportok érdekvédelmét, függetlenül attól, hogy ki van kormányon. Tehát azt kérdezem, hogy szükség-szerű-e, hogy még ma is baloldalinak nyilvánítsa magát a szakszervezeti mozgalom Magyarországon?*

– A valódi kérdés, amire választ kellene tudnunk adni, nem ezzel függ össze, bár azt fontosnak tartom már most rögzíteni, hogy a klasszikus baloldali értékek és a tagsággal bíró szakszervezetek értékei mindenkor azonosak voltak, s lesznek a jövőben is. Tudjuk azonban, hogy az új kapitalista berendezkedés – miközben a „létező szocializmust” legyőzte – nem teremtette meg az embereknek a jobb, az élhetőbb világot. Sőt, már az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a mind gyorsabb ütemben globalizálódó kapitalizmus mai megjelenésében itt, Magyarországon még kevésbé elfogadható az emberek nagy tömegei számára, mint amilyen a 80-as évek társadalmilag konszolidált szocializmusa volt. Azon kellene gondolkoznunk és dolgoznunk, akár emberiségnyi méretekben is, hogy hogyan teremthető meg egy ennél mind az embereknek, mind a Földnek jobb társadalmi és gazdasági rendszer. Hogyan lehet meghaladni demokratikus úton, jogállami eszközökkel úgy a globalizálódó kapitalizmust, hogy azok az egyenlőtlenségek és hátrányok, amelyek milliókat érintenek, csökkenthetőek legyenek. Kísérletekről tudunk. Amerikában – ahogyan említetted – a jobboldali konzervatív erők, ha úgy tetszik, összeszövetkeznek azért, hogy a globalizációval összefüggő negatív jelenségeket kiküszöböljék, fontos eredményt azonban eddig nem mutattak fel. Másfelől az ún. harmadik utat, a „megújult” szociáldemokráciát is ismerjük. Amelyet pedig csak akkor lehet hitelesnek elfogadni, ha abból nem a „Tony Blair-izmus” következik. Magyarán szólva nem az kérekedik ki, hogy egy ügyes médiaszereplő, ki- és felhasználva az

INTERJÚ

összes szakszervezeti és egyéb szervezett társadalmi erő támogatását, a választási győzelem érdekében sok mindent megígér, majd az azt követő naptól kezdve – valódi jövőkép hiányában – homlokegyenest szembe megy azokkal, akiknek a hatalmát köszönheti. Egyetértek ezért Szalai Érzsébettel és mindazokkal, akik egy új baloldali társadalmi diskurzus megkezdését és lefolytatását szorgalmazzák, akik azon dolgoznak, hogy egy valóban élhetőbb világ demokrácián, emberi jogokon alapuló rendjére tegyenek javaslatot. Ezt a munkát kellene minden politikai erőnek a lehető legteljesebben támogatni, gazdasági eszközöket is összpontosítva e célra, amíg – például a környezet tönkretételével – visszafordíthatatlanná nem tesszük a negatív folyamatokat.

– *A mindennapokban élő ember számára a saját megismételhetetlen élete fontos. Ha a baloldali politikusok azt hirdetik, hogy adjon bizalmat a szociális fordulatnak vagy a jóléti rendszerváltásnak, majd ezt követően nagyon gyorsan, az ő számára jól érzékelhető módon nem történik meg a jóléti rendszerváltás, akkor bizony azt mondja, hogy lám, ezek a baloldaliak már megint becsaptak minket, mert ezek így vannak kódolva. Lehet-e remélni, hogy ezúttal valóban jóléti rendszerváltás történik?*

– Több olyan intézményt is nagyon gyorsan visszaállított, a demokratikus működési gyakorlatot is újjáélesztve, a jelenleg kormányzó baloldal, amit az előző kormány megszüntetett. Pontosabban: volt, amit megszüntetett, volt, amit egyoldalúan átalakított, és volt, amit de jure megszüntetett és de facto működtetett. Példa erre a Gazdasági Tanács, amit egyoldalú kormányrendeleti döntéssel hoztak létre, és amely a miniszterelnök mindenkori kinyilatkoztatási fóruma, nem a szociális párbeszéd fóruma volt. Másfelől ugyancsak kormányrendelettel állították fel az Országos Munkaügyi Tanácsot, amely az Országos Érdekegyeztető Tanács helyét foglalta el. Ebben – a szakszervezetek szempontjából – egy kormánydiktátum játszott döntő szerepet. Ezt, hogy ne szűnjön meg teljes egészében a párbeszéd Magyarországon, a munkáltatói és munkavállalói szervezetek kényszerűségből tudomásul vették, holott az OMT jogai már csak és kizárólag a közvetlen foglalkoztatási és bérkérdésekre korlátozódtak. A korábbi költségvetési, gazdaságpolitikai, adópolitikai, a szélesebb értelemben vett társadalmi-szociális kérdések mellőzésével, és ezek helyett. A közszférában a kormány törvénymódosítással, azaz szinte egy tollvonással megszüntette a Költségvetési Intézmények Érdekegyeztető Tanácsát, tehát az Érdekegyeztető Tanáccsal azonos, makroszintű intézményt, és még csak nem is kormányrendeleti szinten, hanem egy a közszféra szakszervezeteinek adott diktátummal létrehozta a Közalkalmazottak Országos Munkaügyi Tanácsát. Ez soha nem volt legitim érdekegyeztető fórum. Soha érdemi vita ott nem folyt, egyetlen megállapodást nem kötöttek meg, beleértve a saját végleges alapszabály megalkotásával kapcsolatos megállapodást is.

Megszűntek továbbá az önkormányzati érdekegyeztető fórumok, kiebrudalták a munkavállalói képviselőket a Területfejlesztési Tanács-

ból, és megszűntek az intézményi érdekegyeztetések is. A kvázi munkáltatók (az intézmények vezetői) a költségvetési szférában is elkezdtek munkáltatóként viselkedni, úgy, mintha tőkések lennének, tulajdonosok, holott tudjuk nagyon jól, hogy közszférában a munkáltató ugyanolyan közalkalmazott, mint amilyen közalkalmazott a beosztottja. Vagyis, csak három dolgot nem tehet meg mondjuk egy könyvtár igazgatója: nem határozhatja meg az adott intézmény költségvetésének nagyságát, nem határozhatja meg az adott intézményben dolgozók béreinek nagyságát és nem határozhat a létszámokról. E három joga hiányában pedig nem beszélhetünk valóságos munkáltatókról. De – a fideszes politikát látva – ők is elkezdtek úgy beszélni a dolgozókkal, mintha valóságos munkáltatók lennének, hiszen a kormány arroganciája természetes módon átragadt rájuk. Ezeket a társadalmilag is, munkavállalói szempontból is elfogadhatatlan helyzeteket illetően vállalt változtatási kötelezettséget a kormány. S az első száz napban – az érintettekkel egyetértésben – helyreállította az érdekegyeztetés eredeti intézményeit a verseny- és a költségvetési szférákban. A jóléti rendszerváltás megvalósítása iránti reményt erősíti a történelmi jelentőségű közalkalmazotti bérfelzárkózás is – a Munka Törvénykönyvének, a munkavállalók számára pozitív tartalmú módosításával együtt.

– *Hogyan látja ezek után a szakszervezetek jövőjét?*

– A magyar szakszervezeti mozgalom teljes és átfogó reformra szorul. Egyfelől világossá kell tenni azt, hogy a munkavállalói közvetlen érdekvédelem a magyar szakszervezetek egyik alapvető feladata, másfelől azt is világossá kell tenni, hogy ennek az érdekvédelemnek másik nagy feladata az értékvédelem. Ennek a reformnak tehát az egyik fontos leckéje az, hogy a valóságos, tényleges érdektagoltság szerint kell létrehozni a szakszervezetek új csoportosulását. Én három ilyen jól elkülöníthető érdekcsoportot vélek felfedezni. És itt a munkáltató–munkavállaló viszonyában, illetve a piac és a költségvetés viszonyában a legegyszerűbb megvilágítani ennek az érdektagoltságnak a lényegét, hiszen az egyik nagy érdekcsoport a közszolgálat. Ezen belül a munkavállalók: a közszolgálatban dolgozó közalkalmazottak, köztisztviselők, szolgálati jogviszonyban állók. Az ő munkáltatójuk a mindenkori állam, illetve az önkormányzatok, tehát bipartit, kétoldalú kapcsolat jellemző a felek között.

A másik nagy érdekcsoport a versenyszféráé, ahol a mindenkori tulajdonosok és a mindenkori munkavállalók érdekképviselői, szakszervezetei alkotnak párt, és állnak szemben egymással. Nélkülözhetetlen az együttműködésük, hogy pontosabb legyenek, az ágazati és helyi kollektív szerződések útján meg kell próbálniuk a profiton osztozva valamiféle, a munkavállalók számára is megfelelő bér-, foglalkoztatási- és szociális megállapodást kötni.

A harmadik érdekcsoport a köztes világ érdekcsoportja: itt a közüzemek világáról van szó, tehát a közlekedéstől kezdve a csatornázáson keresztül a postán át olyan munkavállalói nagy csoportokra

INTERJÚ

gondolok, amelyekre az jellemző, hogy a működtetésben jelentős szerepet játszik a piac, a tényleges állampolgári vagy tőkés megrendelő, de ugyancsak jelentős szerepet játszik az állam és az önkormányzat is. Tehát többoldalú a munkáltatói tulajdonosi kör, többoldalú érdekegyeztetésre vannak kényszerítve a munkavállalók, illetve érdekképviselőik, és nyilvánvalóan speciális alkukat – részben jogszabályi rögzítettség révén kényszerítő alkukat, részben kollektív szerződésben rögzíthető alkukat – kell felmutatniuk a munkavállalók számára a szakszervezeteknek.

Nos, ha ezt a hármas érdektagoltságot figyelembe véve nézzük át a magyar szakszervezeti körképet, akkor elég könnyen kiderülhet, hogy ezeknek a nagy tömböknek meg kell tanulniuk olyan módon együttműködni, és olyan sűrűséggel tömörödni, mint télen a sündiszóknak. A meleget, az összetartozás életben tartó értékét átadva egymásnak, de úgy, hogy egymás tüskéit is el lehessen viselni.

Ehhez a szakszervezeti reformhoz, illetve ennek meggyorsításához járul majd hozzá az, hogy a kormány – régi szakszervezeti indítványt figyelembe véve – hozzálátott az egységes közszolgálat-szabályozás megalkotásához. Amely magától értetődő módon követeli meg, hogy erős, de egymással együttműködni képes szakszervezetek jöjjenek létre, egy konföderációba tömörülve. Azért vállaltam szerepet ennek a kormányzati feladatnak a megvalósításában, hogy ennek a társadalompolitikai és a közvetlen munkavállalói érdekek érvényesítése szempontjából is kiemelkedő jelentőségű programnak mintaadó jellege lehessen minden szféra, szakszervezet és munkavállaló számára.

Kende Tamás hozzászólása
Andor László: A bürokratikus modernizáció vége
című írásához
 (Esély 2002/3, 3. old.)

Andor László *A bürokratikus modernizáció vége* című írása a magyarországi baloldal fontos és időszerű kérdései közül jó néhányat megfogalmazott, azokra tisztességesen választ is adott, ugyanakkor másokat nem említett.

Rögtön a címmel kell kezdem és a címben megtalálható állítással. Andornak igaza van: bár azt az MSZP korifeusai nem tudják, kétségtelenül lejárt az idejük a Kádár-korra jellemző modernizáló (akkori szóval: reformálgató) bürokratáknak. Mindez igaz akkor is, ha a legutóbbi választásokat az MSZP a sokáig titkolt és szégyellt elődpárt apparátcsikjaival nyerte meg. Ilyen többször nem fordulhat elő.

Andor helyesen arra a következtetésre jut, hogy a magyarországi szocialisták pártjának jelenét és (lehetséges) közeljövőjét csakis annak közelmúltja felől ismerhetjük meg. Andornál a kályha az 1998-as esztendő. Én ennél mindenképp korábbról kezdeném a problémák okainak és eredetének számbavételét. Épp a Medgyessy-ügy kapcsán derült ki, hogy az MSZP legtöbb vezetője és az általuk miniszterelnökké tett hajdani, reformálgató apparátcsik számára sok tekintetben megállt az élet 1988–1989-ben.

A 2002-es országgyűlési választások ismét lehetőséget adtak a Magyar Szocialista Párt nevű koalíciónak, hogy történelmi mulasztását bepótolja. A párt, illetve a főállású politikacsinálók (politikuskok, szakértők) és a párt mellékállású közvélemény-formálói az 1989 óta folyamatosan a szőnyeg alá söpört kérdésekre válaszokat kell adjanak. 2002-ben úgy tűnik, hogy a szocialisták eddig sikeresnek mondható legnagyobb PR-tette (hogy ezt a jóindulatú eufemizmust használjam) már elégtelen. A vörösről rózsaszínűre átfestett szőnyeg kifesleni látszik, s az évek során alásöpört problémák miatt az már nem foltozható tovább: ki kell dobni.

A legfontosabb megválaszolandó kérdés, hogy – Brecht klasszikus versének címét némileg parafrázeáljam – mi is a párt? Mert azt könnyen beláthatjuk, az elmúlt másfél évben a szocialisták pártjában hangoztatottak, miszerint az MSZP modern és európai párt, roppant csekély definíciónak. Meg ha komolyan gondolják az illetékesek mindezt, akkor miért nem Modern Európai Pártnak hívják az MSZP-t? A modern és európai jelzők értékeket jelölnének az azokat használók szándékai szerint. Azt könnyű belátni, hogy az értékek és az elvek között minőségi különbségek vannak. Azzal semmi baj, ha egy modern európai pártnak értékei vannak, bizonyos értékeket preferál. Ám

elvek és elveken nyugvó program nélkül mindez korlátozottan lehet hiteles.

A jelenkori szocialista ideológusok – ha egy manifeszt módon ideológiaellenes *koalíció* kapcsán e szó egyáltalán alkalmas – erre a kérdésre csak közvetett válaszokat adtak az elmúlt években. A párt politikusai, politológusai, zszurnalisztái (és mindezek közös metszetei) az elmúlt években leginkább azzal voltak elfoglalva, hogy politikai ellenfeleiket írják le. (Ha akarom, jóindulatúan azt feltételezhetném, hogy mindezek mögött az az egyszerű és együgyű szándék állt, hogy megmutassák: mik és kik nem vagyunk.) Ez a tevékenység elég széles skálán mozgott, a deskriptív elemzéstől (az igazság kedvéért jelezni kell, hogy szabályerősítő kivételként született néhány egészen tisztességes és jó elemzés is) a démonizálásig sok minden belefért abba. Egy valamitől testületileg tartózkodni látszott a szocialista ideológus-gárda: a magyar szocializmus és a magyar szocialisták pártjának lehetséges definiálásától, közelmúlt-történeti és közeljövőbe mutató pozicionálásától. Egészen megrázó élmény, hogy a szocialisták számára minden tekintetben jól sikerült sorsdöntő politikai harc megnyerését követően a párt fizetett és önjelölt szakértői – újsütetű kurátorai éppúgy, mint régi vágású humoristái – testületileg folytatták a politikai ellenfelek leírását és leírását, gyakorlatilag a választások másnapján. Félreértés ne essék, a mai magyarországi jobboldal kétségtelenül számos fogást kínál a vele szemben – objektíve érthető módon – elfogult tollforgatók számára. Ám 2002. április 21-ét követően eltűzöttnek látszanak a közvetlen szélsőjobboldali veszélyt vizionáló (lapos és közlenezes) elemzések és a szocialisták ellenfeleire zúduló humoros (piros lámpa: tapsgép, hogy volt!, pénztár 4-től 5-ig) írások állításai. Nem arról van szó, hogy a magyarországi jobboldal legújabb szervezetei, megmozdulásai nem lennének borzalmasak. Azok. És arról sincs szó, hogy a szocialista párt körül nyüzsgő idősödő, második kamaszkorukat élő humoros embereknek nem lehet joguk megnyilatkozni a hazai, úgynevezett politikáról, vagy hogy ezek a nyilatkozatok ab Start tévesek, hazugok. Nem minden esetben ab Start.

A gond a hazai „baloldali elit” megmondásaival az, hogy képtelenek belátni: 2002. április 21. után mások a téték, mint azt megelőzően. Már nem az a kérdés – ha egyáltalán lehetséges volt az elmúlt nyolc-tíz évben –, hogy megmaradhat-e az MSZP a hazai baloldal és „a progresszió reményének és letéteményesének”. Az MSZP megmaradt, túlélte a rendszerváltást és az azt követő választásokat. Tehát a kérdés nem a léte ma már, hanem a működése. Nem szólva arról a sokkal mélyebb problémáról, amit a baloldalon nehezen (ha egyáltalán) hajlandóak érezni, miszerint Magyarországon, a közepes-Kelet-Európában 2002-ben már a kérdések is alapvetően mások, mint teszem azt az úgynevezett nagy generáció fénykorában, de akár 1988–1989-ben voltak.

Az MDF (tudjuk: horthysta, klerikális, borzalmas tagságú, poszt-fasiszta stb. párt) és a Fidesz (fiúk, Simperger, kispályás tolvajok, nagypályás marketing-zsenik, profofasiszták) leírása, leírása és legyő-

zése után az MSZP ismét hozzáfoghat – a választóknak köszönhetően – ahhoz, amit az ideai választási kampányban meg is ígért: a rendszerváltás tisztességes befejezéséhez és lezárásához. Bár a mai szocialista kánon épp az ellenkezőjét állítja, de attól még tény: a korabeli rendszerváltás a korabeli MSZMP ellenére és ellenében zajlott le. Azt is mondhatjuk, hogy a rendszerváltás a Magyar Szocialista Munkáspárt legyőzésével kezdődött. Ha igaz, hogy az ismét kormányra került Magyar Szocialista Párt az 1989-ben kezdődött rendszerváltást akarja őszintén kiteljesíteni és befejezni, úgy – Magyarország vezető, norma- és példamutató pártjaként nem tehet mást, mint hogy maga is legyőzi (önmagában) az MSZMP-t. Ez nem kizárólag a hazai szocialistáknak oly kedvesen ismerős személyi és személyzeti politizálást kell jelentse. Az is része lehet (sőt!), de elvi tisztázások és döntések nélkül a szocialista pártelit cseréje maximum helycsere és PR-gyakorlat lehet. Az első feladat a párt közelmúltjával való őszinte szembesülés és szembesítés kell legyen. Annak figyelembevételével, hogy bizonyos helyzetekben a legőszintébb empátia, s a pietás sem segít. Ez a fenti mozzanat Andor László írásából hiányzik.

Andor írása figyelemre méltó és bátor kezdeményezés arra, hogy a szocialista pártot saját programjával, közelmúltjával, jelszavaival szembesítse. Andor a szocialista párt összefüggésében vizsgálja tárgyat: a szocialista párt elmúlt négy évének történéseit, az azokban megmutatkozó sajátosan magyar szocialista pártműködést. Andor számbaveszi az 1998–2002 közötti időszak legfontosabb határhelyzeit, melyekre az esetek többségében a zavar kifejezést találta a legalkalmasabbnak. Mielőtt ezeket felidézve az andori elemzés kritikusi pontjait körbejárnom, a szerző és az olvasók figyelmébe szeretném ajánlani egy, politikailag épp aktuális jelenségét a magyar szocialista politizálásnak, ami mind az írásban, mind a szocialista politizálásban teljesen elsikkadni látszik!

1. Az MSZP 1998 és 2002 között

Mi nem történt az MSZP-vel?

A szocialista elit mára egész jól felmondja az euro-angolról fordított leckét Európáról, a globalizációról. Mondataik és lassan már kiejtésük is helyesebb, hitelesebb, mint hazai politikai ellenfeleiké. És ezzel önmagában semmi baj nincs. Aki úgy gondolja, vagy úgy tesz, hogy a magyarországi politikának nincsenek globális és európai dimenziói, vagy téved, vagy hazudik. Nem szólva az európai és globális(-nak tűnő) folyamatok magyarországi dimenzióiról. Ám a nagy európázás és globalizációs fecsegés közepette totálisan elsikkadt a baloldalon a szűkebb tájhaza (és a hazai mozaik-társadalmak felől: táj hazák) hétköznapi életét leginkább érintő kérdés: a községpolitika. A magyar szocialista médiapolitikus és politológus valószínűleg álmából feléb-

resztve is képes lett volna a szociális Európa értékeiről, Schröder vagy Jospin bármilyen politikájának (policy) előnyeiről közhelyesen érthető módon értekezni, különösen az Orbán–Torgyán kormány összefüggésében. Tony Blair *elképesztően* sikeres politikai marketingjéről pedig még félálomban is képesek lettek volna lelkendezni. Ám, maradva az európai példáknál, arról a leghalványabb elképzeléseik sem voltak, hogy az olasz posztkommunisták (bizony-bizony, bár másképp *poszt* és másképp *kommunisták*) történelmi sikerében meghatározó szignifikáns kommunista községpolitikának bármilyen szerepe lett volna (volt).

E sorok írójának volt alkalmá – amúgy teljesen sikertelenül – felhívni az akkor ellenzéki MSZP vezető politikusai közül néhánynak a figyelmét arra, hogy mennyire álságos az az állításuk, miszerint 1998-ban az MSZP ismét karanténba került, hogy az ország és a társadalom életébe nekik – a szocialista politikusoknak – mindaddig, míg a Fidesz hatalmon van, beleszólásuk a csekélynél is kevesebb. Az elmúlt években számtalanszor hallhattuk vezető szocialista politikusoktól, hogy ők hatalmon mennyivel mást és másképp csinálnának, mint „a fíjjúk” és kapcsolt részeik. Arról sosem beszéltek, hogy még a „legsötétebb” fideszes időkben is az ország jelentős részén hatalomban volt a Magyar Szocialista Párt. A magyarországi önkormányzatokban és azok élén a legtöbb pártdelegáltat épp a hazai progresszió letéteményese adta. Akkoriban, amikor mára megmosolyogató módon, írásban, szóban, telefonon kereste a szocialista párt a magyar Tony Blairt, a meglehetősen homályos európai normák mellett saját, fényesnek tűnő kormányzati politizálásának emlékével igyekezett szembesíteni a Fideszt a baloldali elit. *A magyarországi szocialista vezetési városok-falvak szignifikánsan más: szocialista községpolitikájáról egy szó sem esett. „Nem volt indokolt.”* Helyette volt (és van) sok-sok szép szó régiókról, kis- és nagytérségekről, azok európai integrációjáról, felzárkózásáról.

Holott kétségtelenül izgalmas kérdés, hogy a kilencvenes években mennyiben volt más Győr, Pécs, Székesfehérvár, Nyíregyháza, Szeged, Miskolc, Kaposvár, Kecskemét, a budai („fideszes”) és a pesti (szocialista) kerületek költségvetésének szerkezete, szociális, oktatási, média-, kisebbségi (és a sor még folytatható) politikája? Miközben – roppant helyesen, bár egyelőre „dialektikusan” – megszüntetik az Országimázsközpontot, addig arról hallgatunk (mert taktikailag az tűnik helyesnek), hogy ebben az országban számtalan lokális imázsközpontba folyt (és folyik) el a *drága* választópolgárok adója. A megrendelő párthovatartozásától függetlenül...

Amikor e dolgot gépelem, kevesebb mint három hónappal vagyunk a modern, demokratikus Magyarország negyedik önkormányzati választásaitól. A választásokat – a hazai zurnálpolitológusok is ezt a vélekedést támasztják alá – a többi politikai erőhöz hasonló módon a szocialista politikusok is a „nagy” választások harmadik félidejének tekintik: bizalmi szavazásnak és/vagy újabb (nagypolitikai) pozícióerősítésnek, pozíciószerezésnek. A magyarországi politikai-PR-

ipar nagy- és kisiparosai már bőszén dolgoznak: készülnek a kérdések nélküli válaszok, a lekérdezések és a közvélemény-kutatások. És ezzel semmi gond nem lenne, ha mindeközben nem sikkadna el az, amiről a 2002-es (meg a többi) önkormányzati választások valójában szólnak: a közszéppolitikáról. Szomorúan, de kijelenthető, hogy a Magyar Szocialista Pártnak egész egyszerűen nincsen közszéppolitikája. És a (szocialista) politizálásnak ez a dimenziója Andor László dolgozatából is hiányzik. Pedig Andorról mint elkötelezett szocialista értelmiségiről nem állítható, hogy ő a pártnak ahhoz az *eszméletlen* politikus-értelmiségi gárdájához tartozik, kiknek a világról a globalizáció és a (magyar) társadalomról a tudásalap (vagy mi a fene?) jut az eszébe. Márpedig e nélkül a „dimenzió” nélkül meggyőződés szerint eleve értelmetlen a magyarországi szocialista (baloldali, modern és európai) politikai párt megújítására akár csak elvi kísérletet is tenni.

2. Mi történt az MSZP-vel 1998 és 2002 között? „Zavarok és kudarcok”

Andor dolgozata úgy kritikus tárgyával szemben, hogy azt folyamatosan mentegeti. Már maga a kiindulási pont is túlzottan barátságosnak tűnik számomra. Nem értem, hogy az MSZP újrapozicionálását elősegíteni szándékozó írás miért 1998-tól kezdi a történet felfűzését. Számomra úgy tűnik, hogy a szerző önkényesen választott vízvonalát még csak a langyos víz választójaként sem értelmezhető a magyar szocialisták kortársi történetében. Miután egy olyan szervezetről beszél, mely szervezet nem négyéves ciklusokra szerveződött, így (belső: szervezeti) története sem feltétlenül szakaszolható a hazai választási ciklusok mentén. Ráadásul az Andor írásában megfogalmazott kritikai és kritikus elemek eredetüket tekintve semmiképp nem köthetők az 1998-as vagy bármely más választásokhoz. Az aktuális választások a fenti elemeket, jelenségeket a felszínre hozhatják, de soha nem okozzák azokat. Azok, hogy a mára méltán elfeledett Grósz Károly szavait idézzem: történetileg alakultak ki. S a konkrét történet nem 1998-ban kezdődött. Úgy vélem, hogy legalább 1989 őszéig, az új párt születéséig kell visszamennünk, ha érteni akarjuk azokat a kínos jelenségeket, melyeken változtatni akar a szerző!

Andor abból a kérdésből indít, hogy „mi történt az MSZP-vel 1998 és 2002 között?” Az erre a kérdésre adott válasza a szerzőnek leginkább az MSZP „taktikai hibáinak” – Andor szavaival: a zavaroknak – a magyar politikai sajtót ismerő közönség számára értelmezhető politológiai elemzése. Az elemzés magyar politológiai szempontból érdekes, ám az MSZP mint párt közelmúltbeli története szempontjából kevésbé pontos. Andor szerint az általa vizsgált „ellenzéki” időszakban a nem helyes politizálás következtében majdnem elherdálták a nagy lehetőséget, a 2002-es választási győzelmet. Ezt a párton belül megfigyelhető zavarokhoz köti. Itt meg kell állni annak jelzésére,

hogy az Andor által jogosan kritizált jelenségek – a szerző szerint – nem a párt lényegéből, működéséből (vagy épp nem működéséből) fakadó tünetek, hanem megfelelő *politikai technikákkal kiküszöbölhető zavarok*. (Ezekre a technikákra az írása végén javaslatokat is tesz a szerző.) Nekem erről egészen más a véleményem. De inkább lássuk azokat a zavarokat, amik majdnem kisiklatták az MSZP visszatérését a hatalomba (miről már jeleztem, hogy *általában* ki sem kerültek abból).

2.1.

Az első ilyen, említésre méltó „zavar” a párt működésében a Németh-ügy, azaz Németh Miklósnak, utolsó MSZMP által kijelölt miniszterelnökünk újbóli miniszterelnök-jelöltségének lebegtetése. Ez az állítás azért is figyelemre méltó, mivel a szerző szerint a 2002-ben győztes miniszterelnök-jelölt, Medgyessy Péter kiválasztásához épp a fenti „zavar” vezetett el. Mi több, épp a leküzdött zavarként „bevezetett” Németh Miklós második kiadásaként. Mint Andor írja: „Medgyessy Péter, aki végül is az MSZP miniszterelnök-jelöltje lett, taktikusabban, de lényegében ugyanazokat az elvárásokat fogalmazta meg, mint Németh.” Egy négyéves történetben egy bő hároméves folyamatot – mely folyamat ma sem zárult le – szabályerősítő kivételként, technikai hibaként, kiküszöbölhető technológiai zavarként értelmezni felettébb jóindulatú megközelítés. Épp Andor cáfolja, hogy mindez csak zavar lenne. A lidérces Németh-ügy épp azzal ért véget, hogy az nem lett feldolgozva, nem lett tisztességesen lezárva, mi több: a párt és az ország kapott egy javított kiadású, „taktikusabb” Németh Miklóst. Ezzel a Németh-ügy nevű zavar ismét csak a lassan már járhatatlan szőnyeg alá lett söpörve. A legnagyobb jóindulattal sem lehet állítani, hogy a *Németh–Medgyessy-ügy* az MSZP – amúgy minden bizonnyal – helyes és előremutató ügymenetében keletkezett aprócska zavar volna. Épp Andor írása erősíti meg azt a feltételezést, hogy mindez *maga az ügymenet, a napi rutin az MSZP-ben*.

2.2.

A választási – szavazatmaximalizálási – szempontból megírt „párttörténet” ügymenetének következő, Andor által említett kiakadása (zavara) az volt, hogy a pártvezetés abban az illúzióban ringatta magát, hogy kormányzati szerepük szüneteltetése jóval rövidebb lesz, mint egy parlamenti ciklus. Az volt – Andor szerint – az 1998–2000 közötti időszak elvárása, hogy a jobboldali kormánykoalíció az Orbán–Torgyán ellentét mentén szakadni fog. Ezen illúzió elmúltával újabbat lelt magának a pártvezetés. (Zavarból zavarba? Aki keres, az talál...) Andor szerint ennek lényege az lett volna, hogy a majdani sikeres választásokhoz elegendő lesz az Orbán-kormány „korrupt és sok esetben tör-

vénysértő és EU-normákba ütköző tevékenységének bizonyítása”. Emellett a MIÉP-veszedelem folyamatos hangoztatása lett a másik főcsapása a szocialista politizálásnak. Emlékeim szerint az MSZP politikusai úgy a parlamentben, mint a sajtóban az említett vádakát bizonygatták, sugallták, de bizonyítani nem bizonyították. A hazai sajtóban, jellemző módon, nem az MSZP iránt baráti elkötelezettségű lapokban folytak a fentiekre vonatkozó bizonyítási kísérletek, s az országgyűlésben, s majd a választási kampány során is inkább az SZDSZ igyekezett következetesen szembesíteni a Fideszt a törvényt sértések és a korrupció vádjával.

2.3.

Andor roppant helyesen emlékezteti az – emlékezettel hadilábon álló – szocialista politikusokat és környezetüket arra, hogy a 2000-es illúziók elfogytával „az Orbán-időszak egyik legkorruptabb személyiségében, az addig okkal bírált Torgyán Józsefben találtak taktikai szövetségest a Fidesz-MPP elleni kampányhoz”. Ezt az elvtelen és *eszméletlen* kísérletet is „a zavar jeleként” értékeli a szerző. Ámde Andor elemzése épp ezt cáfolja folyamatosan és meggyőzően. Nagyon helyesen illúziókról beszél, majd az aktuális illúzió okafigyottságának rögzítését követően mindig jelzi azt az aktuális és *eszméletlen* politikai rögtönzést, ami törvénytörően következett arra az MSZP vezetésében. Ilyen, mondhatni paradigmikus jelenség volt a mára már feledni látszó (Andor nagy érdeme, hogy nem hagyja feledni azt) Torgyán-affér az MSZP-ben.

2.4.

A párt „külső történetében” megnyilatkozó – és ne feledjük: mindig a párton belülről generálódott – zavarok után Andor sorba veszi a belső, szervezeti, a pártéletben megjelenő hiányosságokat, „kudarokat”. Az első ezek közül az, hogy nem sikerült a párton belül tisztázni a szervezeti kérdéseket. Pontosabban: azokat tisztázták, eldöntötték, majd ugyanabban a pillanatban máris „semmibe vették”. Ez a megállapítás – melyet Andor roppant találóan a Németh-üggyel illusztrál – megfelel a tapasztalatoknak. Amiből az is következik, hogy az MSZP képtelen pártszerűen, felelős és szolidáris gyülekezetként működni. Ezt a jelenséget zavarok a legnagyobb jóindulattal sem nevezném. Ahogy azt sem, amit Andor érthetetlenül röviden említ, hogy a 2000-ben hosszú „koalíciós- és lobbiharcok” után megszületett pártprogram – melyet egy lábjegyzet erejéig maga is illó kritikával illet – a fentiekhez hasonló sorsra jutott. Magyarán: 2000 őszére kialakult egy programmal rendelkező, de nem programpártként működő párt.

Ennek is köszönhető, hogy az MSZP a pártprogram elfogadását követő pillanattól „orientációs zavarokkal küszködött”.

Andor elemzése alapján megállapítható, hogy a sorsdöntő választások előtt az MSZP szervezetiileg és eszmeileg a lehető legrosszabb helyzetben volt. Ebben a szituációban, ahogy a szerző is megállapítja, valószínűleg tényleg politikai öngyilkosság lett volna akár a párt szervezeti, akár eszmei alapjainak nyilvános megvitatása. Azt ugyan nem nyilvánosan a továbbiakban is vitatták a párton belül, hiszen épp Andortól tudhatjuk, hogy a meglévő pártszabályzatot és pártprogramot maguk a párt vezetői sem voltak képesek és/vagy hajlandók betartani.

A választások elmúltával már nem lehet semmiféle külső tényezőre hivatkozva ismét elnapolni mindazon kérdések felett a vitát, amiket Andor is megfogalmazott.

3. Mi történt az MSZP-vel 1998 és 2002 között?

Sikerek

Minden pártszerűtlenség, kódolt „zavar”, rögtönzés ellenére az MSZP 2002 elején létezett, mi több: komoly esélye volt a választások megnyerésére. Ezzel az eséllyel élni tudtak a választók. Itt jelezni szeretném, hogy hallatlanul izgalmas kérdés (társadalomtörténeti, szociológiai, kulturális szempontokból), hogy miképp létezhet és miképp lehet ilyen népszerű egy párt, mely a saját mutatói és normái szerint sem működik pártként?

Az MSZP választási sikereit három, a szocialista párton belüli és egy attól független tényezővel magyarázza Andor. A belső, pozitív tényezők közül az első említésre méltó, hogy sikerült megszüntetni a pártvezetésen belüli széthúzást a választások előtti hónapokra, s így a párt egységes képet mutathatott. A második dicséretes jelenség Andor szerint, hogy a Medgyessy-kampány valóban szociáldemokrata törekvéseket fogalmazott meg, míg a harmadik, hogy e törekvéseket professzionális kampánystáb közvetítette lenyűgöző energiával a választók felé. Ugyanakkor Andor azt is megállapítja, hogy mindezen pozitív fejlemények mellett is váratlan volt a párt számára az első fordulóban aratott győzelem. Ehhez a meglepetéshez járultak – így Andor – a Fidesz stratégiai tévedései. Mint írja a választások eredménye kapcsán: „Az MSZP nem hibázott, de ezzel együtt is azt mondhatjuk: a választási eredményt inkább a Fidesz-MPP taszító ereje, és nem az MSZP vonzereje határozta meg.” Mindezek fényében bennem némi kételyek merülnek fel a szocialista kampány professzionalizmusa és hatékonysága kapcsán. És ha elfogadom Andor állítását arról, hogy a választások eredménye végső soron meglepetésként hatott a szocialista vezetők számára, úgy feltehető a kérdést: milyen képpel, információkkal rendelkezett a választások előtt és alatt az MSZP a

magyar társadalomról. Arról a társadalomról, mely végső soron meglepte az állítólagos profikat.

4. Miért történt így?

Andor kritikus helyzetelemzése után a zavarok és a zavarodott sikerek okait is igyekszik feltárni. Első és kiemelt megállapítása az ügyben az, hogy az MSZP az MSZMP reformszárnyának politikai örököse. Ennek következtében a mai MSZP se nem modern, se nem baloldali néppárt. Andor némileg Pető Iván szellemes *bon mot*-jának fordítottját illusztrálja meggyőzően. Pető *A rendszerváltás forгатókönyvéről* a BUKSZ-ban megjelent recenziójában azt a szellemes megjegyzést tette, hogy a magyar társadalom a rendszerváltáskor szocializmust akart kommunisták nélkül. Andor elemzéséből az tűnik ki, hogy a magyar szocialisták, szocialista politikusok – mint a Jereváni Rádióban – ugyanezt akarják: kapitalizmust (reform-)kommunistákkal. Andor helyesen mutatott arra rá, hogy a pártprogramból nem következő, a kormányzás alatt kényszerhelyzetben született, puccsszerűen végrehajtott Bokros-csomaggal való elméleti azonosulás – ami szintén MSZMP-örökség – nem segítette elő az MSZP újradefiniálását, újrapozicionálását. Azt már én teszem hozzá, hogy nemhogy nem történt meg a szocialista elhatárolódás a Bokros-csomag hibáitól, de az egy az egyben a legújabb szocialista üdvtörténet egyik alapjává vált. Ami arra is életszerű példa, hogy az ideológiaellenes, nem programpárt MSZP miként gyárt ideológiát az ügyintézésből. És ezzel a gesztussal, ahogy Andor megállapítja, „az MSZP önkéntelenül is beszorította magát a MÚLT feliratú sarokba, tálcán kínálva a lehetőséget a jobboldalnak arra (...), hogy a jövő pártjaként definiálja magát”. A Bokros-csomagtól függetlenül állapítja meg Andor azt is, hogy az MSZP 1998–2002 között „nem tudta sikeresen elhíttetni magát, hogy megújult párt”. Én, akár Andor elemzése alapján, a „nem” helyett a „sem” szócskát használnám...

A MÚLTBA beszorult MSZP vezetése Andor elemzése szerint nem kíván önszántából onnan kijönni. Andortól tudhatjuk, hogy a magyar szocialista pártvezetés testületileg obstruálta a vezetés fiatalítását, a tagtoborzást, minek következtében a párt a rendszerváltás előtt szocializálódottak pártja maradt. Az érdemi fiatalítás elmaradásának, obstruálásának 2006-ra könnyen belátható következményei lehetnek.

„Az érdemi fiatalításhoz mérhető stratégiai hiba, hogy 1998 után az MSZP látványosan szakított az értelmiséggel”, írja Andor. E szakítás azért is tragikus következményű, mert „az értelmiség részvétele a baloldali politikában alapvető feltétele a folyamatos és újszerű kihívásokra adott progresszív válaszok megszületésének”. Eszerint – és tapasztalataim szerint is – az MSZP-ben nincsenek meg a feltételei annak, hogy a baloldali politizálás megvalósuljon.

Andor László helyesen látja és láttatja, hogy az MSZP stratégiai

hibái közül döntő fontosságú „az értelmiségi kapcsolatok lemorzsolódása”. Andor lemorzsolódásról beszél, s amellet érvel (a lemorzsolódás szó is ezt sugallja), hogy a kilencvenes évek elején a helyzet nem volt ilyen tragikus, sőt. A kifejezetten ígéretes starthelyzetre az 1990-ben megválasztott országgyűlés szocialista frakciójában mandátumhoz jutott értelmiségieket hozza fel példának. Andorral ellentétben én úgy vélem, hogy az MSZP-nek már megalakulásától sem volt és máig nincs értelmiségpolitikája. Mert azt nem nevezném valódi értelmiségpolitikának, hogy egykor kétségtelenül tekintélyes értelmiségieket kooptáltak a párt parlamenti frakciójába. Ez a gesztus – ma már belátható – nem volt őszinte, nem az elvi kritika „házon belüli” generálását és/vagy fenntartását célozta. Valójában csak egy nem végiggondolt PR-exercise volt az Andor által említett értelmiségiek kooptálása a párt vitrinjeként is fungáló frakcióba. Amúgy pedig az Andor által említett értelmiségiek túlnyomó többségben szépen (?) és egyáltalán nem lassan kiléptek a frakcióból. A kilépések elvi, politikai okairól máig nem hallottam, lehet, hogy nem is voltak ilyenek?

A kilépések valójában a felszínen zajló folyamat volt. Az Andor által említett kilépések mellett a magyar szocialista (érzelmű, szocialista elveket valló, azokat kereső) értelmiség is eltávolodott a párttól. A Nyers Rezső pártelnök elleni sikeres puccsban Horn azokra a figurákra támaszkodott, akiket egy szocialista elemző „kulcsos fiúknak” nevezett. A kulcsos fiúk azok a figurái voltak a hajdani (állam-) pártapparátusnak, kik a nyolcvanas évek közepe-vege spontán és anarchikus elő-rendszerváltása, privatizációja során ügyesebb társaikhoz képest nem tudtak elhelyezkedni az apparátuson kívül. Ezek a kulcsos fiúk maradtak az apparátusokban utoljára: ők adták le a kulcsokat, ők hagyták el a süllyedő hajót legutoljára. Ezek „a fiúk” nem voltak testületileg tehetségtelenek és tisztességtelenek, de mentalitásukkal, kultúrájukkal igenis taszították a rendszerváltozás után még létező hazai kritikai, baloldali értelmiséget.

A magyar szocialista értelmiségpolitika hiányának okát két jelenségben látom. Az egyik a magyar szocialista elitnek még az MSZMP-ből öröklött zsigeri ideológiaellenessége. A másik ok – az előzővel szoros összefüggésben – a hazai szocialista elit kontraszelektált természetéből fakad. A pártelit a maga módján igenis ápolja és építi kapcsolatait az értelmiséggel, pontosabban azzal, amit annak tart. Nem véletlen, hogy az MSZP értelmiségi (és egyéb) rendezvényein, a szakértői összejöveteleken mindig felbukkannak a pályájukat a nyolcvanas évek közepére, végére kifutó újságírók, médiatudósok. Azok a figurák, akik a kritika fegyverét mindig és mindenütt az MSZP politikai ellenfeleivel szemben villogtatták. Az 1998-as választások első fordulóját követő estén-éjszakán felettébb érdekes látványt nyújtottak egyes neves sajtómunkások a Köztársaság téri pártháznak azon a részén, mely a halandók elől lezárva volt. Szakértettek, kampányoltak egy olyan kampányban, mely minden vétkével és hibájával mára ismét a feledés jótékony homályába hullt.

5. A munka világa helyett a „móka világa”

Andornak abban tökéletesen igaza van, hogy fájdalmas a szocialista sajtó hiánya. Együtt érzek vele a Társadalmi Szemle elmúlása felett érzett bánatában. Ám abban nincs igaza, hogy a Népszabadság „pártellenőrzésének” hiánya bármilyen szerepet játszik a baloldali diskurzus elsikkadásában. Tisztelettel jelentem: a mai Népszabadság – ahogyan a tizenkét, huszonekét stb. évvel ezelőtti – tökéletesen leképezi az őt most épp nem ellenőrző pártot. Abban éppúgy megtalálható a bugyuta módon büszke manifeszt jobboldali, mindenféle szolidaritásellenes libertariánus, a nyolcvanas évek reform-belügyese, a hajdan volt „glasznosztjy”-ot dicsőítő, gyorstollú literátor-politológus-zsurnaliszta éppúgy, mint a hetvenes évek áporodott levegőjét árasztó kolléga a magyar vidékről. És még sokan mások: a leszakadó régiók és rétegek sorsán bánkódó tisztességes írástudó, meg a hazai és külföldi (modernizáló) nagytőke promóciós ágense. Éppen úgy, mint magában a Magyar Szocialista Pártban. Abban a pártban, melyről Andor azt állapítja meg – nagyon helyesen –, hogy az „a korábbi MSZMP reformszárnyának örököse”. A kései MSZMP tudvalévőleg „össznépi pártként” definiálta magát. Ezzel nincs másképp az örökösök pártja. Csak ma nem össznépi az állandó jelző. A „nemzeti közép”, „az új többség” és az egész: értsd mindenki pártja (szeretne lenni) az MSZP. Mára már a szociáldemokrata jelző eltűnni látszik a magyar szocialisták szótárából. Talán nem véletlenül. A nemzetközi szociáldemokrácia történetének olyan meghatározó alakja, mint Karl Kautsky a német szociáldemokraták pártja lehetséges néppártisága kapcsán fejtette ki, hogy az a párt, amelyik mindenkit képvisel, az valójában senkit sem képvisel. Hát igen. Az össznépiség egy többpárti demokráciában is *contradictio in adjecto* bármely politikai (nép-)pártról szólva.

Hogy a sajtónál maradjunk: nem lehet hitelesen egyszerre a – már régóta kapitalista vállalkozásként működő – sajtó „vezető (kapitalista) munkásai” pártjának lenni, és ugyanakkor az egyre szűkülő információs szabadságot nélkülöző honfitársaink (az egyebek mellett információs prolikként is élők) pártján lenni. Elképesztő volt látni a Fidesz-kormány alatt a magyar szocialisták vezetőit a szabadság és a szociális demokrácia ügyével még csak köszönő viszonyban sem lévő sajtómunkások mellett manifesztálni, s viszont. A szocialista politikusoknak oly kedves médiamunkásoknak a szocializmus ügyéhez maximum annyi közük van, hogy ma már többségükben a NÉP-korszak buharini jelszavát vallják magukénak: „Gazdagodjatok!” Bár azt tudni kell, hogy Nyikolaj Buharin annak idején nem magára, valamint elv- és üzlettársaira értette híres jelszavát, hanem az akkori oroszországi társadalom többségét kitevő parasztságra.

Ha már a sajtónál tartunk, jelezni kell: az MSZP úgynevezett médiapolitikája legjobb esetben a párt médiaprezentációjának növeléséről – vagy a csökkenés elleni tiltakozásról – szólt, miközben arról a folyamatról nem volt hajlandó tudomást venni, hogy a hazai média-

világban – ahogy másutt is – elképesztő tőkekoncentráció zajlott le (egyébként hazánkban messze nem EU-konform módon a műsorszolgáltatók, a műsorszóró/-k/ és a távközlés összenövésével), minek eredményeként a társadalom információs szabadsága nemhogy nem nőtt, hanem veszélyesen csökkent. (Tévedések elkerülése végett jelezzük: attól a sajtószabadság egy cseppet sem fog nőni, ha, teszem azt Kovács László, Gál J. Zoltán és Szekeres Imre többet szerepel a televíziókban.) E médiafolyamatok ellenőrizhetők (mire a Szocintern vonatkozó állásfoglalásában találhatunk az érintettek segédleteket), s ha lennének „az ágazati politikával” kapcsolatos elvei a legnagyobb hazai pártnak, úgy azok akár még szabályozhatók is lehetnének. Hogy csak egy példát említsek: a frekvenciaosztásokkor bizonyos elvek (értékek?) preferálásával megelőzhető lett volna a hazai alternatív, közösségi, valóban közszolgálati helyi rádiózás-televíziózás visszafejlődése. De nem így történt. A hazai progresszió médiapolitikusainak fontosabb volt az egyáltalán nem közszolgálati és helyenként kifejezetten kriminális *Kriminális* című televíziós műsor és annak vezetőjének sorsa, a baloldali ember számára „politikailag inkorrekt”, ízléstelen, cigány- és nőellenes (buzizó, alpári) kabaréműsor és vezetőjének sorsa, mint az a folyamat, aminek következtében honfitársaink számára Lakatos Pál mellett Lagzi Lajcsi maradt az alternatíva. Kortünet, hogy 2002-ben Lakatos Pál a MIÉP, majd a Fidesz mellett kampányolt, míg Lagzi Lajcsi gyakran tűnt fel a szocialisták rendezvényein... Na ja, tehetnénk hozzá, hiszen az információs szabadság ügye is – az általános szabadágéhoz hasonlóan – egyszerre elvi és absztrakt kérdés. Olyan, amivel az ügyintézésre berendezkedett, az ügyintézésből elvet és ideológiát gyártó szocialisták sosem szerettek foglalkozni.

A szocialista politikacsinálók nemcsak félreértik a sajtó- és az információs szabadság jelenségét, de azt, ahogy Andor írásából is kitétni lehet, túldimenzionálják. A modern európai pártként önmagát meghatározó MSZP számára a „móka világa” kedvesebb és „familiárisabb”, mint a munka világa. Osztályok helyett évfolyamokban gondolkodnak, szakszervezeti szakik helyett sajtómunkásokkal barátkoznak.

6. Mi a teendő?

Andor a dolgozata végén megállapítja, hogy az általa felhozott működési zavarokat egyre többen látják az MSZP-n belül. Úgy véli, hogy a győztes választások után már nem szükséges az adott pártvezetés mögé kritikátlanul felsorakozni, amellet hitet tenni. A 2006-os választások perspektívájából arra a megállapításra jut szerzőnk, hogy „az alapoktól kezdve kell újjáépíteni a Magyar Szocialista Pártot”. A választási – szerintem erősen torzító – fókuszon át úgy látja, hogy „alapvető feladat az MSZP újjáépítése során a pártprogram, a marketing és a vezetői garnitúra egységének megteremtése”. A sorrend számom-

ra nem tűnik helyesnek. Kétségtelen, hogy első a pártprogram, ami egyébként most is van, s ami még köszönőviszonyban sem volt a választási „marketinggel”, nem szólva a pártvezetés tevékenységéről. Andor ha közvetetten is, de bevallja, hogy a 2002-es választásokat az MSZP felkészületlen káderállománnyal tudta le. Problémásnak tartja a párt kulturális és társadalmi beágyazottságát is. Mindezek a megállapítások valószínűleg igazak. Ám Andor, miközben folyamatosan a pártprogramban is leszögezett néppártiságot kéri számon az MSZP vezetőitől, megoldásként azt javasolja, hogy a párt ugyanazt tegye, mint a Fidesz, csak egy kicsit másképp. Javasolataiban felbukkan a szocialista-szociáldemokrata tradíciójú újság pártellenőrzés alá vonása („szociáldemokrata jellege” erősítése) éppúgy, mint hetilap indítása. A pártvezetés rendbetételéhez elengedhetetlennek tartja a pártelnöki és a miniszterelnöki funkciók egyszemélyi megjelenítését. Szocialista anti-Fidesz koncepciójának megfelelően a Századvég-komplexumhoz hasonló oktatási-politikai-tudományos intézmény megteremtését javasolja. Azt ugyanakkor elfelejtette jelezni Andor, hogy az általa javasolt ellen-Századvég-komplexumban mit és kiknek tanítanak. (Hogy kik és hol, azt bizonyosan tudja.) Holott e nélkül a kérdés nélkül eleve értelmetlen bármiféle „pártoktatásról” beszélni.

Célul tűzi ki 2006-ra, hogy legyenek „vitaképes, friss gondolkodású, új vezetők” a pártban, hogy az MSZP vonzóvá válhasson. Andor megfogalmazott vágyából az derül ki, hogy 2002-ben az MSZP nem rendelkezik friss gondolkodású, vitaképes új vezetőkkel, s hogy a párt nem vonzó.

Ha elfogadjuk Andor helyzetjelentését – ami nem azonos elemzésével –, úgy tényleg nincs más lehetőség az MSZP előtt, mint hogy az alapoktól építse újjá magát. Az alapokat ugyanakkor nem 1998-ban vagy a 2000-es programkongresszuson rakták le. Azokat 1989-ben helyezték el az utolsó MSZMP- és az abból kinövő első MSZP-kongresszuson. Az azóta eltelt idő elégséges tapasztalatot nyújthat ahhoz, hogy megfogalmazzák a szocialista értelmiségiek, hogy mitől és miért magyar, szocialista és párt a Magyar Szocialista Párt. Vagy: mitől és miért nem az? Akár az ellen-Századvég-komplexum intézményi keretein belül. Az MSZP a társadalom többsége számára elfogadott módon modern és európai párt. Ha ugyanakkor szocialista pártként (is) definiálja magát, úgy engedtessek meg nekem egy szerény javaslat: nem elég szocialistának és pártnak lenni, annak is kell látszani!

SZÁSZ ANNA

Az Európa Ház

Noha Magyarországon ma nem szokás emlegetni Gorbacsovot, hiszen a legújabbkori magyar politikai elit nem tartja őt kifogástalan pedig-rejű politikusnak, mégsem tagadhatjuk: a kifejezés és maga az Európa Ház vonzó gondolata tőle, a Szovjetunió utolsó elnökétől származik. Aktív éveiben Gorbacsov a szándéka szerint megszüntette volna a hidegháború következményét, azaz az európai kontinens megosztottságát, és a Nyugat-Európában már formálódó unióval, valamint Kelet- és Közép-Kelet-Európa akkor még a szocialista rendszerbe tartozó országaival egyetemben egy egységes Európát képzelt el.

Az Európa Ház nevet viselő egyesület 1990 márciusában alakult, s a parlament által 1989-ben alkotott egyesületi törvény alapján vette nyilvántartásba a Fővárosi Bíróság. Az alapítók nem kívánják a múltat megmásítani és nem titkolják, hogy céljaik rímelnék a gorbacsovi elképzelésekre. Még a magyarországi rendszerváltozás előtt számoltak azzal, hogy a földrészünkön zajló folyamatokban rendkívül fontossá válnak a nemzetközi kapcsolatok, nemcsak a politika síkján, nemcsak a kormányok között, de e téren komoly szerephez juthatnak a civil szervezetek is.

Barabás Miklós, az Európa Ház igazgatója megalakulásuk előzményeként említi egy 1988-as konferenciát, amelyen több szervezet vett részt, és amelyen azt az alapelvet szögezték le, hogy a civil szervezetek az egységes Európához vezető folyamatnak ne csupán passzív elszendvői legyenek, hanem tevételes résztvevői. Ehhez az indítékot az 1975-ös Helsinkii nyilatkozat adta, annak szellemében kezdtek dolgozni.

Időközben megváltozott mind az európai, mind a hazai helyzet. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk időpontja folyamatosan kitolódik. A felkészülés azonban rendkívül fontos.

Az Európa Ház: „Civil kezdeményezésként céljának tekinti, hogy elősegítse egy korszerű, a kölcsönös egymásraultaltságán alapuló európai szellem, egy új Európa-tudat kibontakozását, térnyerését és formálását. Ennek jegyében programjaival igyekszik előmozdítani Magyarország európai integrációs törekvéseit...”

A 90-es években ez a törekvés határozta meg a tevékenységüket.

Ízelítő az egyesület elmúlt években teljesített programjából:

1990-ben, az alakulás évében tizenöt európai országból fogadtak vendégeket, akik megfigyelték a magyar parlamenti választások első fordulóját.

1991-ben az egyesület által felajánlott ösztöndíjjal angol, holland,

román és spanyol fiatalok tanultak magyarul a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szervezett nyelvtanfolyamon.

1992-ben nemzetközi ifjúsági találkozót szerveztek *Szemünkben a világ* címmel.

1993-ban tizenöt, e célra indított pályázatot nyert fiatalembert küldtek ki Skóciába, az ifjúsági munkát tanulmányozni, valamint kapcsolatokat építeni.

1994-ben bekapcsolódtak az UNESCO-nak Az oktatás mindenkié című nemzetközi programjába, amely elsősorban az iskolán kívüli képzés lehetőségeivel és kérdéseivel foglalkozott.

Ugyanebben az évben Budapest adott otthont az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) konferenciájának és csúcstalálkozójának. Ekkor alakult át az EBEÉ Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetté (EBESZ). Az egyesület a konferencia hivatalos részével párhuzamosan szervezte és koordinálta a hazai és külföldi társadalmi szervezetek programjait.

1995-ben fiatal vállalkozóknak szerveztek tanulmányutat Angliába, valamint a határon túli magyar szervezetek képviselői számára rendeztek az EU-ról fórumokat, tájékoztatókat.

1996-ban hazai civil szervezetek képviselőinek londoni tanulmányútját szervezték meg, s ennek résztvevői ott voltak a londoni Jótékonyági Vásár eseményein. Az angliai tapasztalataik alapján kezdték meg a budapesti Nonprofit Expo előkészületeit, amelyet meg is tartottak, ugyanazon év szeptemberében.

Ugyancsak 1996-ban kezdeményezték, hogy civil szervezetek képviselői utazzanak Romániába, és tanulmányozzák az ottani, választások utáni helyzetet, s egyúttal erősítsék a két ország civil szervezeteinek kapcsolatát.

Az egyesület a 97-es évben rendkívül sokrétű tevékenységet folytatott. Abban az évben döntött az országgyűlés arról, hogy az állampolgárok személyi jövedelemadójuk 1 százalékával közfeladatokat ellátó civil szervezeteket támogathassanak. Ezzel kapcsolatban az egyesület tájékoztatókat tartott, útmutatókat adott közre, hogy minél többen éljenek a lehetőséggel. (2001-ben a civil szféra 4,3 milliárd forint-hoz jutott az egy százalékos adófelajánlásokból. Az összeg mindössze az adózók egyharmadától származott.) (!)

Az év kimagasló eseménye a CIVICUS-nak, a civil szervezetek közgyűlésének budapesti világtalálkozója, amelyen 75 ország 5000 küldötte vett részt, és amelynek házigazdája az egyesület volt. Ugyanekkor rendezték meg a II. Nonprofit Expót, a magyarországi civil szervezetek országos találkozóját.

1998-ban megszervezték a hazai nonprofit szektor képviselőinek bemutatkozását és részvételét az angliai civil szervezetek országos találkozóján.

Európa változó képe: kisebbségek és sokszínűség címen Budapesten rendeztek nemzetközi tanácskozást, amelyen az Európai Alapítványi központ kisebbségi munkabizottságát látták vendégül.

Több programot szerveztek az európai integráció kérdéseiről, például nyári egyetemet a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolával és a TIT-tel, amelynek témája: „Modernizáció – Integráció – Biztonság”.

1999-ben Párbeszéd a jövő Európájáért – az európai integráció és a civil szervezetek címmel nemzetközi konferenciát rendeztek, a Miniszterelnöki Hivatallal és a Külügyminisztériummal közösen.

Megrendezték a Civiliáda '99 című országos civil kiállítást és szakmai programsorozatot.

2000-ben megnyílt a CIVICUS (lásd fent: a civil szervezetek közgyűlése) Európai Regionális Irodája Budapesten, az Európa Házban.

Immár ötödik éve rendezték meg az országos kiállítást, a Civiliáda 2000-et. De említésre méltó az egyesület által szervezett országos fórum, amelynek résztvevői állásfoglalást fogadtak el *Az Európai Bizottság és a nem-kormányzati szervezetek: szorosabb partneri kapcsolat* című vitaanyagáról.

Javaslatokat eljuttatták Brüsszelbe.

2001-ben és 2002-ben ugyancsak megrendezték a civil szervezetek seregszemléjét. Az idei Civiliáda parlamentben tartott ülésén részt vett Medgyessy Péter miniszterelnök, és kifejezte határozott igényét és szándékát a civil szervezetekkel való együttműködésre.

Felzárkózni (Nyugat-)Európához!

A mai átpolitizált légkörben, amelyre jellemző a történelemhamisítás és a szándékos emlékezetvesztés, nem árt világosan látnunk: ahogyan Európa megosztottsága sem a második világháború következményeként állt elő, a mi Nyugathoz viszonyított civilizációs deficitünk, állampolgári öntudathiányunk sem a legújabb kor terméke.

1983-ban jelent meg *Szűcs Jenő*, a kiváló történész, középkorkutató tanulmánya: *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. Ebben azokat a struktúrákat, illetve modelleket rajzolja meg, amelyek megalapozták Nyugat-, Kelet-, és a kettő között Közép-, illetve Közép-Kelet-Európa társadalmainak, benne természetesen a magyarnak, egymástól eltérő módon való fejlődését.

Szűcs Jenő Bibó István nyomában jár, és hivatkozik is rá: „Magyarország történelmi-regionális helyéről sokaknak volt ilyen vagy olyan álláspontja, aligha akadt azonban még valaki, akinek egész gondolatrendszerét oly mértékben éppen az e téren kialakított felfogás határozta volna meg, mint *Bibóét*. Maga ez a gondolat – *fűzi hozzá SZ. J.* – elég szuggesztív ahhoz, hogy a történelemet továbbgondolásra sarkallja, és pedig éppen ama dimenziókban, ahol a jogelmélet és a politikai tudomány elhunyt művelője is elsődlegesen kereste a magyar történelem regionális helyét: *állam és társadalom viszonyában.*” (Kiemelés tőlem – Sz. A.)

Állam és társadalom viszonya, azaz a civil társadalmak kialakulá-

sa: ez ma, az EU-hoz való csatlakozásunk előestéjén, és éppen a civil szervezetek szerepét tekintve mondhatnók, több mint aktuális.

Szücs Jenő vázlata e viszony tárgyalásában a kora középkortól a 19. század közepéig-végéig, következtetéseiben a (magyar-osztrák) kiegyezésig vezeti el az olvasót.

A három történelmi régió, azaz Európa belső határainak kialakulása a 9. századra tehető.

A későbbi Nyugat-Európa attól a markáns vonaltól fekszik nyugatra, „amely az Elba–Saale alsó folyásától délnek, a Lajta, s tovább, a hajdani Pannonia nyugati pereme mentén szeli át Európát”. Ez volt a Karoling-birodalom keleti határa, 800 táján.

Bár az egykori „Karoling-Európa” hagyatékához csatlakozott az az új régió, amely az Elbától a Kárpátok koszorújáig, a Baltikumtól az Adriáig terjedt (Europa Occidens néven tartja számon a kor), az Elba–Lajta határ több mint ezer év európai történelme folyamán állandónak bizonyult. 1500 után a második jobbágyság intézménye, amely Magyarországon egészen a 19. századig konzerválta a feudalizmust, e határ keleti felén alakult ki.

„Mi több, újabb csaknem félévezred múltán napjainkban szinte pontosan megint e határvonal mentén oszlik meg Európa minden korábbinál végletesebben két 'táborra'. Mintha Sztálin, Churchill és Roosevelt gondosan tanulmányozták volna a Nagy Károly-kori status quót, a császár halálának 1130. évfordulóján.”

(Ne feledjük, ezt 1983-ban vetette papírra a történész, amikor még senki nem sejtette, hogy néhány év múlva leomlik a két tábor fizikai értelemben is elválasztó fal.)

Kelet-Európa mint különálló európai entitás alakult ki a legkésőbb, minthogy a későbbi európai Oroszország területe a 13. századtól kezdve a Mongol Birodalomhoz tartozott.

Az Orosz Birodalom kialakulása – amely *Szücs Jenő* szerint maga a *homogén* Kelet-Európa – a 15. századtól kezdve a krími tatár kánság 1783-ban történt megsemmisítéséig tartott.

„A régiók eredeti helyzetéből, eltolódásaiból és a történelem kihívásaira adott válaszaiból következtek azok a strukturális modellek, amelyek máig ható érvénnyel meghatározzák a modern Európát.”

Miben áll az eredeti nyugati modell? – teszi föl a kérdést Sz. J., *Bibóval* együtt.

„A nyugati fejlődés titka nem a Spengler-féle fausti lélekben áll... hanem egy olyan fejlődésritmusban, melyben a kumulatív (felhalmozott) változás mindig egyben struktúraváltozást is hozott... Mélyen igaza van *Bibó Istvánnak*, aki a nyugati modellt a 'mozgással', a tőle való eltérést a 'mozdulatlansággal' azonosítja.”

De még mélyebbre hatolva, a történész azt állapítja meg, hogy a nyugati modell sajátossága: a *társadalom és állam szétválasztása*. Ennek köszönhető, hogy az állam nem tud teljes mértékben a társadalomra rátelepedni, hogy a korai időszakokban is léteztek „olyan személyes, kölcsönösen biztosított kötelezettségek és jogok, 'a szabadság kis kö-

reinek' (Bibó) egymást egyensúlyban tartó szerkezete, mely megakadályozza a hatalomkoncentrációt, és ellenálló erőt jelent az egyoldalú alávetés 'brutálisan célszerű' módszereivel szemben." (Mint amilyenekkel például az Orosz Birodalmat megteremtő uralkodók is éltek.)

Ebben benne foglaltatik, hogy a nyugati feudalizmus alulról építkezve fejlődik ki, különleges vonása a vazallitás szerződéses jellege. Az ugyanis, hogy bár a hűbéri viszonyban egyenlőtlenek lépnek kapcsolatba, ugyanakkor nemcsak a vazallus tartozik a hűbérúrnak hűséggel (fidelitas), de a hűbérúrnak is megvoltak „a maga szokászerűen rögződött kötelezettségei” a vazallusa iránt. Az 1200-as években a földesúr és a paraszt viszonya is egyfajta szerződéses jelleget öltött, és ezáltal a paraszti szinten is megjelent a szabadság, ha korlátozott és feltételes módon is.

Továbbá, a nyugati modell sajátosságai közé tartozik, hogy az alárendeltségen belül is megőrződött az emberi méltóság motívuma. A nyugati hűségeskü szertartásában „a vazallus emelt fővel ereszkedett féltérdre, majd összetett tenyerét hűbérura tenyerébe tette, végül a létrejött viszonyt kölcsönösen váltott csók pecsételte meg”. Ugyanakkor „a szolgálóember, például az orosz fejedelemségben, földig hajolt, kézcsókra járult, vagy éppen földre vetve magát a porban kúszva csókolgatta urának ruhaszegélyét”.

A nyugati fejlődésben komoly szerepet játszott a katolikus egyház, részben az egyházatyák (köztük Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás) filozófiai tevékenysége, részben a pápaságnak a császársággal szemben vívott függetlenségi törekvései révén. Paradox módon a pápaság azon nemzeti államok születését erősítette, amelyek a modern korban teljes mértékben elválasztották magukat az egyháztól (l. szekularizáció).

A középkor sötét évszázadaiban olyan változások zajlottak, amelyek megalapozták és meghatározták az újkori Nyugat társadalmainak szerkezetét és arculatát. Ezekben az évszázadokban lezajlott egy agrárforradalom, egy demográfiai robbanás, és megteremtődtek az autonóm városok szerkezeti feltételei. Ezzel a fejlődéssel párhuzamosan megfogalmazódtak a társadalom és az állam különállására és a kettő kapcsolatára vonatkozó elméleti tételek. Azok a gondolatok, amelyeket rendre a felvilágosodás filozófusainak szokás tulajdonítani – természetjog, társadalmi szerződés, népszuverenitás, a hatalmak elválasztása – már a 12–13. században megfogalmazódtak Bologna, Párizs és Oxford egyetemén, ha más szövegösszefüggésben is, mint a 18. században.

Magyarországon „a nyugatias struktúra alapelemeinek meggyökeresése, de a gyökérzet eleve ritkább alakzata adja meg az Europa Occidens keleti régiójának sajátos kétarcúságát már a középkorban”.

Bibó szerint a Nyugathoz képest „egyszerűbb szövedékről, vidékiesebb jellegről” van szó.

Szűcs Jenő szerint nem csak arról. Hanem: „Olyan társadalomszerkezeti elemek, amelyek Nyugaton egy több fázisú, időben is mélyen

tagolt fejlődés révén, mintegy félévezred folyamán (9–13. sz.) épültek organikusán egymásra... Magyarországon is megjelentek, ám tagolatlan összevonással, alig másfél évszázad folyamán... A Nyugat kétségtelenül a minta szerepét játszotta... Sajátos vonása e régió középkori 'modernizálódásának', hogy aránytalanul nagyobb szerep jutott benne a 'felülről' való átrendezésnek, mint a struktúrák kiformalódásának eredeti színterein."

(Ismerős, nemde?)

„Az a típusú 'reformuralkodó', akinek tevékenysége a struktúra alapelemeinek létrehozására irányul (akár a telepítések, jobbágyreformok, várospolitikai szférájára, akár bizonyos 'hűbéries' szervező elvekre vagy lovagi milió meghonosítására gondolunk), jellegzetesen közép-kelet-európai jelenség – egy IV. Béla vagy Károly Róbert, egy Přemysl Ottokár, egy Lokietek Ulászló vagy III. Kázmér."

De – fejtegeti a továbbiakban a történész – „A hűbérviszony csökevényes magyar kiadása, a 'familiaritas' nélkülözötte azt a mélyre hatoló intézményességet és állandóságot... melynek a nyugati történelemben oly távolra mutató megtermékenyítő hatása volt. Miközben a hagyományosan 'etatista' beállítottságú magyar történetírás egyfajta diadallal könyveli el azt a tényt, hogy a középkori magyar állam egységét a hűbéri széttagolódás végül is sohasem bontotta fel, elfeledkezik a passzívumokról. Idetartozik egyebek közt a territorializmus megtermékenyítő kulturális és jogi funkciója. Végző soron a hűbéri udvarok és a lovagi milió hiányából következik az is, hogy a magyar nyelv a Nyugathoz képest vagy három évszázados késéssel merészkedett az írásbeliségbe..."

Következésképp: „'a nyugatias' szerkezetek mindenütt megvannak, csak éppen valamilyen mértékben deformáltak, hol csonkák (mint például a városok), hol aránytalanul túlbujánzóak (mint éppen a nemesség). A nyugati típusú autonóm városok képletének hiánya nem abban áll, hogy ahol a képlet teljes – a szabad királyi- és bányavárosokban –, ott a polgárság nagy többsége etnikailag nem magyar, hanem abban, hogy a városiasodásnak ez a szektora megrekedt abban az alig négytucatnyi körben, amit a ...fejlődéshullám 1200–1350 között sietősen felvázolt, arányaiban pedig továbbiakban is törpe maradt... Másfelől az átalakulás szervesen gyorsaságából következett, hogy a koraéretten nemesi 'testületté' szerveződő szabad középrétegekből nem szelektálódtak ki oda nem illő elemek... ily módon a magyar középkor a Nyugatra jellemző egy százalék körüli arány helyett egy sokkal tömegesebb, a népesség mintegy 4–5 százalékát kitevő nemesi masszát hagyott az újkorra, benne azzal a parlagian műveletlen, de kiváltságos szellemmel eltelt kisnemességgel, amelyet éppen Bibó István teljes joggal 'az újkori magyar társadalmi fejlődés legkártykonyabb jelenségének' nevezett."

A történész szerint a 14. századra egységesülő jobbágyság volt a magyar társadalmi szerkezet leginkább „nyugatias” eleme, és ezt ki-

fejezésre is juttatta 1437-ben és 1514-ben, amikor látva, hogy elnyert szabadságait fenyegetik, megpróbált szembeszegülni a fenyegetéssel.

Amiért Werbőczy *Hármaskönyvében* örökös röghöz kötöttséggel sújtotta.

A magyar társadalmat ekkor kizárólag a papság és a nemesség alkotja, akik a „werbőczyánus megfogalmazásban személyükben voltak a 'misztikus test', a 'szent korona tagjai', s alkották egyben a populus (a nép) államjogi identitását” a Nyugat országaival szemben, ahol a papság, nemesség mellett formálódóban volt a harmadik rend, a polgárság, de az össznépeségbe beleszámították a parasztságot is.

„Végül is Magyarország alkatáról a Nyugattal való viszonylatában a legtöbbet az olyan száraz tények vallanak, hogy itt a középkor végén minden húsz-huszonötödik ember volt nemes, míg például Franciaországban minden századik, ugyanakkor csak minden negyvenöt-ötvenedik ember volt szabad polgár, míg Franciaországban minden tizedik.”

Még a reformkorban is hatszázezer nemes volt Magyarországon, és komoly harcokat kellett vívni azért, hogy a városok követői az országgyűléseken jelen lehessenek. De ők is csak megfigyelőkként voltak ott.

Szíucs Jenő voltaképpen azzal a szándékkal írta vázlatát, részben *Bibóra* is hivatkozva, hogy bizonyos illúziókkal leszámoljon, és bizonyos megrögzött tévhitekre rámutasson.

Magyarország, *Bibó* szavai szerint, „szembekerült azzal a ténnyel, hogy a modern állami és nemzeti szervezet alapvetését, mely Európa-szerte a 17–18. században folyt le, az ő javára nem végezte el senki”.

De, folytatja a gondolatsort a történész: „Nem végezte el senki a nemzetformálást sem...”

...Sokféle módon fizetett a magyar történelem azért, hogy éppen az adott felemás 'közép-kelet-európai' modellvariánsba kényszerült bele... nemcsak közismert gazdaság- és társadalomszerkezeti torzulásokkal, hanem a mentális struktúra jellegzetes kórformáival... Nem ezek közé tartozik-e, hogy egy társadalom vezető rétege egy alapvetően 'kiegyezéses' államjogi struktúrában évszázadokon keresztül elhitette magával: szüntelenül lázadó és 'ellenálló'? Nem ezek közé tartozik-e a *Bibó* kórelemzéseiben oly központi szerepű felfokozott és örökletes 'uralmi szellem' – ellenpontján a jobbágyi alázattal? ...Nem ide tartozik-e a 'rebellis' önszuggesztívó sajátosan kiegyensúlyozatlan, depressziós ellentéte, a semmin sem csodálkozunk, a rezignált belenyugvás a dolgokba, hiszen amúgy is minden fontos ügyben valahol 'fent' születnek a döntések?”

Megkockáztatom: a Nyugathoz való fölzárkózás feltételei között legalább olyan fontosak az egészséges mentális struktúrák, a civil öntudat, annak a tudata, hogy a dolgok igenis tőlem is függenek, hogy a méltatlan állapotokba nem kell és nem szabad belenyugodni, mint a gazdaságfejlesztés, a jogharmonizáció vagy a fejlesztésre igazán rászoruló infrastruktúra.

Ismeretterjesztés, lobbizás, képviselet

Ma, amikor küszöbön áll a népszavazás, amely eldönti az EU-hoz való csatlakozásunkat, egyre több jogos bíráló érzi az elmúlt tizenkét év kormányait, hogy elmulasztották a lakosságot a szükséges ismeretekkel felvértezni. A mindenkori kormányoknak elemi kötelessége és érdeke lett volna a közszolgálati televízióban és rádióban, hetente több alkalommal, de mindig *ugyanabban* az időben, mindig *ugyanolyan* időtartamban, színes, érdekes, vonzó műsorokban bemutatni az EU történetét, az EU intézményeit, az Unió működését az összes szinten. Megszólintatni az EU-országok politikusait, a gazdaság és kultúra meghatározó szereplőit, és legfőként a hétköznapi embereket: mit jelent az ő számukra az, hogy uniós országban élnek.

Az EU történetét nem pusztán a lexikális tudás kedvéért célszerű ismerni, hanem mert az Unió kialakulása, ötvenkét éves története – attól kezdve, hogy a Robert Schuman francia külügyminiszter által 1950-ben meghirdetett Európai Szén- és Acélközösség (másként: Montánunió) hat nyugat-európai ország részvételével létrejött, egészen a mai napig – magán viseli azoknak a nyugat-európai strukturális modelleknek a jellegzetességeit, amelyekről Szűcs Jenő fentebb idézett könyvében írt. A Montánunió (tagjai: Franciaország, Nyugat-Németország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Olaszország) létrejöttének köszönhető a francia–német megbékélés, azaz az európai béke. Az Unióhoz alkudozásokon, kivárásokon, önkorlátozásokon, kölcsönös kompromisszumokon keresztül vitt és visz az út. Mindezek olyan technikák, amelyeket egy Unióba törekvő országban nem csupán a politikai-gazdasági elitnek, de a civil állampolgárnak is ismernie és adott esetben gyakorolnia kell, ha nem akar provinciálisnak vagy tájékozatlannak mutatkozni.

Az, hogy kormányaink minderről nem vettek tudomást, hogy fel sem mérték, milyen feladatot ró rájuk a reménybeli EU-tagság, több mint bűn. Hiba.

Az Európa Ház viszont, megalakulása óta, tiszteletre méltó következetességgel folytatja az Unióval kapcsolatos ismeretterjesztést. Számos kiadványa közül feltétlenül meg kell említeni a havonta megjelenő *Civil Magyarország* című hírlevelét, az *Európai Gondolat* című sorozatban megjelentetett, rangos publikációit, köztük *Az Európai Bizottság éves jelentéseit Magyarország előrehaladásáról*, vagy az olyan fontos munkát, mint a *Vándor János* főiskolai oktató által írott *Vita az Európai Unió jövőjéről / Magyar civil szervezetek részvétele a vitában* című tanulmányt. 2000 decemberében Nizzában ugyanis az Unió állam- és kormányfői írták alá a fenti című nyilatkozatot, amelyről Magyarországon 2001 júniusában civil szervezetek részvételével rendezett az Európa Ház konferenciát: ezen Mádl Ferenc köztársasági elnök is felszólalt.

Továbbá említsük meg, hogy 1998 májusa óta az egyesület rendszeresen kiadja a Nonprofit Könyvesbolt Katalógust, amely a címének megfelelően a nonprofit szektórral foglalkozó, újonnan megjelenő

művekről tájékoztatja a témakör iránt érdeklődőket. A katalógusban külön fejezetet alkotnak az Európai Integrációról megjelent könyvek, tanulmányok, gyűjteményes kötetek. Kiadványai közé tartozik az Európa diáknapló, amely középiskolai diákoknak szolgál az EU-ról tárgyi ismeretekkel. Végül, bár a felsorolás messze nem teljes, ne feledjük ki az aktuális hírek, programok és egyéb információk gyors és hatékony közlésére szolgáló elektronikus hírlevelet.

Az egyesület, amelynek tagjai egyének és szervezetek, a legutóbbi időben fokozta aktivitását és bővítette tevékenységi körét. Ez kapcsolatban áll az Unióban bekövetkezett szemléletváltozással.

Az EU-t gyakran érte az a vád, hogy működésében az állam- és kormányfők általában félénkenként tartott tanácskozásai (Európai Tanács, de kormányközi kapcsolatoknak, az angol kifejezés rövidítéséül IGC-knek is szokták nevezni) a meghatározóak; hogy a brüsszeli adminisztráció túlbujánzik, és hogy az államok polgárai végül is nem látnak bele, mi folyik az Unió vegykonyhájában. 2001-ben az Európai Parlament, amelynek képviselőit a tagországokban közvetlenül választják, sürgette a közösségi módszerek térnyerését a kormányközi kapcsolatokkal szemben. Ennek következményeként az EU 2001. decemberi, brüsszeli csúcstalálkozóján a résztvevők elfogadták az ún. Laekeni Nyilatkozatot (Laeken: Brüsszel egyik kerületének neve), amely egyebek közt a Konvent és az ahhoz kapcsolódó Fórum létrehozásáról szól.

A Konvent 2002. február 28-án alakult meg, mandátuma egy évre szól, tagjai közt a felvételüket kérő országok képviselői gyakorlatilag teljes jogokkal rendelkeznek. Feladata olyan javaslatok kidolgozása, amelyek figyelembevételével módosíthatják, polgárbarátabbá tehetik az EU működését meghatározó szerződéseket. A Konvent (jelentése itt: gyűlekezet) munkáját segíti a Fórum, mely a testületnek továbbítja a civil társadalom véleményét, javaslatait.

Az Európa Ház 2002 áprilisában, tehát az eseményekre frissen reagálva hirdette meg a Civil, majd később a Társadalmi Fórum az Európai Integrációért nevű, „az integráció kérdései iránt érdeklődő magyarországi civil szervezetek informális, nyitott, jogi személyiséggel nem rendelkező hálózata” megnevezésű formációjának létrehozását. Céljaik közt szerepel a civil szervezetek állásfoglalásának kidolgozása az EU bővítésével, Magyarország csatlakozásával kapcsolatban, információcseré és kapcsolattartás a többi tagjelölt ország integrációval foglalkozó civil szervezeteivel stb.

A felhívást az Európa Házzal egyetemben nyolc szervezet, illetve azok képviselői írták alá. Néhány hónapon belül több mint százan csatlakoztak a hálózathoz.

„Ma Magyarországon – említi *Barabás Miklós* –, papírforma szerint közel ötvenezer civil szervezet van, a KSH adatai szerint harmincezer, amelyik ténylegesen működik. A legtöbb helyi jellegű. Vannak szakmai, területi, érdekvédelmi alapon szerveződő civil tömörülések, ernyőszervezetek, de legitim képviselője ennek a kiterjedt és lényegbe-

vágóan fontos szektornak nincsen. Ha valaki feltenné azt a kérdést, hogy mi a civil szervezetek véleménye erről vagy arról, nincs, aki válaszolna. 1990 óta folyik erről a vita. Felmerült a civil parlament gondolata. Én ezt a kifejezést ki sem ejtem a számon. Szerintem egy pártoktól független, alulról építkező, valóságos legitimitással rendelkező, demokratikusan működő civil képviseletre van szükség, amely részben párbeszédet folytat a mindenkori kormánnyal (ebben a vita is benne foglaltatik), részben partneri kapcsolatban áll vele.”

A jelenlegi kormány feje a választások előtt kötelezettséget vállalt a civil szervezetek működésével kapcsolatban. *Barabás Miklós* úgy gondolja, hogy ez lehetőség egy újfajta, a politika és a civil szféra közti egyenjogúságon alapuló kapcsolatra. A beleszólás lehetőségét jelenti abba, hogy az állam miként támogatja a civil szervezeteket. A véleményezés jogát, minden olyan esetben, amikor róluk van szó. Egy tisztességes – jelíges – pályázati rendszer kialakítását, amelyben nem a párthoz kötődés dönt, hanem a pályázat tartalma.

Ami a Civil Európát illeti, azért *Barabás Miklós* szerint lobbizni kell. Ebbe a munkába még senki nem fogott bele igazán. Véleménye szerint azonban megvalósítható. Össze kell gyűjteni a híveket. Kidolgozni azokat az elveket, amelyeket elfogadhatnak a kormányzatok.

Még a Társadalmi Fórum meghirdetésekor merült föl az a gondolat, hogy más országok gyakorlatához hasonlóan a magyarországi civil szervezetek is nyissanak Brüsszelben irodát.

Ez kettős célt szolgálna: egyrészt közvetlenül a forrásból szereznek meg az EU-ra vonatkozó információkat, másrészt a jelenlét, a képviselet természetszerűleg növelné a magyar civil szervezetek tekintélyét.

SZÁSZ ANNA

A zsidó nő

Ezzel a címmel volt látható a Magyar Zsidó Múzeumban 2002. április 25-e és 2002. szeptember 2-a között egy kiállítás, és ugyanezzel a címmel adtak ki egy reprezentatív, szépen illusztrált kötetet.

Némi belső zavar után tudomásul vettem, hogy a zsidó nők életformája, körülményei, kultúrája, szokásai stb. stb. nem csupán családi legendák, szóbeli mítoszok, intim történetek nagyanyáinkról és dédanyáinkról, hanem szociológiai, kulturális és egyéb kutatások, mondhatni nyílt diszkussziók tárgyát képezhetik. Végül is kellő távolságot tartva állíthatjuk: egy létszámát és szerepét tekintve nem jelentéktelen embercsoportról van szó. Másrészt egyedekről, akik érdemesek arra, hogy tudjunk róluk.

„A Magyarországon élő zsidókat polgári és politikai jogok tekintetében 1867-ben egyenjogúsították az ország többi polgárával. A hétköznapi életben azonos törvényi feltételekkel vehettek részt, mint a nem zsidó többség... – de mindez »természetesen« csak a férfiakra vonatkozik... A modern magyar zsidó történelemmel foglalkozó összefoglalók szinte semmit sem írnak a zsidó nőkről – sem összefoglalóan, sem egyes személyeket kiemelve” – írja a kötet bevezetőjében a szerkesztő, Toronyi Zsuzsanna.

Hol voltak a zsidó nők? – teszi föl ezután a kérdést.

Mi történt velük a zsidó emancipációt követő időszakban? És mi történt az asszimiláció, a nőemancipáció első sikereitől a kényszerű disszimiláció korszakáig?

A választ az emancipációra és az asszimilációra vonatkozóan a kötetben két, egymástól merőben különböző műfajú, tartalmú és hangulatú írás adja meg. Karády Viktor *A nők a modern felsőbb iskolázás korai fázisában* című tanulmányában igen sok adattal támasztja alá azt jelenséget, amely a zsidó lányok hihetetlen ambíciójáról tanúskodik. Attól kezdve ugyanis, hogy a nők előtt is megnyíltak az egyetemek, legalábbis bizonyos karokra és szakokra fölvtették őket, a zsidó lányok az arányukat messze meghaladó mértékben vettek részt a felsőoktatásban. Nagyobb arányban, mint a zsidó fiúk. Ebben természetesen az egyéni ambíciókon kívül másféle indítékok is szerepet játszottak – családi aspirációk, az általános műveltségi szint emelkedése –, s mindezek megkívánták, hogy egy jó polgári családbeli nő, ha nem is folytat kereső foglalkozást, de tudjon nyelveket, legyen olvasott, képes legyen eligazodni a világ dolgaiban, legyen egyenrangú társa a magasan kvalifikált férjének. Sőt. A zsidó polgári családokban gyakran a nők képviselték a kultúrát, míg a férj az anyagiak előteremtésével volt

elfoglalva, az asszony maga köré gyűjtötte a kor híres embereit: költőket, írókat, festőket, filozófusokat.

Konrád Miklós *A pesti zsidó nő mint allegória* című tanulmányában a zsidó nő ábrázolását a századforduló magyar irodalmában veszi górcső alá. Zsidó és nemzsidó szerzőket idéz, akik hol iróniával, hol gúnnyal és kifejezett megvetéssel írnak a sznob, a mindenáron asszimilálódni, és épp a magyar történelemben oly negatív szerepet játszó dzsentrihez hasonulni akaró zsidó nőkről. A róluk rajzolt képben bizonyára volt igazság. „Lipóciá”-t (a lipótvárosi belterjes zsidó polgári társaság világát nevezték így) masszív ellenszenv vette körül, később például Vas István és Déry Tibor is elhatárolta magát ettől. De az a torzkép, az az óriásivá növesztett szexuális bálvány, amilyennek az antiszemita irodalom, és kiváltképp Szabó Dezső ábrázolja híres könyvében (*Az elsodort falu*) a zsidó asszonyokat, „Ő a város, »a szajha Pest«, »a modern Sodoma«, amely a (keresztény) férfit tönkretesz; a háború áldozataiból vámpír öleléssel kiszívják a még megmaradt férfit” – az nyilvánvalóan a szerző túlhabzó fantáziájának terméke.

Konrád Miklós szerint „Szabó Dezső faji antiszemitizmusa felkínálta a vámpír zsidónő képét”.

A másik oldalon a zsidó emancipáció utat nyitott a női emancipációnak, sőt a századforduló feminizmusának is: Glücklich Vilma, Bedy-Schwimmer Róza a polgári feminista mozgalom hazai megteremtői, Buchinger Szerén és Gárdos Mariska a szocialista nőmozgalom fontos szereplői.

Az emancipációval párhuzamosan a zsidó nők számára adott volt a hagyományos, a családban betöltött szerepkör, és annak mintegy a kitégített változata: a jótékonyosság. Nőegylet, árvaház és árvamenhely a zsidó lányok számára. Egy név: Bischitz Johanna „a zsidó jótékonyági tevékenység egyik legkiválóbb képviselője a századfordulón”. A mai nyomorúság valószínűleg nem hasonlítható a 19. századihoz, amikor még nincs semmiféle állami gondoskodás, a zsidó népkonyha az első ezen a területen.

A könyv leghosszabb fejezetét a női alkotók – korántsem teljes – névsora és rövid életrajza teszi ki.

A zsidó entellektüel nők közt ott találjuk a pszichoanalízis úttörőit, továbbá írókat, festőket, színészeket, énekeseket, muzsikusokat, sportolókat. Alpár Gitta és Fischer Anni, Bálint Alice és Vágó Márta, az Elek nővérek és Székely Éva, hogy néhányukat csak ötletszerűen említsem. A huszadik századiak közül nem egynek tragikusan alakult az élete. Hajdú Lilly orvost, pszichoanalitikust említi a krónikás, aki „bujkálások, menekülések, nyilasmegvesztegetések, védett házba menekítések közepette túlélte a vészorszakot, férjét azonban deportálták, és nem tért vissza többé... 1958-ban újabb tragédia érte, fia, ifj. Gimes Miklós egyike a Nagy Imre-perben kivégzetteknek. Lánya a családjával még 1956-ban Svájcba emigrált. Hajdu Lilly többszöri kérényezésre sem kapott útlevelet. A harmadik elutasítás volt az utolsó csepp: 1960-ban öngyilkos lett.”

RECENZIO

Vele kapcsolatban áll ott ez a mondat: „A háború után, számos, a zsidóüldözésben traumatizált túlélőhöz hasonlóan H. L. is csatlakozott a Kommunista Párthoz.”

E kérdést, mármint a magyarországi zsidó nők politikai szerepvállalását érinti Pető Andrea egy zsidó vallási fogalom: a *tikkun olam* = a világ megjavításának gondolata jegyében. Véleménye szerint: „A kommunista mozgalom egyetemesség-elve lehetővé tette, hogy etnikai kötöttségektől mentesen gondolkozhassanak és érezhessenek magukról. A zsidó nők e szervezetek keretében tetteikkel megvalósíthatták a *tikkun olamot*. A nőmozgalmak lehetőséget kínáltak arra, hogy ne kelljen megtagadniuk identitásuk fontos részét, mint ahogy az a kommunista mozgalmakban részt vevő férfiak egy részére jellemző volt.”

Attól tartok, hogy az identitásproblémának nem ez az adekvát módon való megközelítése. A kérdés ennél sokkalta bonyolultabb. Volt olyan időszak, amikor a nőknek nemhogy a zsidó, de a női identitásukat is fel kellett áldozniuk a pártszerúség oltárán. Az sem biztos, hogy a mozgalmárság indítéka a *tikkun olam*. Lehetek ennél kevésbé fennkölt, nagyon is prakticista meggondolások. Mindenesetre ez olyan kérdés, amelyet érdemes részletekbenemően megismerni, körüljárni, megvitatni.

De hát, úgy gondolom, még semmiben sem mondatott ki a végső szó. A kiállítás és a kiállítás anyagát összegyűjtő és a fentiekben ismertetett kötet még csak a kezdete valaminek.

KERTÉSZ IMRE

Az első magyar ombudsmanGönczöl Katalin–Kóthy Judit: Ombudsman, 1995–2001.
Helikon kiadó. Budapest, 2002.

Az első magyar ombudsman története – divatos kifejezéssel élve – „sikersztori”. Pedig igencsak nehezen indult! Ennek a történetnek hiteles leírásával ismerkedhetünk meg Gönczöl Katalin és Kóthy Judit most megjelent könyvéből.

Az 1989. október 23-án hatályba lépett új alkotmány [19. §. (3) k.] kimondta, hogy az országgyűlés megválasztja az állampolgári jogok országgyűlési biztosait. A 32/B. (1) pedig meghatározta az országgyűlési biztos feladatait. Ennek végrehajtására született az 1993. évi LIX. törvény az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról, mi több, egy évvel ezt megelőzően már megtörtént az adatvédelmi biztos feladatainak a meghatározása az 1992. évi LXIII. törvény 24. paragrafusaiban.

Az Alkotmánybíróság és az Állami Számvevőszék annak rendje s módja szerint már a rendszerváltáskor haladéktalanul megkezdte működését, az ombudsmani hivatal életbe léptetése azonban késett. A demokratikus jogállamnak nem volt még egy olyan intézménye, amelynek létrehozása ennyire elhúzódott volna, mint az ombudsmané, amelynek megalakításával kapcsolatban a mulasztás hat évig terhelte a t. Ház lelkiismeretét.

Ez nem volt véletlen, hiszen sokan kételkedtek az új jogintézmény szükségességében, hasznosságában. Neves jogtudósok (Pokol Béla, Sárközy Tamás, Bihari Mihály) tartották szükségtelennek vagy legalábbis időszerűtlennek a létrehozását. Még az igazságügy-minisztériumban is akadtak, akik feleslegesnek tartották a független igazságügyi szervek mellett még egy alkotmányvédő szervezet kialakítását. Különösen kétkedve fogadták a tervet az ügyészek, akik féltették az új jogintézménytől az ügyészi törvényességi felügyelet kialakult rendszerét.

Mindehhez hozzájárult, hogy a pártok között sem jött létre egy ideig olyan politikai megállapodás, amely az ombudsmanok munkájának megkezdését lehetővé tette volna. A józan ész és a kompromisszumkészség azonban végül is győzedelmeskedett. A hivatalosságok egy része fanyaloghatott, de a jogaikban megsértettek, emberségükben megaláztatottak egy pillanatig sem kételkedtek: amint megalakult az Állampolgári Jogok Országgyűlési Biztosainak Hivatala, abban a pillanatban megindult a panaszok, bejelentések áradata.

A törvényhozó nem készített túlságosan bőséges útravalót az ismeretlenbe küldött legfiatalabb gyermeke tarisznyájába. Különösen

két hamuba sült pogácsa sikeredett nagyon keményre és nehezen emészthetőre.

Az egyik ezek közül magának a feladatnak a meghatározása. Az 1993. évi LIX. törvény szerint az országgyűlési biztos az alkotmányos jogokkal kapcsolatos visszásság megszüntetése érdekében jár el. Mi is az a visszásság? Hiába is keressük a törvénykönyvekben, nem találjuk olyan meghatározását, amely alkalmas lehet a jogállam egyik legfontosabb intézménye munkájának és feladatkörének definiálására. (Csak zárójelben, de sajnálattal jegyzem meg, hogy a gyakorlat a törvény szóhasználatát szegényítette: az alkotmányos jogokkal kapcsolatos visszásság alkotmányos visszássággá kopott, mintha bizony az ombudsmanoknak valami olyasmi ellen kellene küzdeniük, ami alkotmányos. Így járt az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvényben meghatározott „mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség” fogalma is, ami nem alkotmányellenes mulasztássá, hanem alkotmányos mulasztássá rövidült.)

Hat év ombudsmani gyakorlat tapasztalataira volt szükség ahhoz, hogy Gönczöl Katalin meghatározhassa a fogalmat a következőképpen: „...az alkotmányos visszásság az alkotmányos alapjogokra és/vagy az alkotmányos elvekre visszavezethető olyan alanyi jogi sérelem vagy annak közvetlen veszélye, amely az egyén és az államot képviselő hatóság vagy valamely monopolhelyzetben lévő szolgáltató közötti jogviszonyban keletkezett, és amelynek orvoslására az állampolgári jogok biztosa az alkotmányos felhatalmazás alapján kísérletet tehet.” Mára kikristályosodott a fogalom, az út elején még tapogatózni kellett.

A másik, nagyon keménynek bizonyult pogácsa a szervezeti felépítés volt. Az ombudsmanokat az országgyűlés kétharmados többséggel választja meg. Ez – egyebek közt – azt jelenti, hogy akiknek közös hivatalban kell működniük és együttműködniük, mindegyike ugyanolyan magas közjogi méltóságot tölt be. Nincsenek közös hatásköreik, függetlenek egymástól és mégis harmonikusan kell együttműködniük. Ez – Gönczöl Katalin meghatározása szerint – „egy olyan, három és fél fejű elefánt, amelynek van egy közös törzse, a közös hivatal. Óriási ormánya van, hiszen alkotmányos méltóság. A közös törzs azonban egy hálfarokban végződik, merthogy úszni kellene tudnia, de ehhez meg nincs víz, és azt sem tudjuk, honnan lesz.” Vajon melyik zoológus tartana életképesnek egy ilyen állatot? De ha eltekintünk a bizarr hasonlattól: vajon a szervezéstudománynak akadna-e olyan képviselője, aki életképesnek minősítene egy ilyen szervezetet?

Majtényi László így írja le a start pillanatot: „Négy mafla értelmiségi beült egy hivatalba. Négy olyan ember, akik egyetemi tanszéknél nagyobb tudtommal soha nem vezettek.” Milyen szerencse! Négy tapasztalt menedzser biztosan kialakult és bevált sémákat akart volna ráhúzni a minden eddigőtől eltérő szervezésre. A termelésben, a kereskedelemben vagy az államigazgatásban valóban nem találunk ha-

sonlóan építkező szervezetet, nem szokatlan viszont az ilyen munkamegosztás például a zenei életben. Én nem torzszülött elefánthoz, hanem szépen muzsikáló kamarazenekarhoz hasonlítanám az első ombudsmanok együttesét. A vonósnégyesben nincs karmester, vezetője együtt játszik a többiekkel, és ő választja ki – a többi zenésszel összhangban – a műsorszámokat, határozza meg a tempót és a mű hangulatát. Így működött a Gönczöl-kvartett is.

A törvényhozó csak vázlatot készített, az ombudsmanok szerepe és a forgatókönyv is még megírásra várt. Pirandello óta tudjuk, hogy néha a szerepek keresik a szerzőt. A szereplők kiválasztásán állt vagy bukott az előadás.

Az első hat év szereposztása csodálatosra sikeredett.

Gönczöl Katalin már egyetemista korában is erre készült. Fialat lányként kezdte a börtönökben faggatni a nehézfiúkat, hogy megértse sorsukat. Később egyszerre dolgozik a kriminológiai és a szociálpolitikai tanszéken. Könyvet ír az erőszakos bűncselekmények elkövetőiről, megalkotja a visszaeső bűnözők tipológiáját, monográfiát jelentet meg a bűnözés társadalompolitikai hátteréről és a bűnös szegényekről. Ezek a tudományos kutatások törtek utat az ombudsman által börtönökben, fogdákbán, pszichiátriai intézményekben indított – a nemzetközi gyakorlatban példa nélkül álló – átfogó vizsgálatoknak.

Majtényi László – talán maga sem tudta, de – szintén régóta készült élete nagy szerepére. Könyvet jelentetett meg az ombudsmanról, akkor, amikor Magyarországon még a legtöbb ember azt sem tudta, hogy mi az, eszik-e vagy isszák. Nem gondolta, hogy a darabban ő lesz a tragikus hős, aki a nagyokkal és a hatalmasokkal vívott harcban esik el.

Kaltenbach Jenő nemcsak a parlament, hanem az országos kisebbségi önkormányzatok bizalmát is élvezte; közigazgatási és egyetemi oktatói múlttal került az Alkotmánybíróságra, útja egyenesen vezetett az ombudsmani székhez. Úgy vélte, hogy az ombudsman az állam jobbik fele, és azon munkálkodott, hogy ez valóban érvényesüljön.

Polt Péter Strasbourgban az Európa Tanácsnál, az Emberi Jogi Igazgatóságon az első magyar ösztöndíjasként tanulmányozhatta az emberi jogi kérdéseket. Ott szerzett tapasztalatai alapján javasolta a panaszok kétlépcsős intézésének módszerét. Az Európai Emberi Jogi Bizottság először azt vizsgálja meg, hogy befogadható-e a panasz vagy sem. A testületek ezután csak azokkal a beadványokkal foglalkoznak, amelyek az első szűrőn átjutottak. Strasbourgban ezt a rendszert azóta megváltoztatták, az általános ombudsman és helyettese gyakorlatában azonban jól bevált.

Göncz Árpád szerint az Alkotmánybíróság és az Állami Számvevőszék olyan hivatal, amely pontosan behatárolt területet, szervezeteket ellenőriz. Az ombudsmani szervezet az egyetlen, amelyik a társadalom működésén tartja rajta a szemét.

Ennek a hivatalnak a megalakulásáról és tündökléséről kap tárgyi-

RECENZIO

lagos és hű képet az olvasó Gönczöl Katalin és Kóthy Judit könyvéből. Műfaját nehéz lenne meghatározni, leginkább a tényfeltáró riportkötetekhez áll közel. Megismerhető a könyvből Göncz Árpád, Isépy Tamás, Kaltenbach Jenő, Kósáné Kovács Magda, Kuncze Gábor, Majtényi László, Orosz Gábor, Polt Péter, Sátori János és Veér András véleménye az állampolgári jogok országgyűlési biztosainak szerepéről.

Az ombudsmanok tevékenységének hat éve interjúkból, jelentésrészletekből, megyei látogatásokhoz készült forgatókönyvekből, indítványokból, statisztikai táblázatokból, újságcikkek másolataiból és a mellékletben közzétett joganyagokból, az Alkotmánybíróság állásfoglalásaiból rajzolódik ki. A kép lenyűgöző.

Az Országgyűlési Biztosok Hivatalának létrehozása „zöldmezős beruházás” volt. Hat év alatt létrejött a hivatal, kialakult a szervezete, összecsiszolódtak a munkatársak, kialakították kapcsolatukat az alkotmányos szervekkel, széles nemzetközi kapcsolatokat építettek ki és, ami a lényeg, közel negyvenhatezer panaszt dolgoztak fel. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és általános helyettese több mint 6000 alkotmányos alanyi jogsérelmet tárt fel, 2289 eljárásban tett ajánlást, kezdeményezést, indítványt, négy esetben kezdeményezett alkotmánybírósági eljárást. Majdnem háromszázszor tettek javaslatot jogszabályalkotásra, módosításra, hatályon kívül helyezésre és ezek alapján majdnem félezer jogszabály módosult. Ügyészi óvást tizenegyszer, büntetőeljárás megindítását hússzor kezdeményezték, és mintegy száz esetben indítványozták fegyelmi eljárás lefolytatását. Minden évben vaskos beszámolót készítettek az Országgyűlésnek, részt vettek azok bizottsági megvitatásán és vitáján, a plenáris ülésen. Még elképzelni is sok!

Ennek köszönhető, hogy ma már – közvéleménykutatási adatokkal is igazolhatóan – a társadalom széles körei is ismerik és elismerik az ombudsman intézményét, magukénak érzik, és képviselőihez bizalommal fordulnak a sérelmeikkel. Gönczöl Katalin pedig négyéves működése után az év embere lett.

Az ombudsman azonban nem járhat mindenki kedvében. Polt Péter mondta, hogy az ombudsman „alkotmányos tüske a közigazgatás körme alatt”. A hivatal nem örül, ha azt olvassa az ombudsman jelentésében, hogy rosszul dolgozott, s azt ajánlják, hogy változtasson eddigi munkáján.

Különösen fájdalmasak az adatvédelmi biztos „tüskéi”. Ajánlásai alapvető érdekeket sértenek, sokszor nagyok a pénzügyi kihatásai. Ráadásul az 1992. évi LXIII. törvény különleges jogokat is biztosított a számára. Az adatvédelmi biztos feladatai ellátása során az adatkezelőtől minden olyan kérdésben felvilágosítást kérhet, és az összes olyan iratba betekinthez, adatkezelést megismerhet, amely személyes vagy közérdekű adatokkal is összefüggésben állhat. Az adatvédelmi biztos minden olyan helyiségbe beléphet, ahol adatkezelés folyik. Ha joggal rendelkező adatkezelést észlel, az adatkezelőt felszólíthatja tevékeny-

sége megszüntetésére. Ez a felszólítás nem olyan javaslat, mint amilyenrel a többi ombudsman élhet: az adatkezelő haladéktalanul köteles megtenni a szükséges intézkedéseket, és erről 30 napon belül írásban tájékoztatni az adatvédelmi biztost. Nem csoda, hogy az adatvédelmi biztos ténykedése váltotta ki a hat év alatt a legtöbb konfliktust.

Gönczöl Katalin és Kóthy Judit művéből megismerhetjük az általános ombudsman küzdelmeit, de sajnos csak nagyon felületes képet kapunk a kisebbségi jogok- és adatvédelmi biztos tevékenységéről. Csak reménykedhetünk, hogy ez azért maradt ki a könyvből, mert az ő munkájuk krónikáját külön kötetben olvashatjuk.

A törvény értelmében az ombudsmant hat évre választják és egyszer újraválasztható. Gönczöl Katalint és Majtényi Lászlót nem jelölte újra az új köztársasági elnök.

Hivatali idejük lejártja alkalmából elkészönt-e tőlük az államelnök, a miniszterelnök vagy az országgyűlés elnöke? Megköszönték-e munkájukat? A riporter kérdésére a lakonikus válasz: nem.

Kaptak elismerést vagy sem, az első magyar ombudsmanok így is beírták nevüket jogtörténelmünkbe. Működésüket tanítani fogják, és az államjogi vagy a jogtörténeti szigorlaton a hallgató sok-sok év múlva is örömmel (vagy netán bosszankodva) fogja olvasni a kihúzott tételen: Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa hivatalának megalakulása; az első magyar ombudsman.

Gönczöl Katalin és Kóthy Judit könyvét nem ajánlom azoknak, akik könnyű nyári olvasmányt keresnek, akik az ombudsmanok megválasztása, újraválasztása, újra nem választása mögötti turpisságokra vagy intimitásokra kíváncsiak.

Helyes lenne viszont felvenni a kötelező irodalom listájára a szociális munkások képzésében. A könyvben közölt esettanulmány a pszichiátriai fekvőbeteg-intézményekben végzett vizsgálatokról és Veér András ehhez fűzött megjegyzései olyan tanulságosak, hogy méltán számíthatnak helyre az elmeorvosi szakvizsga kötelező tananyagában. Érdemes lenne szerepeltetni Gönczöl Katalin és Kóthy Judit művét az ajánlott irodalom jegyzékében az egyetemek jogi karain, az Államigazgatási Egyetemen és a Rendőrtiszti Főiskolán.

Nem fognak benne csalódní azok, akik az emberi jogok magyarországi érvényesülése iránt érdeklődnek. Nagyon hasznos olvasmány jogászoknak, szociológusoknak és újságíróknak is.

**„Külön világ minden ember, ami
összeköt bennünket egymással:
az az emberség.”**

T

Az Értelmi Fogyatékosok és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége (ÉFOÉSZ) megbízásából került kiadásra Gyöngy Anna Panka naplója.

A szerző értelmileg akadályozott kislányát segíti a társadalomba illeszkedni, nem is akár milyen céllal: Panka ápolónőnek készül.

Skóciában többszintű ápolónőképzés folyik, ezért Pankának ez sikerülhet.

Franciaország, Spanyolország, ahol Panka élt és Skócia, ahol jelenleg is tanul, Európában van. Magyarország ugyanott, mégis csatlakoznunk kell sok mindenben.

Például legyen lehetősége a fogyatékos gyerekek rendes iskolába járni és ott egyéni képzésben részesülni... Ép iskolatársai megismerhessék, tisztelhesék erőfeszítéseit és tolerálják korlátait. A közös út göröngyös, de az egyetlen, amit követni érdemes.

Ezt biztosítja Gyöngy Anna könyve, ami ajánlott irodalom a jövő gyógypedagógusainak, az oktatás felelőseinek, segítség a sorstársainak és embertársainak egyaránt.

Gyene Piroska – ÉFOÉSZ elnök

Panka naplója arra példa, hogy milyen természetes módon lehet együtt élni egy fogyatékos gyerekekkel. A kedves, humoros, sokszor megható napló-bejegyzésekből a könyv végére érve megállapíthatjuk: a fogyatékosaink közöttünk nőhetnek fel, tartalmasan és ha szórakoztatóan töltjük el velük az időt, akkor boldog, önbizalommal teli, teljes életük lehet. Ezt a naplót nemcsak az teszi különlegessé, hogy két és fél éven keresztül követi nyomon egy Down-szindrómás kislány beszédfejlődését, gondolatainak és érzéseinek gazdagodását, hanem az is, hogy a leírt események Katalóniában zajlanak, ahol Panka egy iskolába járhatott a fiútestvéreivel. Panka négy ország óvodáját, illetve iskoláját próbálta ki. Mindenütt megállta a helyét. Jelenleg angol iskolába jár, rendes iskolába, mégpedig az első naptól kezdve lelkesen és boldogan. Ha nem érti valaki, hogyan lehetséges ez, ne sajnálja elolvasni ezt a könyvet. Az első kézből kapott feljegyzésekből sok mindent megtudhat.

Gyöngy Anna – szerző